

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. P. Hansen

HEDEBØNDER

i tre slægtled

HEDEBØNDER
i tre slægtled

H. P. HANSEN

HEDEBØNDER

i tre slægtled

WITH AN ENGLISH SUMMARY

Udgivet af

FORENINGEN AF JYDSKE LANDBOFØRENINGER

ROSENKILDE OG BAGGERS FORLAG

KØBENHAVN 1958

FORORD

Selvom vort Land er lille i Forhold til andre Lande, er der indenfor dets Grænser store Forskelligheder med Hensyn til Jordens Frugtbarhed og Beboernes Eksistensvilkaar. Befolkningen og ikke mindst Bondebefolkningen er op gennem Tiden blevet præget af disse Forskelligheder, saaledes Dialekt, Levemaade og tildels ogsaa Livssyn.

I vor Tid med moderne Trafikmidler, Radio og Fjernsyn vil disse Forskelligheder ret hurtigt udviskes, og mange ejendommelige og karakteristiske Træk er allerede gaaet i Glemmebogen. Det er derfor af Betydning, at vi bestræber os for at bevare det, der endnu er tilgængeligt.

Hedeopdyrkerne i Jylland har været nogle af dem, der er begyndt under de vanskeligste Forhold. De har gennem Slægtled maattet kæmpe en haard Kamp mod Lyng og Fattigdom, inden de er naaet saa vidt, at de har kunnet se en nogenlunde økonomisk sikret Fremtid i Møde.

Foreningen af jyske Landboforeninger har med Bogen »Hede-bønder i tre Slægtled« ønsket at hædre disse Kvinder og Mænd, der ved stor, ja undertiden næsten overmenneskelig arbejdsmæssig Indsats og ved at lide mange personlige Afsavn har skabt Grundlaget for de mange smaa og store, sunde og gode Bondehjem, der i Dag findes, hvor der før var den goldeste Hede.

Indenfor Foreningen af jyske Landboforeningers Bestyrelse var man af den Opfattelse, at man ikke kunde faa en bedre og en mere sagkyndig Mand end Musæumsforstander H. P. Hansen, Herning, til at skrive en Bog om disse Hedens Rydningsmænd.

Igennem snart to Menneskealdre har Forstander H. P. Hansen samlet et enestaaende Materiale ved Samtaler med ældre Folk om Datidens Forhold paa den jydskede Hede. Man var klar over, hvilken Kulturskat der laa gemt i alle disse Optegnelser, og man ønskede, at denne skulde blive tilgængelig for saa mange som muligt og blive bevaret for Fremtiden. Man var derfor enige om at opfordre Forstander H. P. Hansen til at samle og om muligt supplere dette Materiale i en Bog om Hedeboender.

Naar man nu læser Bogens forskellige Afsnit, faar man et levende Indtryk af Hedeboendernes Kaar og Levevis. Man glædes over alle de Enkeltheder, der er blevet Plads til paa disse Sider, Enkeltheder, der tilsammen danner et skarpttegnede Billede af Udviklingen hos Hedeopdyrkerne gennem den overordentlig store Flid og Indsats, Sparsommelighed og Nøjsomhed, der er blevet udvist af Mand, Kone og Børn i disse Hjem.

Det er Foreningen af jydskede Landboforeningers Haab, at mange i By og paa Land vil læse om disse Pionerer og lære et og andet af deres Indsats for Skabelsen af gode, selvstændige Hjem.

Aarhus, i Januar 1958.

HANS PINSTRUP,
Formand for Foreningen af jydskede
Landboforeninger.

INDHOLDSLISTE

Forord	5
Indledning	9
Heden	15
De begyndte i jordhuse	26
Lys og varme	40
Det daglige brød	55
Klæder	71
De gamle redskaber	81
Mekanisering	95
Hedens opdyrkning	98
Jyden han æ stærk og sej	121
Dengang jeg var pige	127
Lise fra Vistorp	135
Hedebønders biindtægter	140
Oplysning	164
Held og uheld	182
Vovlundgård i Rind	192
Nybyggere i Kølkær	198
Pæ Kresten fra Kølvrå	214
Mand og stud før plogen	219
Håndværk og hedebrug	222
De tre slægtled	229
Engelsk resumé	233
Personregister	247
Stedregister	251
Emneregister	254
Billedfortegnelse	262

INDLEDNING

Over det berømte Apollontempel i Delphi i Grækenland stod der: *Kend dig selv*. En af vejene dertil går gennem studiet af vore forfædres liv og virke. Sysler man med disse spørgsmål, så vil man gang på gang støde på træk, såvel i bondens materielle som hans åndelige liv, der peger tilbage på en meget fjern fortid, og ofte bliver oldtidsforhold, hvorom vi ingen skriftlige efterretninger har, derigennem forbavsende godt belyst. Det er grunden til, at studiet af det primitive bondeliv er så tillokkende, når man først får øje for nævnte kendsgerning, og man aner forbindelsen mellem den fjerne fortid og vor egen, mellem oldtidsbonden og vor egen slægt.

Almuelivet var endnu i slutningen af forrige århundrede i høj grad oldtidspræget, navnlig i de fattige hedeegne. Man var, som man havde været siden den grå oldtid, selvforsynende: Bagte brød af eget korn, kærnedede smør, lavede ost, bryggede øl, slagtede, støbte lys, man kartede, spandt og strikkede af uld af egne får, vævede eller lod væve det tøj, man skulde bruge o.s.v. Og mange redskaber og brugsgenstande, som man skulde bruge ude og inde, lavede man selv, hvis man havde passende materialer. Og nu køber man praktisk talt alt.

Man har ofte sagt om befolkningen i de midtjyske hedeegne, at den udmærkede sig ved de tre kardinaldyder: Flid, nøjsomhed og gudsfrygt. At hedebonderne både var flittige og nøjsomme, det er iøjnefaldende nok, og det vil lyse ud af de følgende sider; men, det var de simpelthen nødt til at være i en tid, da der ikke var noget, der hed offentlig understøttelse, hvoraf man kunde leve, og da folk heller ikke kunde få betaling for ikke at bestille noget.

Om hedebøndernes guds frygt er det derimod vanskeligt at give en præcis udtalelse, thi hvad ved vi? Men sikkert er det, at man troede på en højere styrelse og på, at held og uheld skyldtes den eller de magter, der rådede for tilværelsen.

Folk takkede Vorherre af et oprigtigt hjerte, når de havde fået kornet bjerget godt hjem – kornet var jo betingelsen for, at man i bogstavelig forstand var sikret det daglige brød i det kommende år. Og man gruede, hvis høsten slog fejl, så der ikke var nok til at mætte de mange munde med indtil næste høst.

Derfor forstår vi den smukke og rørende respekt, som man endnu i vore forældres tid, modsat nu, nærede for kornet og brødet. Det var Guds gave, og intet måtte gå til spilde.

Men samtidig var hele tilværelsen, lige fra vuggen til graven, præget af fortidstroen, det vi kalder overtro; det kan den opmærksomme iagttager ikke være blind for.

Almuesindet får man ofte et dybt indblik i, når man hører om de gamle, jyske bønder. Der var en iøjnefaldende stor hjælpssomhed overfor folk, der var i nød, og der var stor gæstfrihed. Men, man ynkedes ikke over dem, der skulde slide og arbejde dør man ikke af, som man sagde, og iøvrigt meget træffende. Og hverken kvinder eller børn blev skånet i ældre tid. Det må bemærkes, at der i den retning ingen forskel var på kårene blandt husmands- og gårdmandsfolk.

En kone, datter af Ørre sogns rigeste gårdmand, fortalte mig, at hun og en yngre søster stod i mergelgraven i 1850'erne. Søsteren magtede ikke så meget, og hun græd; men hun kunde ikke slippe for arbejdet, fordi hun var en gårdmandsdatter.

Og da de samme piger en dag gjorde deres moder opmærksom på, at det somme steder var ved at blive skik, at kvinderne fik en tår kaffe den dag, de vaskede, og de spurgte, om de ikke kunde indføre den samme skik, blev der straks vinket af. Moderen sagde: Bliver I godt gift, så skal I nok få lært at drikke kaffe, og får I det mindre godt, så vil I være glad ved, at I ikke er forvænnet hjemme fra!

Det er også interessant at se, hvor nænsom bønderne i almin-

delighed var over for deres dyr, navnlig overfor hestene. Man kørte for eksempel ikke til kirke, selv om man havde en milsvej, undtagen ved bryllup, barnedåb eller begravelse – hestene skulde også mærke, at det var fridag.

Hvem kender ikke Jens Jensens fortælling i »Æ Bindslouw« om det grumme slag ved Rasseborg og det endnu grummere ved Lybæk, hvor de kørte ud af byen med de døde i ni dage – »de wa retten stræng få di sölle Bæster«.

Nylig har jeg afskrevet en dagbog, som korporal Palle Fløe, der var født i Kollund ved Herning, førte i 1864. Han fortæller om tilbagetoget fra Danevirke, at vejen fra Flensborg til Sønderborg den 7. januar var isglat, vogne spærrede, flere lå i grøfterne, og der lå enkelte heste. Endskjönt alle soldater var udmattede, så hørte man dog jyderne beklage »di sölle bæster«, skriver Fløe.

En mand i et hedesogn i nærheden af Herning trak en dag afsted med deres gamle, veludtjente kø, nu skulde den slagtes. Men først trak han den om i *æ kalgor* (haven), for at den skulde indånde duften fra blomsterne; så trak han den op på en bakke, for at den for sidste gang skulde nyde synet af et teglværk i nærheden; og endelig trak han koen hen til en telefonpæl, hvor han lagde dens ene øre ind mod pælen, for at den skulde høre den ejendommelige brummen – som han selv så ofte havde lyttet til. En smule glæde vilde han unde koen til sidst som tak for mange års trofasthed.

Naivt? Å ja – men læg mærke til sindet bag ved!

Det gjorde utvivlsomt en kone ondt, når den tid kom, da hun skulde stikke kniven i den gris eller i det får, som hun havde gæet og kælet for. Men ynke dyret det måtte man ikke – det var jo bestemt til at skulle dø, og døden var hårdere, mente man, når man ynkede det.

Med al det in mente kan det se mærkeligt ud, at bønderne i gamle dage købte usle, gamle krikker, såkaldte *rowstærf*, til efterårsarbejdet og derefter lod dyrene drive om ude, til de døde af sult eller alderdom. Her var altså ingen medlidenhed. Men

Hammerum herred. 1826.

Efter Gliemanns amtskort. Gårdene er markeret; men enkelte mangler dog.
Mærk hedens udstrækning. Kølke nævnes endnu ikke.

bondens egne dyr var i hine tider ofte afmagrede og udmattede på grund af altfor ringe næring, og det må vel være forklaringen til, at de usle rugsløb ikke gjorde et dybere indtryk på folk.

Når jeg nu i koncentreret form, af hensyn til pladsen, omtaler en mængde hedebønder, så ved jeg, at en og anden opmærksom læser vil spørge: Hvorfor er den eller hin ikke omtalt?

Dertil må jeg svare, at jeg hovedsagelig har taget eksemplerne fra mit eget, gennem et langt liv indsamlede materiale, der især stammer fra Hammerum herred. Med villie har jeg i almindelighed forbigået det udmærkede, men overvældende stof, der findes i trykte bøger og beretninger om dygtige hedebønder, der blev hædret på den ene eller anden måde; og endelig har jeg lagt hovedvægten på det, der kan belyse kulturhistorien og ikke personalhistorien.

Herning i juli 1957.

Forfatteren.

HEDEN

Ved betegnelsen hede, et ord, der er indogermansk, forstår man et åbent, træløst, lyngklædt landskab.

Når man står på en sådan slette, får man let det indtryk, at således må denne have ligget hen fra landets urtid. Men, man vil dog hist og her opdage, at der findes rester af fortidsskove, nemlig egekrat, og blomster, der er typisk for skovene: Skovstjerne, konvaller, anemoner etc., og disse rester fortæller, at nogle af de egne, der indtil den nyere tid var dækket med lyng, har været skovklædt i en fjern fortid.

Og mange stednavne fortæller det samme, idet de direkte peger hen på træer, skove og lunde: Ege-bæk, Ege-lund, Ege-ris; Bøg-ild, Bøge-skov, Bøge-lund; Lind, Lin-å, Linne-bjerg; Hessel-bjerg, Hessel-lund o.s.v. Og i moserne finder man store stammer af eg og skovfyr etc., der taler deres tydelige sprog.

Endelig er der gravhøjene; og i den nyere tid har arkæologer rundt om i de gamle hedeegne fundet rester af bopladser og oldtidsagre fra jernalderen, der viser, at mange øde hedeegne har været beboet og er blevet forladt for henved et par tusinde år siden.

Om hedens imponerende udstrækning gennem Midtjylland i de sidste 2–300 år findes der i trykte beretninger flere interessante oplysninger. Således skriver Arent Berntsen i sit værk, Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed, 1656, at der er en mærkelig forskel på egnenes beskaffenhed, »i det paa atskillige Steder (serdelis midt igiennem den Part fra Jellinge til Wiborg oc udi Har-Syssel) findis store bare oc med Liung begroede Allheder—«

Hundrede år senere (1759) skrev Søren Thestrup, der var født »et par Bøsseskud fra den saakaldte store Al-hede«, i en afhandling i Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin:

93årig lyngplukker.

Mariane Løger i Vinding, født 1834. H. P. H. fot. 1927.

» disse Heder, eller rettere denne Hede, thi fra Kolding og snart lige ned til Aalborg, en Strækning af fire og tive Mile langs igiennem Nørre Jylland, er lutter Hede og snart een Hede--«.

Og få år senere skrev topografen, professor theol. M. Jacob Nicolai Wilse, der i 1765 og 1776 rejste fra Fredericia gennem den jyske hede til Lemvigegnen, følgende i sine »Rejseagttagelser«: »I Almindelighed er at mærke, at den hele midterste Deel af Jylland, eller dets Land Ryg fra Norden til Sønden, udgjør saa godt som een Strækning af Heder, hvoraf nogle endnu ere, men før den sorte Død Aar 1350 langt flere, have været dyrkede, og derimellem store øde Heder, hvoraf de imellem Holstebro, Viborg, Ringkiøbing og indtil sex Mile nær Frideicia gaae næsten sammen i en Strækning af 16 Mile i Længden og fem til otte Mile i Bredden. Disse er Alheden, Graaheden, Arenborgheden og Brandheden; siden forekommer længere mod

Gamle vejspor på Trøstrup hede i Timring.

Forved manden ses en lille stendynge, der er kastet af vejfarende, hvor en pige blev dræbt ved kapkørsel fra Lund marked i 1857. Når dyngen fjernes, vokser der snart en anden op. H. P. H. fot. 1932.

Sønden, Randbølleheden, i hvilken saavel som i Alheden, de nye Colonier er anlagte ----«.

Senere skriver Wilse, efter at han har fortalt om Nr. Snede og Hampen Sø: »Endnu kom man videre til nogle faa vidt adspredte Gaarde med lidt Jord til, men derpaa var intet andet at see, end Himmel og Hede, undtagen at Eising-Bierget viste sig langt borte, som en taaget Øe, opstigende af Havet, og noget som et Spir længst i Østen; men mod Vesten saaes kuns Hede og Hede; dog nu aabnede sig langs Veien paa højre Side et endnu ubehageligere Syn af et kulsort Teppe over Jorden, saa langt Øiet kunde række. Det var et ved nogle Colonisters Uforsigtighed stort Stykke afbrændt Hede; med Tiden voxer der dog noget

Sammelstedby på Ørre hede.

Huset forrest var et fattighus; men nu er det borte. Lidt til højre for dette lå »Kjeltringhuset«, hvortil St. Blicher i sin novelle, Kjeltringliv, 1829, henlagde kjeltringballet. H. P. H. fot.

kort sødt Græs, som ei allene er behageligt for Faarene, men og lokker Hiortene af de næste Skove derhen, af dem man nylig har set nogle her«.

Om sine indtryk fra rejser i 1799–1804 skriver pastor L. M. Wedel i sit værk, *Indenlandske Rejse*, 1806, følgende om Alheden: »– ingen forestiller sig, hvor kjedsommelig det er her at reise; saa langt Øiet naaer, seer man kun den sorte Lynghede; see kun enkelte smaa Høie, ventelig fra Oldtidens Begravelser; og der er undertiden hele 5 stive Miil, inden man kan komme til en Kroe –«.

Og det samme trøstesløse indtryk får man af hedens øde, når man studerer Videnskabernes selskabs kort fra 1803. Men, der var omkring midten af 1700årene adskillige, der spekulerede på, at heden både måtte kunne dyrkes og beplantes. Søren The-

Fårehyrde på heden.

Efter F. Vermehren 1854.

strup skrev i ovennævnte afhandling: »Der er vel ingen Tvivl om, at det er mueligt og giørligt, at disse Heder kand blive dyrkede, nyttige og frugtbare; thi, haver man i det Tydske Rige kundet optage og dyrke ligesaadanne Heder, nemlig, de Lyncborgske – –, hvorfor kan det samme ikke skee hos os –«.

Og videre skriver Thestrup: »At Skove kunde paa Alhede og de andre Heder plantes og voxe behøver ikke Beviis; thi Stubber og Levninger af Træer, som overalt findes deromkring i Nærheden, viser nok, at der i gamle Dage haver været anseelige Skove.«

Efter de store landboreformer i slutningen af 1700årene, stavnsbåndets afskaffelse i 1788 og jordfællesskabets ophævelse o.s.v. kom der opgående tider med spekulationer, herregårdenes slagtning o.s.v.

Gennem århundreder var folketallet i Danmark ikke steget væsentlig; men nu steg det voldsomt. Ved folketællingen i 1787 var tallet o. 842.000, hvoraf o. 538.000 var knyttet til landbruget.

Thomas »Borg«

var født i et meget fattigt hjem i Sunds, 1853, boede en del år på Ikast-Kølkær hede, hvor familien havde det meget småt, men han oparbejdede en lille rar ejendom, solgte den og rejste som 60årig til Amerika, kom hjem med en del penge og boede sine sidste år i Herning. Her ser vi ham som 80årig ringle klyne, som han selv har gravet og kørt ud, i Knudmose. H. P. H. fot. 1932.

og beslægtede erhverv; men ved den næste tælling i 1801, altså kun 14 år efter, var tallene henholdsvis 929.000 og o. 686.000. Det var navnlig antallet af husmænd og daglejere, der var steget så voldsomt. Falbe-Hansen opgiver tallet af husmænd og landarbejdere i 1787 til 145.000 personer; men i 1801 var det 275.000, hvoraf omtrent halvdelen var jordløse husmænd, indsiddere og daglejere.

Dengang kunde overskudsbefolkningen ikke, som nu, ty til byerne og blive optaget ved industrielt arbejde, og derfor måtte mange unge, der ønskede at få eget hjem, enten have en parcel fra fødegården, eller, hvor det ikke lod sig gøre, søge ud på de jyske udheder og friste en hård og fattig tilværelse med uhyre slid og nøjsomhed, indtil det gik fremad – hvis det gik den vej

Der graves hedelørv på Sd. Grene hede, Hoven s.

H. P. H. fot. 1931.

Men, der var andre, der udvandrede til Amerika eller til Australien.

Hede var der, som nævnt, nok af, og et stort areal kunde fåes for små penge eller uden, i fæste, og så måtte pionererne se at klare sig, som de bedst kunde.

Nu er det netop 100 år siden, H. C. Andersen kvad: »Skynd dig kom, om føje år heden som en kornmark står.« Denne spådom er gået i opfyldelse, thi hvor der før var gold hede, der ser man nu bugnende korn- og græsmarker, velopbyggede hjem med smukke haver, levende hegn, plantager og skove. Faktisk er naturen her nu i almindelighed lige så smuk, som den er i mange af landets bedre egne.

For en fremmed eller for den opvoksende ungdom er det vanskeligt at danne sig et billede af, hvor dominerende og øde

heden og de midtjyske hedeegne var for godt 100 år siden. Men ude i Kongenshus mindedal kan man ved at studere de såkaldte herredssten få et interessant, skematisk billede af, hvor megen hede, der var i 1850, hvor meget, der er opdyrket og beplantet i løbet af 100 år, og hvor lidt hede, der nu er tilbage.

Tager vi f. eks. Hammerum herred, der er landets største, og som oprindeligt omfattede 18 sogne, så ser vi, at der i 1850 var 35% dyrket jord og 65% hede, medens der i 1950 var 75% opdyrket, 15% skov og kun 9% hede tilbage.

Men, disse tal er gennemsnitstal for samtlige sogne. Gennemgår vi derimod de enkelte udprægede hedesogne i første udgave af Traps beskrivelse over Danmark fra 1856, så ser vi, at der på den tid var sogne, hvor kun 5% (!) af jorden var dyrket, resten lå hen i naturtilstand i hede, kær, mose og eng.

Der hørte ofte store hedearaler til en almindelig bondegård. Mange havde 2–300 tdr., enkelte op til 1000, Skave (nu Clasons-borg) havde 1500, Vester Haunstrup havde over 1500, og det havde den største af de fire Fjederholtgårde ligeledes – og ingen af mændene havde været ude ved deres østre skel, hvortil der var en mil! Til gården Vovlund hørte der over 2000 tdr. land, og til Skophus i Sunds sogn skal der have hørt 3000 tdr.

Man forstår derfor, at heden praktisk talt ingen handelsværdi havde i ældre tid. Det er karakteristisk, hvad amtsrådsmedlem, gårdejer P. Chr. Jensen i Studsgård sagde, da han havde solgt et areal hedejord til statens forsøgsstation. En mand ytrede i denne anledning: *Ja hwa, di go'r er wal li' møj' wa'r.* Og dertil svarede Pæ Kresten: *De wa el' gåt, den el' wa mier wa'er, no a w komn aw' mæ de rengest!*

På Lund marked i Gjellerup sad to mænd og handlede om et større hedearal ved Ilskov. De blev så enige om, at køberen skulde give en omgang kaffepunche for arealet. Men da købesummen var fortæret, og mændene var lige tørstige efter datidens gudedrik, så blev de enige om, at handelen skulde gå tilbage imod, at køberen gav en ny omgang, og det motiverede han med, at han havde fortrudt handelen.

Kølvrå ved Karup.

Gammel agermark springer i lyng. 1933. Nu er der flyveplads der, og gården (Ansgård), der ses i baggrunden, er flyttet til frilandsmuseet i Lyngby. H. P. H. fot.

Manden i Bording vandmølle solgte engang 100 tdr. land hede, der lå så unemt, for en omgang kaffepunche. Heden lå i Agerskov, og dertil var der vel ca. 11 km. Og en af de to Bøgeskovgårde i Ikast blev solgt for en flaske brændevin; men dertil må bemærkes, at manden ikke kunde blive ved gården alligevel.

En mand, man kaldte Rasmus Kårre, havde nok været i tugthuset, fordi han havde »fundet« et stykke reb, i hvis ene ende der uheldigvis fandtes en stud. Hans søn, som man kaldte Søren Kårre, boede på Agerskov hede i stor fattigdom. Til sidst solgte han sin jord, 120 tdr. land til Jens Andersen i Munklinde for 120 kr., altså for en krone pr. td. land, og så flyttede Søren til Hørbylunde.

Og endelig skal nævnes, at en mand solgte 200 tdr. land

Hedebrand syd for Videbæk.

H. P. H. fot. 1938.

afbrændt hede i Nørlund i Ikast til en anden for et lømneur. Og endnu omkring 1900årene kunde man købe temmelig god hede for 10 kr. pr. td. land.

Men havde heden ingen handelsværdi, så havde den dog stor brugsværdi, ja den var uundværlig for de omboende bønder. Lyngen blev brugt til *o ildt* (opvarme) bageovnen med. Som tækkemateriale spillede lyngen en stor rolle. Ofte brugte man ene lyng; men ellers blev den lagt lagvis mellem strå, for at spare på dette. Endelig må nævnes, at lyngknipper blev sat på enden i bunden af sengene, hvor vi nu har springmadrasser.

Lyngtørv var det almindelige brændsel såvel i bilæggeren som

på den åbne arne, og man brugte hedetørv til at beklæde de lerklinede ydervægge med om vinteren, for at beskytte væggene mod regn og frost, og samtidig lunede en sådan beklædning, der blev kaldt *træk*, godt. Om foråret blev disse tørv smidt i møddingen og kom til at gøre gavn på marken. Desuden blev hedetørv brugt som strøelse eller underlag i svinestien.

Hvor stor en rolle, lyngtørv spillede i ældre tid, kan man skønne deraf, at præsten i Sunds, hr. Stafen, i sin regnskabsbog 1675 noterer, at han dette år havde fået 255 læs, d.v.s. 24 karles *gryfft*, hjem, og at han i 1695 havde sognefolk med 49 vogne til at køre 256 læs hedetørv hjem til præstegården.

Videre kan nævnes, at man plukkede rævlinger eller sortbærris til reb og fejekoste, hvad vi senere skal høre om, og man plukkede bær på heden. Og når foderet slap op ud på foråret, før man kunde få kreaturerne på græs, så bjergede man lavblandet toplyng til dyrene, og det var et udmærket foder og meget bedre end det tørre halm og visne høg, som man fodrede med, før man kom til at dyrke rodfrugt og bruge kraftfoder.

Endelig må nævnes, at store flokke, ja tusinder af får og ungkreaturer levede ude på heden og i kærene om sommeren og levede godt; og samtidig levede hyrderne højt på hedens bær, når krøsbær, blåbær og sortbær samt tranebær blev modne. Men, man har også, hvad vi senere skal høre om, en del eksempler på, at fattige folk har blandet lyngbrom, dvs. blade og bark af lyng, sammen med lidt rug til brødmel, når det kneb med føden.

Gammel vinterklædt hedegård fra Herningegnen. Efter Mejborg.

DE BEGYNDE I JORDHUSE

De lettest tilgængelige materialer, som man kunde bygge boliger af i de træfattige hedeegne, var lyngtørv med rafter til tagkonstruktionen, og således begyndte mange i forrige århundrede. Her skal nævnes nogle eksempler, og flere bliver omtalt i andre afsnit.

På Haderup hede i nærheden af Høgild boede i 1860erne en mand, der hed Pæ Lausen, med sin kone, Karen, i et så simpelt jordhus, at der hverken var vinduer eller døre. Skulde en ind eller ud, så pillede man et par store tørv fra og kravlede igennem åbningen. En gammel kone fortalte mig, at hun som barn blev så overrasket og forskrækket, da hun en dag kom forbi huset, thi Pæ Lausen stak pludselig sit skæggede hoved ud mellem et par tørv.

Der var kun et rum, og mellem et par fjæl var parrets simple leje. Da Karen engang lå syg, blev præsten hentet, og han havde nær trådt på patienten, thi han kunde jo ingenting se. Så måtte Pæ Lausen afsted over til deres nærmeste nabo, hvortil der antagelig var over en halv mil, så det tog tid, inden præsten kunde orientere sig i rummet.

Senere fik de bygget et spændehus af kasserede spær fra en gård, og det blev naturligvis tækket med lyng. Imidlertid døde Karen, Pæ Lausen blev gift igen, og i denne anledning blev der

Hytte med »stræk«.

Gårdsmedie med et kammer til smeden. Fjelstervang.
Herning museum.

sat en mur med en lille rude i sydsiden, og der boede Pæ Lausen med sin kone, et barn, en ko og en hælmsu forholdsvis komfortabelt -- altså i forhold til omtalte jordhus.

Møddingen lå forved indgangsdøren, så man skulde over den, når man vilde ind eller ud; men det var praktisk for manden, da han kunde smide gødningen fra rummet direkte ud på møddingen. Det varede længe, inden han fik en vogn; gødningen slæbte han ud på deres dør, som han spændte krikken for, og kornet bankede han af med en kæp på stuens lergulv.

Besætningen bestod som nævnt af en ko og et barn; men det

gik stadig fremad, og efter nogle års forløb havde de 13 køer og 14 børn! Iøvrigt skildres Pæ Lausen som en stor skrummel, hvem mange var ræd for.

I en høj på Haderup hede nord for Simmelkjær boede en mand, man kaldte Jens Pot. I hans jordhus var der naturligvis kun et rum, og midt på gulvet var fyrstedet. Der kom ikke anden *lystels* ind i rummet, end hvad der kom gennem døren og røg-åbningen i taget.

På Kragssø hede, Grove sogn, boede Jens Chr. Søe med sin familie i et jordhus omkring midten af forrige århundrede. Da de havde en mil til deres nærmeste nabo, og de var meget fattige, så blev der hverken hentet doktor eller jordemoder til dem. De fik en del børn, og skulde de have et barn døbt i Haderup kirke, så måtte de allerede afsted klokken fire om morgenen. Konen traskede da foran gennem lyngen, og så kom Jens Chr. bag efter med barnet. Når de så kom til Grove, så fik de der en mand til at køre dem til Haderup.

En mand, man kaldte Jens Chr. Gartner, boede i sin tid ude på Røjen hede i Sunds. Deres jordhus var gravet et par alen ned i jorden, og træet, noget pindeværk, til tagværket havde konen hentet i nabosognet Ørre på deres trillebør.

Da konen engang skulde gøre barsel, blev jordemoderen hentet fra Ørre. Madammen var trivelig og døråbningen snæver, så Constance kunde umulig slippe igennem dette nåleøje. Da fjærnede Jens Chr. nogle store tørv og et par rafter i taget, satte en stol på gulvet under åbningen, og så hev man jordemoderen ad denne vej ind i rummet.

På Skophus hede i Sunds boede Flyw Hans, der dog ikke var så *flywend*, som navnet kunde tyde på, i et jordhus, og ved siden af var der et sojhus til deres får og en ko – som de ikke selv havde føde nok til, skønt de havde 1100 tdr. land, sagde en af mine fortællere. Det hændte, at manden skulde pantes, og da måtte sognefogden gå to mil – men det fik han også otte skilling for.

De havde en datter, der hed Mette. Denne pige gik ikke i skole.

Husmandssted,

Barslund mark, Grove sogn, senere flyttet til frilandsmuseet i Herning.
H. P. H. fot. 1912.

der var altfor langt; men hun skulde jo møde til eksamen, og da viste det sig, at hun kunde svare på alt, hvad hun blev spurgt om. Nu er der et helt skoledistrikt, hvor Flyw Hans i sin tid boede.

Wålle Wåjvær'n og Grete blev gift i 1875, og så kom de til at bo i et jordhus på Harreskov mark ved Kibæk. Rummet var gravet et par alen ned og der over stod spær uden spor af mur; og der fandtes kun et lille vindue i tagets gavl.

Fortælleren mindes, at der var stort bryllup i to dage i dette hus, og at gæsterne blev opvartet med stegt sild. Da huset brændte, flyttede folkene hen i et fårehus ved Hjøllund mose, men også dette hus brændte for dem.

Hvor Søby mejeri nu ligger, der gravede Mikkel Ronnum omkring 1878 et firkantet hul i en brink, og der over lagde han rafter

Kroghus eller krom-hværre i Sønderos i Sunds.

H. P. H. fot. 1932. Ejendommen er senere nedlagt.

med store hedetørv over som tag. Der var en dør og nedgang til rummet i østsiden, og indenfor stod en kø, og lidt længere inde var der et fyrsted og noget, der skulde forestille en seng. Der boede Mikkel en vinter med sin kone, børn og koen; men næste år fik han bygget et bedre hus. Flere jordhuse omtales under Kølkar.

I Knudshøj vest for Søbjerg i Bording boede Søren Kårre i 1888. Engang var min meddeler sammen med en anden karl inde i rummet. Søren var ikke hjemme, men det var dog beboet, opdagede de. Der stod en kiste der inde, og den fik de lyst til at kigge i. De havde nær ikke fået låget op; men endelig sprang det op, og da viste det sig, at kisten var fyldt med en sværm bier, der havde brugt nøglehullet som flyvehul. Det var voks, der bandt låget.

Omkring 1890 gravede Store Rasmus et ca. halvanden alen dybt firkantet hul på Albæk mark i Snebjerg. Han lagde søj op

Typisk hedegård fra 1800erne.

Ansgård lå i Grove sogn; den er nu flyttet til frilandsmuseet i Lyngby.
H. P. H. fot. 1933.

som mur og rafter med tørv over som tag, og der boede de en sommer, til de fik et bedre hus bygget. I nævnte rum stod et lille bord ved den ene side af døren, og ved den anden side stod en trækuffert, og så var der en seng i baggrunden. Men der var så ringe plads i rummet, at manden og konen ikke kunde være der på en gang, uden at den ene skulde sætte sig i sengen.

I Tulstrup i Ikast, syd for Linnebjerg, lå der omkring 1902 et simpelt hus, der var opført af myremalm, klinet ler og tækket med lyng. I den vestre ende havde de en ko og nogle får. Så var der en stue med et sengested, hvis sengestok bestod af træstykker fra mosen, og i bunden var der lyng og pjalter. Bordet bestod af en gammel, kasseret luge, der var fæstet på en nedrammet pæl, og bænken bestod af et brædt på to pæle. Der boede en mand og kone med deres to drenge.

Som tag brugte man i almindelighed lyng; men midlertidig kunde man godt klare sig med et par lag tynde græs- eller lyngtørv. Omkring 1880 hentede maler Th. Chr. Hansens fader et

læs store siv fra en lavning mellem Præstbro og Hoven til at tække med, og så sent som i 1932 blev et stykke tækket på Ansgård i Kølvrå med siv og lyng.

Hvor man ikke havde råd til at lægge bræddeloft, der klarede man sig med *laj*, lagt af rafter eller lægter med store græs- eller lyngtørv over. Et sådant loft vilde drysse; men kunde man få fat på siv og lægge et lag deraf først på rafterne og tørv ovenpå, så så det godt ud, og så var man (omtrent) fri for, at sandet dryssede ned.

Medens Niels Teglggaard boede i et lille hus på Trøstrup mark i Timring, havde de kun *laj*, der var lagt af lægter med siv og tørv over; men konen havde klinet og kalket loftet, der så godt ud, efter hvad en søn har fortalt mig; men man skulde færdes meget forsigtigt, altid krybe, hen over loftet for ikke at stikke et ben igennem.

Det har vel været et sådant loft, hvorom følgende emte blev fortalt: En dag degnekonen var oppe på skoleloftet, havde hun det uheld at stikke et ben igennem. Degnen havde dog ånds-nærværelse nok til at advare børnene ved at sige: Hvo der ser op mod loftet, vorder blind! Da var der en modig dreng der udbrød: *A wåwer den jæn' yw!*

I 1850 boede Palle Smokrog i en lille hytte, som han ved kommunens hjælp fik bygget på Linå hede i Sunds. Der var *laj* i stuen; men konen genste mandens karduspapir fra hans skråtobak, og det fæstede hun på lægterne, hvad man fandt, så godt ud. Endnu i begyndelsen af 1800årene kunde man træffe gårde, hvor man i stedet for brædder havde *laj* selv over sovekammeret.

Chr. Hansen i Ådum ved Tarm var meget fattig i førstningen, og han solgte en gang barberkniv og lommeur for at få fjæl i bunden på deres seng, hidtil havde de brugt lyngknipper. Men de fik ejendommen arbejdet op, så de tilsidst havde 40 køer og 12 heste, og bag efter arbejdede de en anden gård op.

Som et ejendommeligt bevis for, hvor sparsomt det var med fjæl, der jo skulde købes, kan nævnes, at man undertiden lavede døre i form af løbbundne halmflager til indvendig brug. En

Kvinder kliner gamle huse i Fjølstervang 1931.

Nederst til venstre ses rester af murens beklædning med lyngtørv. Kun den øverste halvdel af ydervæggene blev kalket, også der skulle man spare. H. P. H. fot.

sådan løbdør kan ses i Herning museums smedie og én oppe i museets løbsamling, denne dør har været brugt i en gård i Fjølstervang ved Kibæk.

Der kendes adskillige eksempler på, at man har fæstet en bundløs bikube i taget som lyre (skorsten), og da Karl Aavad var dreng, han var født i 1858 i Sinding, besøgte han en faster, der havde et lille sted og holdt et par køer. I dette hus var der i stedet for et vindue sat en bundløs jydepotte ind i muren, hvor igennem man fik lidt *lystels*. Stod vinden på, så stoppede hun det primitive vindøje med en tot hø. Og hos Jacob Wåjvær'n, der boede i en hytte mellem Kibæk og Fjølstervang, var der sat en bundløs gryde op i taget som skorsten.

Ejendommeligt nok var det treårskrigen, der gav anledning til, at adskillige midtjyske bønder fik lagt bræddegulv i en stue

Fattigt hjem på Hodsager hede.

H. P. H. fot. 1926.

Man havde fået bedre indtægter; men hovedgrunden var nok, at der skulde festes for de hjemvendte soldater. Ganske vist havde man hidtil udmærket kunnet danse på lergulvet; men det gik dog lettere, og det var mere festligt at danse på brædder.

Da der henne i Ahle, Vørgød sogn, var tale om, at man vilde have lagt fjælgulv i stuen, murkede gamle Tames Ahle. Han sagde: *Da æ de åsse swæ'r – da a kam hæ' te Ahle, da ku vi et' fo fjæ'l öw'er wås – o no vel di ha fjæ'l o go o'!* Det var i hans øjne en urimelig luksus.

I 1894 byggede Peder Sørensen Fløe et nyt stuehus i Køl-kær – det gamle var simpelt og kun 6 alen vidt udvendig. I det nye hus blev der lagt fjælgulv, og det var det første af den slags i Køl-kær, hvor der dog efterhånden var blevet mange beboere. Men i denne anledning sagde en af Køl-kærmændene: *Ja, no skæn wal te o sæ't si træ'sker, nær en kommer dæ' hæn'?*

Som en interessant illustration til, hvor lave og ubeskyttede hedejhemmene var i ældre tid, har sognefoged Niels Knudsen i Ilskov fortalt mig følgende fra Ilskov hede omkring 1890:

Dagligstue i samme hjem. Gulvet er lagt af mursten.

Hans hjem var fattigt, lavt, med udskud til fårene og uden spor af læ, og derfor knøg det undertiden efter om vinteren. Da var det besværligt, at arbejde sig frem til brønden, der var sat af *såj* (lörv). Vandet trak man op ved hjælp af en lang *kiveståg* (træstang), hvori man hængte en spand.

Men for børnene var det herligt med megen sne, thi da kunde de gå op på huset og glide ned på en stor hedetørv som slæde, en sport, børnene brugte mange steder.

Niels's fader var striks. Børnene skulde f. eks. være hjemme den

tid, der var fastsat; og det var ikke altid så let at ramme tiden, når Niels kom til at lege med andre drenge, og han intet ur havde. Kom han for sent, så måtte han have bukserne ned, og så gik han bag efter med en smertefuld, rødtribet ende med mærker efter faderens reb.

En dag, drengen havde været borte, og han i skumringen var på vej hjem, var udsigterne i dobbelt forstand mørke. Han var klar over, at nu vilde han atter få klø. Men, da fik han andet at tænke på. Lidt før, han nåede hjemmet, opdagede han pludselig til sin store skræk, at selve Fanden stod på huset. Der var ikke noget at tage fejl af, for uhyret havde et par store horn på hovedet!

Men hjem skulde han; og da han kom nærmere, klarede det op i hans mørke sind, thi det viste sig, at det »kun« var en væder, der stod på taget. Og da han kom ind og fortalte faderen, at der stod »en ron'ner o' w' hu's«, så glemte faderen at revse drengen, og han fik i stedet for travlt med at få dyret ned.

Men, hvorledes var væderen kommen op på taget? Jo, det var en fremmed væder, der var taget ud på frieri, og da den ikke kunde komme ind gennem den ordinære indgang, døren, og der intet vindue var ind til fårene, så var den sprunget op på taget.

Besøger man den vestjyske bondegård ved Herning museum, en almindelig type, som de fleste hjem var udstyret til henimod slutningen af 1800'årene, så er det iøjnefaldende, så antik hele udstyret virker, og der er intet af den luksus, der i vor tid findes i ethvert hjem.

Man lægger mærke til den vægfaste bæk, det lange bord og skamlen, og et par alkovesenge i stuens modsatte side, og bilæggeren. Alt vidner om de patriarkalske forhold, hvorunder man levede i en tid, da tyendet regnedes med til familien, og da der ikke var noget, der trak medlemmerne ud til alt det, der nu spreder.

Samtidig med den stigende velstand fra slutningen af

Nørlund, Bording sogn,

opført 1761 af kasserer Thestrup, men blev embedsbolig for forvalteren, Hans Kiersgard, over Alhedens kolonister. H. P. H. fot. 1931.

førrige århundrede, lakket være især andelsbevægelsen, andelsmejerierne, -slagterierne o.s.v. skete der efterhånden store forandringer med bondens bolig og især med dennes udstyr.

Husene blev større og højere, man fik fyldingsdøre og større vinduer; træværket blev malet, gulvene ferniseret og væggene enten tapetseret eller oliemalet o.s.v. Men navnlig skete der med hensyn til bohavet en voldsom revolution.

Medens en træbænk og do skammel havde været hjemmets vigtigste siddepladser fra de ældste tider, så krævede nye moder – undertiden en ny kone –, at disse antikviteter skulde forsvinde, i hvert fald ud af dagligstuen, og så blev de erstattet med nye, polstrede sidde- og ligge-møbler med fremmede navne, der viste, hvor de nye skikke stammede fra.

Man anskaffede en chaiselongue, en sofa, divan eller en ottoman. Og medens man før kun havde en enkelt stol, eller måske

slet ingen – ja der var endog steder, hvor man sad på en sten i siuen –, så fik man nu magelige, polstrede stole foruden stole til praktisk brug ved bordet. Man fik lænestole, gyngestole, flugtstole eller hvad de hed.

Engang omkring 1890 kom en tiggerkvind ind i mit hjem og fortalte, at hun havde været inde hos et par nygifte, og der så hun et mærkeligt møbel, hun syntes, de kaldte det en profet, men det var i hvert fald en indretning med et spejl i. Det var første gang, jeg hørte en buffet omtale.

Og man fik andre møbler med kunstige navne, som man ikke havde hørt før: Chiffoniere, sekretær, kommode, anretterbord, tobaks- og skrivebord, etagere; og man fik gardiner, tæpper, puder, billeder og nips i lange baner. Og dertil kommer elektrisk lys og centralvarme, telefon, radio og andre herligheder. Og som et iøjnefaldende bevis for hjemmets kultur og velstand må endelig nævnes et klaver.

I denne forbindelse mindes jeg, at Klaus Berntsen fortalte, at han kom ind i et hjem, hvor der stod et klaver ved hver side af en dør. Nå spiller du? spurgte han konen. Nej, jeg kan ikke spille, lød svaret. Så er det datteren, der spiller, fortsatte Berntsen, og nu kom det overraskende svar: Nej, hun kan heller ikke spille. Men hvorfor har I da to klaverer, spurgte Berntsen forbavset. Dertil svarede konen: vi syntes, det ser bedst ud – og vi har råd til det!

I min tidlige ungdom var jeg inde i en hypermoderne gård på Samsø, hvor man sad og indtog sine måltider i bryggerset, hvor der var sat et komfur op, og hvor der var cementgulv. Det var naturligvis meget praktisk.

I det næste rum kom jeg ind i et almindeligt køkken, der undertiden blev brugt; men derefter kom man ind i et flot udstyret køkken, der aldrig blev brugt og heller ikke skulde bruges. Jeg fik lejlighed til også at se ægteparrets sovekammer, der var ret almindeligt, men ved siden af måtte jeg »beundre« et andet flot sovekammer, som ægteparret, et par jævne bønder, aldrig havde ligget i!

En menneskealder senere kom jeg ind i en gård i Herningegnen, hvor man også med synlig stolthed viste mig et sovekammer, som det forslidte ægtepar aldrig havde ligget i, og som ikke skulde bruges. At disse folk havde arbejdet sig frem til stor velstand, det vidste jeg i forvejen, og det fik jeg nu at se.

Vel bor de fleste bønder nu både godt og flot, men det skal siges, at også deres pæne stuer bliver brugt.

LYS OG VARME

Her i norden blev bålet i bogstavelig forstand hjemmets midtpunkt. Ved dette lavede man en væsentlig del af maden; omkring bålet samlede man, når kulden var stræng, og ved lyset fra bålet kunde man se at sysle med forskelligt arbejde.

Oprindeligt måtte man ellers nøjes med det lys, der kom ind gennem døråbningen og det, der kom fra røgåbningen (lyren) i taget. Glasruder, hvis sådanne fandtes, var altfor kostbare til, at bønderne kunde anskaffe disse; men man havde i ydervæggene små glugger eller vindøjjer, hvorfra betegnelsen vindue stammer. Disse glugger stoppede man, når vinden stod på, med en tot hø eller en træprop; og enkelte har vel også lavet et primitivt vindue med blæreskind i stedet for glas.

Da det blev skik at flytte ildstedet, den åbne årne, hen til en endevæg i stuen under et røgfang, slap man ganske vist for en generende røg, men megen varme gik tabt, derimod kunde man godt vedblivende få passende belysning efter tidens forhold fra arnen, og i hedeegnene kunde man se ved de svovlholdige *lysklyn* (tørv) som man fik fra moserne.

Dr. P. N. Frost fortæller i sin lille bog, *Beskrivelse over Hejnsvig, 1819*, om bønderne, at de »i deres daglige værelse have de åbne kakkelovne (caminer), hvori maden også laves« (s. 30); og om lyseklyne fortæller han, at de fattige om vinteren for det meste hjælper sig med den belysning, som lyseklyne afgiver. Om disse lyseklyne hedder det (s. 12), at to tørv kunne oplyse en hel stue, så at ethvert håndarbejde kan forrettes, og af disse har man her en overflødighed.

Omkring 1855 var Eskild Mikkelsen, der var født i Lind 1845, henne at besøge en farbroder i Give. På denne tur var han inde hos et par gamle folk, der boede mellem Horslunde og Skjer-

lund, manden kaldte man Søren Skjerlund. Disse to sad tæt ved den åbne skorsten i stuen og arbejdede ved *en lille bol ild* fra lyseklyne.

Og Jørgen Sandfeld så omkring 1860, at folkene i Lille Sandfeld sad og kartede og spandt ude i køkkenet ved skæret fra lyseklyne på skorstenen.

Jens Chr. Ostersen, der var født i Rind i 1833, blev gift i 1863, og så købte han godt 100 tdr. land hede i Gejlbjerg i Skarrild. Der stod et sølle hus, som han fik lappet lidt ved, og deri var en såre beskeden stue og et usselt, lille køkken. Han fik nu muret en kakkelovn op af rå sten med en omvendt, gammel jerngryde for oven. Belysningen var endnu mere primitiv, idet man klarede sig med lyseklyne. Jens Chr. slog hul gennem skorstenen, og i denne åbning lagde han lyseklyne, ved hvis flamme de kunde se at binde hose og udføre andet arbejde; men ude i køkkenet brugte konen *lyspind*, d.v.s. tynde pinde, som man flækkede ud af harpiksholdigt skovfyr fra mosen. Disse lysepinde eller fyrstikke har man utvivlsomt brugt fra de ældste tider, og de blev atter taget i brug enkelte steder under den første verdenskrig.

Når man hos Jens Chr. Ostersen slagtede et får, dyppede konen en lang, blød bomuldstråd i smeltet tælle, og denne tråd vikledes hun om en kvarterlang pind, så havde hun *en pro's* (prås). Omkring 1870 fik de deres første stenolielampe. Det var en lille medicinflaske med et metalrør gennem korkproppen og med *pel-sypier* (siv-marv) som væge. Lampen opbevares nu i Herning museum.

Som ung pige, antagelig omkring 1835, gik Jens Chr. Jensens moder fra Snejbjerg en aften vild i Rind. Men så fik hun øje på et svagt lys, der forsvandt engang imellem, og det gik hun efter. Hun kom da til et lille hjem i Gunnerup, hvor der var bindestue, og der sad man og bandt ved skæret fra lysepinde, som et af børnene holdt ved lige. Var en pind nær udbrændt, så skulde en ny tændes, og en kort tid lå stuen omtrent hen i mørke, hvad pigen altså havde lagt mærke til.

Tranlampe.

Tran kogte man af tor-skelever, som væge brugte man marven af siv. Den underste skål var til at opfange dryppet i.
Herning museum.

Ved en prøve, jeg har foretaget, viser det sig, at en halv-alen lang pind, der brænder med en rødlig flamme, godt kan brænde i 15–20 minutter, når man passer på ikke at »frådse« med lyset. De oser slemt, og af skovfyr fik man kønrøg.

Den 80årige Karen Møllerup fortalte mig i 1936, at de i hendes fattige barndomshjem i Hestlund, Bording sogn, sad og bandt hose om aftenen, og da havde de ikke andet at se ved end nogle lysepinde, der lå på bordet. Engang imellem trak man pinden frem, når der var brændt en del af den – den lå altså ud over bordkanten.

Hvor man havde adgang til at kunne få ferske havfisk, der kogte man tran af torskens lever til tranlampen, der bestod af to skeformede jernskåle, hvoraf den underste var til at opfange dryppet i. Lampen hængte i almindelighed under en bjælke i stuen. Som væge brugte man marven af siv. Det var ikke alle steder, at man selv kunde få fat på passende siv. Else, der var gift med Gaml Batl i Idom, fortalte, at hun som ung pillede siv

Petroleumslampe

på lerfod. Har tilhørt pottekone Maren Meldhede i Arre ved Varde. Herning museum.

til tranlamper, og bundter af disse byttede hun ude ved havsiden og fik fisk for.

Maren Nielsdatter, der var født i Høver 1829, fortalte, at hendes fader hentede torsk ved havet, og så kogte de tran af leveren til deres lampe; men i køkkenet brugte moderen en lysepind.

I Peder Pøhls hjem i Fjaldene, Brejning sogn, brugte moderen *lyssplind* af mosetræ, når hun skulde ud i køkkenet. De havde nok en tranlampe, men den blev ikke brugt i hans tid, han var født 1850; men faderen brugte den underste skål som kasteskøl, når han rensede korn.

Da Peder i 1862 kom til at tjene i Kodal, Nr. Omme sogn, havde konen en tranlampe hængende i en træstang forved sig, når hun spandt. I den øverste skål lå der tre sivvæger, men der var kun tændt én ad gangen. Var en væge brændt omtrent ned, så trak hun en anden frem ved hjælp af en nål. Den samme lampe blev også brugt som *fjæl'lampe'*, når trannen slap op. Hun lagde da gløder i den underste skål, hvorved fedtet holdtes smeltet.

I hedeegne, hvor man hvert år slagtede en del får, har tælleys naturligvis spillet en vis rolle; men da fårene var magre, blev der ikke megen tælle, og der skulde spares på lysene. Ved siden af disse brugte man fedtlanper, og den typiske bestod af en lerfod til gløder og en jernskål til fedt og med en siv- eller blår-væge.

Engang i 1850'erne blev rakkeren Kræ Mæster hentet til Okkels i Rind for at slagte deres hund. Da dyret var umådelig fed, stegte konen fedtet af, og da dette ikke stivnede, det var som olie, så brændte de det i en bliklampe med et blikrør gennem proppen, og lampen blev sat i en messing-lysestage.

I Hedegård i Assing og mange andre steder, brugte de i 1830'erne en fedtlampe, og i Elisabeth Tellesens hjem, Lervadskær ved Herning, brugte man omkring 1860 både hunde- og heste-fedt i en lille bliklampe. Grævlingefedt er brugt på samme måde.

Hden skulde man passe godt på i ældre tid, at den ikke gik ud.

Om natten dækkede man den med aske, så man havde gløder om morgenen; men havde man det uheld, at den gik ud, så måtte man enten hen at låne hos en nabo, og var der så en halv mil til den nærmeste, så kunde det blive besværligt nok, eller man måtte lave ild.

Gamle folk snakkede om, at man kunde gnide ild ved hjælp af to pinde; men det var en besværlig måde. Det er dette sikkert ældgamle princip, man brugte, når man under kvægpesten *dråw' nødild*, jvnf. side 191. Der boede i sin tid en mand i Bording, der kunde gnide ild ved hjælp af to træpinde og tørt hvidt lav; men fortælleren, Laust Jensen Skov i Ravnholt, havde prøvet kunsten uden held.

Derimod var der mange af mine gamle fortællere, der havde brugt fyrtøj og slået ild ved hjælp af stål, flint og en *wlfi's* (svamp).

Omkring 1865 tjente Ane Rabis hos sognefogden i Voldby, og da hændte det, at de tændte ild på den åbne skorsten ved hjælp af fyrtøj. De havde svamp, der havde været dyppet i en salpeteropløsning, trøsket træ og andet letfængeligt materiale, og så kunde de ved hjælp af en ildpuster få ild i løbet af få minutter.

Siden kom der *ryw'swamp*, d.v.s. svamp, der var klippet i strimler, og hvis ene ende var dyppet i svovl og kunde tændes ved at gnides mod et eller andet.

Omkring 1841 kom Mads Frederiksen hjem til Haunstrup fra København med rivesvamp, og ved samme tid var der en småmand, Pæ Henriksen i Kølkeær, der gik omkring og solgte nåle, hægter, knapper og andre småsager. Han kom en dag ind til Dynes Fjederholt i Rind med sit kram, og da købte Dynes en æske svovlstikker for en skilling courant – men senere fik man svovlstikker i tutter.

I Clasonsborg, hvor der var købmandshandel fra 1841, så Pæ Egebjerg første gang svovlstikker i 1844; det var muligvis Nis Clason, der var kommen med disse fra Hamborg; og i 1846 havde den københavnske hosekræmmer, Jens Olesen et bundt

svovlstikker med, da han var hjemme i Skibild i Nøvling til begravelse. Men, det fremgår af gamle regnskaber, at Troels Graven sen på Vesterholm ved Herning fik 2 dusin »Svogelstikker« hjem fra Randers d. 20. juni 1845, og det var vistnok de første svovlstikker, der kom i handelen her. Endnu hen i 1860erne købte bønderne ikke svovlstikker, når de f. eks. gjorde deres store juleindkøb; den slags moderne luksus kunde spares, og langt hen i slutningen af 1800årene tændte gamle mænd deres pipe ved *en nist* (glød) ude fra arnen.

Petroleum eller stenolie, som den oprindelig kaldtes her hjemme, synes at være kommen i handelen i Midtjylland omkring 1860; men der gik årtier, før man i mindre hjem brændte så flot lys.

Hammerum herreds kontor fandtes på den tid på gården Nørholm ved Herning; nabo til mod vest lå købmandsgården Vesterholm og lidt vest for denne gården Lillelund. Herredsfuldmægtig Alsted logerede i Lillelund, og han ses i nogle gamle regnskaber at have købt en pot »lampeolie« i Vesterholm i 1860. Prisen var 2½ mark for en pot; men for ½ pund tællelys gav han samme år 1 mrk. På den tid købte bønderne ikke petroleum, når de f. eks. gjorde deres juleindkøb, og det er først d. 23. decb. 1868, at en mand fra Ilskov bliver noteret for ¼ pot til 6 skilling. Prisen er altså gået ned fra 80 øre i vore penge til 48 øre for en pot.

Det var med uhyre spænding, at man tændte den første petroleumslampe, og selv om denne kun gav lys fra en tynd bomuldsstråd, så var fornuftige folk dog klar over, at man skulde være forsigtig med den slags, og at det i hvert fald ødelagde øjnene, det var man da sikker på.

Indtil Chr. Boelsgård i Nøvling var en halvsnes år, omkring 1863, brugte man en tranlampe i hans hjem; men lyset fra denne var så svagt, at drengen ikke kunde se sin moder, når han sad ved bordet, hvorover lampen hængte, og hun sad ved bilæggeren og bandt hose.

Så en dag købte de en pægl stenolie hos Laust Nielsen i Ljørring, og så fik de en pjaltkræmmer i Helleskov til at lave en

Primitiv belysning.

Nr. 1 Fedtlampe. I lerskålen havde man gløder, der holdt fedtet i jernskålen smeltet. Nr. 2 en prås, dvs. en bomuldstråd, der var viklet om en pind, og særlig blev brugt i køkkenet. Nr. 3 Medicinflaske med en væge brugt som petroleumslampe i en gård i Feldborg. Stangen ved siden er en profitpind til lysestumper. Nr. 4 Petroleumslampe. Herning museum.

blikpibe til at sætte gennem en lille medicinflaske. Det var deres første lampe.

Så kom det spændende øjeblik, da lampen skulde tages i brug. Alle børnene stimlede sammen om moderen og de kravlede naturligtvis op på bordet for at overvære begivenheden på nærmeste hold. Moderen, der var den klogeste, fik genstandene *hæft sam'l*, som fortælleren udtrykte sig, altså monteret i nutidsproget, og så rev hun en svovlstik, og lampen lyste med en vidunderlig styrke, som man aldrig havde set mage til før i hjemmet.

Da indtraf der et lille uheld. En af ungerne gav et bitte pust, der dog var stort nok til, at stuen øjeblikkelig lå hen i bælgmærke. Moderen, Else Boelsgård, blev vred og sagde i en truende tone: *Ka I kom ni'er å æ bu'er o kom te o bestel' nåt - hwa sejer*

I hæ' o rånder at'r! Så kan det nok være, at børnene fik fat på bindehoserne og lod de fem pinde *lest ve*.

Det var nok ved samme tid, at Mads i Drungstrup i Sdr. Felding en dag kom hjem fra Clasonsborg med en lille flaske stenolie. Han gjorde apparatet i stand og tændte lampen, der vakte stor forundring. Moderen udbrød: *Mæn hva æ de – æ de wand; – de ka jo brend' – hva æ de få nåt skidt, sår'n som de låvt'er?*

Da Ane Rabis i 1864 gik i skole i Kragelund, så hun for første gang en stenolielampe. Det var pastor Gjedde, der viste børnene en sådan, som han tændte. Men Anes datter syede i 1890 hos gamle Jens Knudsen i Christianshede i Bording, og da blev deres stenolielampe brugt første gang. Denne lampe tilhørte en sønneatter, der havde fået den foræret, men den havde hidtil kun stået til pynt på oldemors dragkiste. Sypigen kunde ikke se at sy på maskine ved et tællelys, og det gav anledning til, at lampen blev tændt.

P. Chr. Mathiassen i Timring så første gang en stenolielampe i Rødding i Vildbjerg omkring 1867; og i 1876 købte Chr. Studsgård i Harreskov ved Kibæk sognets vildeste hængelampe for 15 mark. Denne vakte megen opsigt.

I Bording fattighus boede to gamle kvinder, Smede Inger og Kjæn Jærre, sammen, og de kunde desværre ikke forliges. Derfor blev kommunen nødt til at anskaffe en lille lampe til hver, hvad der egentlig var frådseri. Men, så snart en slukkede sin lampe, pustede den anden øjeblikkelig også sin ud – modparten skulde sandelig ikke nyde godt af hendes lys!

Til sit bryllup i 1878 fik Palle Christiansen i Kollund en 6 liniers stålampe, og det var den flotteste, man havde set der. Den blev naturligvis heller ikke tændt hver aften.

Omkring århundredskiftet var luften i byerne ladet med elektricitet, kunde man fristes til at sige. I nogle år havde man haft gasbelysning der, hvad der var et stort fremskridt; men i 1908 begyndte elektricitetsværket i Herning sin virksomhed, hvad oplandet dog først fik gavn af mange år efter.

Potteovn

muret op af jyddepotter. Den står i sovekammeret i Herning museum's vestjyske bondegård.

Den første verdenskrig lagde store hindringer i vejen for tilførsel af brændsel og olie ude fra, der måtte spares det mest mulige, og det var først hen i 1920'erne, at elværket efterhånden spændte sit net af ledninger ud i oplandet. Men, så længe landboerne ikke havde fået indlagt det nye lys, savnede de det heller ikke, thi som ordsproget siger: Den græder ej for guld, der aldrig ejede guld.

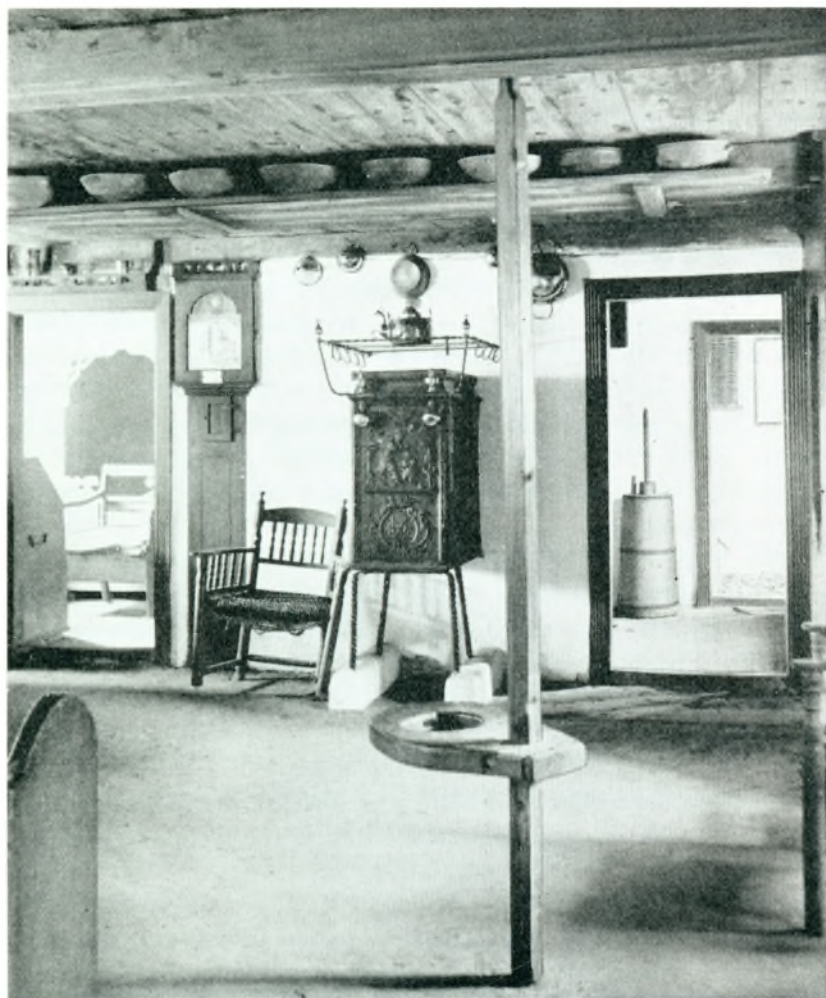
Nu vilde det naturligtvis være en katastrofe, hvis strømmen af en eller anden grund svigter, så man hverken kunde bruge malkemaskinen eller de mange andre elektrisk drevne maskiner. radio'n og karlens barbermaskine ikke at forglemme, og så var man henvist til at skulle sidde i mørke.

I gamle dage, da man manglede læ, og da husene var utætte og lave, da kunde vinteren volde stort besvær, når det traf ind med hård frost og megen sne. Det var ikke sjældent, at man da tog småkræ ind i den varme stue. Her enkelte eksempler:

Pol Honneröw', som man kaldte ham, fordi han tog bi op, boede i Tulstrup Vesterhede i Ikast. Denne mand havde sine høns gående inde i stuen, hvor der var strøet tørvesmul på gulvet, og deri skrable de, så det pulste; men der var iøvrigt mange steder, hvor hønsene fik lov til at gå inde og samle brødkrummer op, og så kunde de lejlighedsvis hugge noget, de ikke måtte; men til gengæld var de flinke til at lægge æg i halmen i en eller anden seng.

En mand i Sunds skulde sidde oppe og våge hos en so, der skulde fare, og det var han ked af. Så tog han soen ind i stuen, trak den nederste skuffe ud på en dragkiste og lod soen æde deraf. Så kunde han i mag sidde og ryge af sin pipe og passe bindehosen imens. Og Kræ Povlsen i Karup tog sin so med dens små grise ind til kakkellovnen, engang det frøs hårdt.

Ret almindelig var det, at man tog får med deres nyfødte lam ind i stuen; og engang, de var plaget af væggetøj i Kølvrå, blev de rådet til at tømme alkovesengene og sætte får der ind, thi væggetøjet kunde ikke lide den stramme lugt. For sengene var der skydedøre, så fårene generede ikke folkene.

Gammel vestjysk stue.

Mærk: Indmuret ur, bilægger med en træramme ovenpå til at tørre malt i og et jernrækværk, hvorpå man tørrede tøj. I forgrunden en ejendommelig gangstol til børn; og på en hylde ved loftsbjælken er en række mælkesætter. I baggrunden ses sovekammeret til venstre og køkkenet med en smørkærne til højre.

Herning museum.

Fra sit hjem i Pilhuse, Grove sogn, fortalte Johanne Bendtsen, at de havde en streng vinter omkring 1852, og da var hjemmet fuldstændig *knögn at'r* (sneet inde), så de i længere tid måtte brænde lys både dag og aften. Faderen lavede en gang gennem sneen ud til dyrene og et hul ud til luften; men dette hul stoppede han hver nat med et lyngknippe, og så satte han en lang stige med en halmvisk op ved skorstenen, for at folk ikke skulde falde ned i huset.

Det var meget hårdt ved fuglene, da de ingen føde kunde finde, og så snart Bendt fjærnede lyngknippet om morgenen, kom fuglene flyvende og satte sig på ham, og så gik han ind i kostalden med dem, hvor de både fik føde og varme. Når han fløjtede om morgenen, så kom de. Og når de kom ind til fårene, *så lo di o burrie, baj'e o vrøw'lt i djæ tow'*, sagde Johanne, og det gjorde de hver dag, indtil sneen var smeltet og jorden atter var bar.

For at få vand til dyrene og til husholdningen smællede de sne over ildstedet. Men, da det så endelig begyndte at tøj, skulde der passes på, sneen skulde væk af husene, og der hængte *ísangler* (istappe) ned fra *æ bryn* (tagskæget) så lange, at de nåede jorden.

*

En åben arne eller en kamin gav for lidt varme i stuen, det meste røg straks op i skorstenen. Det var derfor et stort fremskridt, da man flyttede ildstedet ud i et særligt rum (køkken) og murede en »bilægger«-ovn op i stuen med indfyring fra køkkenet.

I velhavende hjem i byerne blev ovnen ofte muret op af en særlig slags fliser, såkaldte kakler, eller af kakkelpotter, der vendte deres firkantede munding ud imod stuen; så kunde man deri varme en lille potte med mælk, tørre vanter o.l.

Kakkelpotter, der blev lavet af jydepotte-koner, var billige, og pottetovne var derfor almindelige såvel i gårdene som i fattige hjem, ja selv i købstæderne var disse ovne almindelige, hvad der fremgår af jordfundene.

Men endnu mere fornem var en støbt jern-bilægger; men de var meget kostbare, og endnu i begyndelsen af 1800'årene var det et tegn på velstand, hvis man kom ind i en gård og så, at man der havde en jernovn, og en sådan var hjemmets dyreste stykke inventar.

De ældste, tyske, ovne var prydet med bibelske billeder; men efter at der under Christian den 4. var blevet anlagt jernværker i Norge, fik vi især vore jernovne derfra, og nu gik man efterhånden over til at dekorere pladerne med billeder af konger, forskellige symboler etc.

Bilæggerne holdt sig i brug til op imod århundredskiftet i de gamle hjem, så blev de efterhånden sjældne. Som brændsel brugte man hedetørv; mange steder var det ikke så let at få fat på tørvne, og de moderne, mere økonomiske reguleringsovne kom i handelen, og nu er disse mange steder, måske de fleste, afløst af centralvarme eller oliefy.

I de gamle huse blev man mange steder ved med at lave maden på den åbne skorsten til hen imod slutningen af forrige århundrede – det var først i 1870–80'erne, at man efterhånden fik komfur. Selvfølgelig var den gamle kone i gården skeptisk, når et komfur rykkede ind i hjemmet samtidig med hendes svigerdatter; og en kone, der måtte rømme pladsen ved arnen, udbrød fortrædelig: Nu skal man vel have ene svedent mad? Det sidste sted, hvor der i Midtjylland blev lavet mad på en åben arne, var vistnok i Barlund-huset i Grove, hvor Ane Marie endnu arbejdede ved arnen, indtil kort før huset i 1939 blev flyttet til Herings museum.

*

Så længe, man fyrede med lyngtørv og stod og kogte under en åben skorsten, kunde det ikke undgås, at der nu og da drysede lidt sod ned i maden, og det var umuligt, at en kvinde kunde stå og arbejde med et hvidt forklæde for, og heller ikke kunne hun stå og fyre med lyngtørv, rage i ilden og asken og tage på de sodsværtede gryder, uden at hænderne blev snavsede.

Det kunde ikke være anderledes, og man havde forresten et undskyldende mundheld: Sod i kål det er ikke skidt; *men hønmag i ko'l, de æ skidt!*

Før i tiden kom man hele byggryn i kålen. Satte konen en grydefuld ned på gulvet, og en høne gik inde i køkkenet, varede det ikke længe før hønen gav sig til at fiske gryn op; men satte den sig på randen af gryden, så kunde det ved et uheld ske, at den fik den fejle ende ind over gryden og tabte noget.

Medens konens sværtede fingre ikke i almindelighed satte mærker på maden, og derfor ikke generede, så kunde det umuligt undgås, at æggene blev sortplettede, når hun lavede skiddenæg til sine gæster. Rimeligvis stammer det ejendommelige udtryk netop derfra. Men, en husmoder, der var inde i køgekunstens finesser, forstod at fjerne disse pletter ved *o glås* eller *o smob æk*. Og det gik for sig på den praktiske måde, at hun puttede det pillede æg i munden, hvor hun drejede det en omgang og lod det falde ned i et fad uden at røre mere ved det med fingrene.

For hedebondens vedkommende kunde man godt opstille udviklingen af hjemmets varme og belysning således i grove træk:

Første slægtled: Oldemor lavede maden ved den åbne skorsten. Stuen fik varme fra en pottcovn eller en bilægger, og man fik lys fra en tranlampe, en tælleprås eller en fyrstikke.

Andet slægtled: Datteren eller svigerdatteren havde fået et komfur, og nu varmede man stuen op ved en reguleringsovn, og brugte petroleumslamper.

Tredie slægtled: Konen laver maden ved kosan-gas eller på et elektrisk komfur. Stuerne blev opvarmet ved centralvarme fra komfuret i førstningen, og så fik man oliefyr, og det elektriske lys stråler over hele gården, endog i hønseshuset.

DET DAGLIGE BRØD

Engang i 1860erne kørte Chr. Overgård fra Gullestrup ved Hering ind over Skophus hede i Sunds, og da fik han en fattig hedebonde op at age. Det så uendelig trist ud på den mægtige hedeblade, og Chr. Overgård udbrød: *A fåsto'r snå'r et', hon' l ka fo æ fø' hæ' urr?* Men hedemanden var optimist, og han svarede: *Å' jåw' de go'r endda. Si æ ju'er fø'er wås, æ fo'r kle'er wås, o så hå'r vi snå'r et' and'er ud'gyw'er end te sålt, tobak o træ'sker.*

Salt var nødvendig til maden; træsko kunde man nok spare om sommeren, men ikke om vinteren. Mandens eneste luksus var tobak, en Ringkøbings kardus, d.v.s. blødt tobak; men han forstod at økonomisere med denne. Når skråen var vendt i munden, saften tygget godt af og spyttet ud mange gange, så lagde han klumpen hen på bilæggeren, hvis det var om vinteren, men ellers hen i vindueskarmen, til tørre, og så kunde han ryge den bag efter i sin pipe. Men, når pipen var brændt ud, så hældte han asken i en hul hånd og pibesovsen ovenpå, og så havde han en lækker udrydningsskrå. Ja, smag og behag er, som bekendt, meget forskellig.

Folk, der slog sig ned på den nøgne hede, havde selvfølgelig ikke noget at leve af det første år – føden måtte de hente, købe eller tigge, andet steds fra. Men næste år kunde de avle rug, boghvede og kartofler, hvis de havde held med avlingen. Der kunde nemlig indtræffe uheld af forskellig slags. Sandflugt kunde ødelægge afgrøden, for eksempel i 1938, og fra ældre tid kendes der eksempler på, at den har jaget folk fra hus og hjem. Frosten kunde om foråret være hård ved planterne, og langvarig tørke var undertiden endnu værre, som i sommeren 1868, og endelig kunde en regnfuld eftersommer blive så langvarig, at en

ellers god høst blev ødelagt og rådne på marken. Og traf det ind med uår et par år i træk, så kunde det komme til at se sort ud for de fleste.

Jens Chr. Ostensen, der var født i Rind 1834, købte, da han blev gift i 1863, to hedeparceller på godt 100 tdr. land langt ude på Gejlbjerg hede i Skarrild.

Der stod et usselt lille hus; men der var kun dyrket to skæpper land, og avlen det første år bar han hjem. Jens Chr. havde ingen penge, da de blev gift, men konen havde så mange, at de kunde købe en ko, som de forresten ikke havde foder til det første år.

Da de et år, avlen slog fejl, stod og ikke havde rug til brødet, gik Jens Chr. over til Skarrild for at få fat på noget. Han var i møllen; han var i Søndergård og i de andre gårde, uden at han kunde opdrive noget. Mismodig vendte han tilbage til Søndergård, hvor han havde tjent, og da sagde han: *A vær et', hon' de ska go'!* Manden, Niels Søndergård, sagda da: Nu kan du følge med op på loftet. Og da de kom der op, fortsatte han: Du troede vel, jeg havde loftet fuldt af rug, som vi plejer – her ligger fire skæpper – nu deler vi!

Det var vel samme år, at Jens Tornvig, der også boede i Gejlbjerg som ung mand, først gik til Skarrild, da de intel rug havde at bage brød af; men der havde de heller intet. Derfra gik han over til Branduhre; men der fik han heller ikke noget, og i Åvad havde de heller ingen rug. Da lykkedes det ham tilsidst et sted at bjerge et brød til sin sultne familie. Han havde da gået adskillige mil for at få fat på nævnte brød.

Slap brødkornet for tidligt op, og man ingen steder kunde købe rug, eller man ingen penge havde at købe for, så måtte man klare sig på anden måde. Maren Skelund, der var født i Gjellerup 1845, tjente i 1853 hos Anders Feldbakke i Kølkeær, og der havde de i to måneder intet brød; men så snart kærnerne i den nye rug var nogenlunde udviklet, skar man nogle aks af, tørrede kærnerne, og så fik man atter brød.

I 1864 tjente Ole Madsen, der var født på Vorgod Østerhede i 1846, i en gård i Vorgod, hvor de fik *mjøl'grød te dåwer*.

Fritliggende bageovn i Kølvrå.

Heden i vest gik dengang hel ind til Ansgård. Lidt af ildragen ses til højre og en bordplade, hvorpå man bar brødene ud til ovnen. H. P. H. fot. 1929.

bøggørød *te ond'nen* *o surgrørød* *te næt'er*; og der kendes andre eksempler på, at man har fået grød tre gange om dagen. Man levede iøvrigt godt i nævnte gård og kunde få alt det kød, man ønskede. Værre var Ole Nielsen, der døde som 80årig snedker i Herning i 1928, stillet. Han tjente som dreng et sted i Sunds, hvor de fik rugmelsgrød 21 gange om ugen! I dette hjem havde de ingen gafler, de brugte strikkepinde, hvad jeg også kender fra et andet fattigt hjem i Sunds; men ellers klarede folk sig med »klørfem« og eventuelt med en spids lommekniv.

Niels Løve i Lind, født 1844 i Sdr. Hold i Ikast, fortalte, at de i hans fattige hjem ingen gafler havde, de brugte fingrene, og ofte fik de kartofler tre gange om dagen og rugmelsgrød til nadver.

Når den nye rug var bjerget i hus om efteråret, fik man hos gårdejer Jørgen Pedersen i Gjellerup rugmelsgrød hver formiddag i stedet for meldmad, og da min meddelelser, Johanne Jacobsen, derefter kom til at tjene i Krøjtgård, fik de boghvedegrød tre gange om dagen i den tid, de arbejdede i engen. De fik da, hvad der var almindelig andre steder, en grydefuld grød med en stor æggekage ovenpå med, eller det kom ud i marken til middag og de fik boghvedegrød både morgen og aften. Ofte fik man tykmælk til grøden, det slukkede godt.

Saxo fortæller, at der var misvækst her i landet i samfulde ti år, efter at Oluf den Hellige var blevet dræbt i Albani kirke i Odense, 1086. Folk sejlede ud på marken og klippede aks af. Kornet blev tørret, men det kunde kun bruges til grød, ikke til at bage brød af. Og der fortælles videre, at kongen et år til jul ikke havde så meget i sit spisekammer, at han kunde sætte et godt måltid mad for sine folk.

Vi har også hørt om misvækst og nøddår i Skandinavien og Finland, hvor man endog har bagt barkbrød, når de intet korn havde.

Men, der er også her hjemme adskillige hedeboender især, der, når avlen slog fejl, har måttet ty til surrogater, af den slags man ellers gav kreaturerne. Jeg har således en del spredte eksempler på, at man har blandet lyngbrom, d.v.s. blade og bark af lyngen, i en smule rug til brødmel. Ane Jensen, der var født 1807 og kom til at bo på en hedeparcel fra Vovlund i Rind, fortalte, at de et af de første år, hun var gift, måtte blande lyngbrom i rugen til brød. Det gjorde de også hos Jens Chr. Arentsens i Skarrild; og en af mine fortælleres bedsteforældre i Snebjerg bagte brød af to skæpper lyngbrom og en skæppe rug. Brommen blev tørret, og derefter knust (malet) med en rund sten i en mælkesætte. På lignende måde har man vel også båret sig ad i oldtiden.

I en ejendom i Bording, hvor der var misvækst tre år i træk, pillede man barken af bævreasp, der voksede ude på heden. Denne bark tørrede man og lod den male til brødmel.

Brødene slæes op.

Endnu i 1931 bagte man i en gård i Kratbanke ved Stakroge brød af egen rug.
H. P. H. fot.

Men, der var en del andre surrogater, man brugte, når rugen slog knap til: Byg, boghvede, gjær (spergel), rødgræs (syre), og kartofler især.

I to vintre, vistnok omkring 1842, sultede man i Mariane Kjelsters hjem i Ljørring, og det gjorde mange småfolk dengang. Hun mindedes, at der var børn, der stillede i skolen med kogte kartofler, fordi man ikke havde brød i hjemmet. Og Mariane Logager, der var født 1834 i Vinding, mindedes, at hun og hendes søskende en morgen bad deres moder om et stykke tørt brød; men moderen grød, hun havde intet at give sine sultne børn. Så kogte hun nogle kartofler, som de dypede i salt og spiste.

Så sent som i 1880'erne blandede man i Spartoft i Tvis gjær (spergel) i rug til brødmel, fordi rugen slog knap til.

Det er vistnok almindelig tro og snak, at det var kolonisterne (kartoffeltyskerne), der i 1760 først bragte kartofler her til landet; men det passer ikke, thi det var de franske hugenotter, der i 1719 kom til Fredericia, som havde kartofler med. Men, det var de tyske kolonister, der lærte bønderne i de jyske hedeegne at dyrke og spise denne jordfrugt.

I Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, 1762, fortæller en forfatter, at han i 1761 havde besøgt kolonisterne på Randbøl hede, fem mil fra Fredericia, og han skriver blandt andet: »Udi de tvende første Colonisters Hauger voksede Potater eller Jordæbler udi ønskeligste Vext og fuldkommen saa gode som ved Fredericia udi Plantagerne.«

Men der gik lang tid, før kartofler ret vandt indpas hos bønderne. Da en pige i Sdr. Karstoft i Skarrild skulde giftes i 1804, var hun omme hos en nabo, og der så hun for første gang en kone stod og kogte en kartoffel i deres kakkellovn.

Pastor Fabricius i Snejbjerg dyrkede kartofler i 1805; i Borris avlede man kartofler i 1809; men først i 1813 kom den nye jordfrugt til Assing.

Else Marie Skov i Ravnholt i Bording, født o. 1806, var en tøs, da hun første gang så kartofler. Og en mand, der var født i Givskud 1836, fortalte mig, at hans moder kunde huske, at kartofler kom til Brandeengen. Første år avlede de i Skarlund et hoseskaft fuld, som de opbevarede i sengehalmen; men da de næste år avlede en hel skæppefuld, udbrød gamle Kræ Thomsen: *Men hva ska vi med ald di katöfler?*

En mand i Engesvang fik en rød *lowfuld* (hue-fuld) kartofler af tyskerne, da disse var på vej til Alheden, og det var de første kartofler, der kom til Bording. Manden satte dem i *w kalgor*, og da han om efteråret tog dem op, smagte han til dem; men en rå kartoffel er langt fra velsmagende, og han udbrød: *Føj forn uløk' hu di småger!* og han var klar over, at kartoflerne ingen fremtid havde.

Aug. Eriksen, født 1858, fortalte, at hans bedstefader, Lars

Tovdal i Skarrild, i sin ungdom havde hørt, at kartofler *et wa andt end swynfø*.

Da Søren Bordinggård var dreng i Gjellerup, han blev født i 1827, satte de 3-4 kartofler i deres kålgård. Så kom den store dag, da kartoflerne skulde tages op, og da fik Søren og en bror lov til at dele en; men de kom op at slås om, hvis stykke der var størst.

I hedeegnene var det almindeligt, at den unge kone medbragte et får som medgift; det var nemlig skik, at pigen foruden sin beskedne løn fik lov til at holde et får, hvor hun tjente, og deraf fik hun uld til eget forbrug og havde en lille fortjeneste ved at sælge lammene.

Fåret er som bekendt et meget nøjsomt dyr, der selv kunde gå og finde føden i heder og kær det meste af året; og så længe, der har været drevet landbrug i Danmark, i hvert fald siden den yngre stenalder, har fåret været et skattet husdyr.

Alt kunde bruges af fåret: Ulden, skindet, blodet, kødet og indmaden. Hovedet blev kløvet og rasselt på en stegerist og var da meget velsmagende; hjernen stegte man, og selv vædder-testiklerne blev kogt og flækket og brugt som et lækkert pålæg. Endog fåretæerne, der kun bestod af skind og ben, blev brugt.

Maren Tamste, en fattig kone i Sunds, slagtede 20 får for en mand i sognet; men disse blev dog ikke slagtet på en gang, for så kunde man ikke have fået de mange blodpølser sat til livs; men de blev slagtet i løbet af efteråret. Som betaling fik Maren, foruden dyrenes lever og hjerter, de 80 fåreben, og derpå levede familien højt i lange tider. Hun knuste benene mellem et par sten, og puttede dem så i kålgryden, og så kogte *æ malle* ud. Det gav kraft, og skindet, der blev blødt af kogningen, kunde godt spises.

Medens Sofie Serup i 1885 tjente i Fasterholtgård, slagtede de 18 får om efteråret, men kun et i hver uge, for at de kunde

udnytte indmaden og blodet; og i den tid fik de suppe hver tirsdag, og derefter kål og ærter; men ellers vekslede man med kål og grød, og kun sjældent fik man steg.

Fårelår og *bower* (forlemmer) blev lagt i et kar med salt imellem stykkerne i ca. tre uger, og så blev de hængt op ved skorstenen til tørring og derefter gemt i en kiste med hakkelse på loftet.

Speget fårekød var et meget yndet pålæg, og *ta'r føsi*, d.v.s. fåreside (ribben), der var saltet og tørret, stegte man som en fornem middagsret.

Af fåretælle støbte man lys; men megen tælle var der ikke på de små hedefår, og der skulde spares på disse lys. Endelig må nævnes, at man malkede fårene, når lammene var passende store. Mælken blev blandet med komælk, brugt til at lave fede oste af. I Birkmose i Timring fik man kogt fåremælk til et stykke brød i stedet for mellemad, og et sted i Haderup kogte man mælken og smurte *fømjælkssmør* på brødet i stedet for rigtigt smør.

Adskillige steder holdt man i begyndelsen af 1800-årene geder, og den fede gedemælk blev foruden til ost brugt som fløde i *dowels* (dypelse) og i øllebrød.

Uden at komme nærmere ind på ostelavning, der spillede en stor rolle i de hjem, hvor man havde mælk nok, skal bare nævnes, at man i Fonager i Vinding og mange andre steder varmede sur komælk lidt og hældte fåremælk i, og det kaldte man *su'r-wåst*. Det var en middagsret, som folk *wa gjv'r o'* (yndede), sagde Mariane Løgager, der tjente i gården 1864.

En anden almindelig ret var *wåldwåst*, d.v.s. valle, der blev kogt og spist med smuldret brød på. Og der var noget, man kaldte *kal'dans*. Først satte man mælk over ilden, og når den var ved at koge, så hældte man under stadig omrøren råmælk i af første mål mælk en ko gav. Man kom lidt annis i, brækkede brød i og hældte mælken op i et fad, og retten var færdig; men børnene var *evig kyw' a de*, og så blev skikken aflagt, sagde Ane Bjerg i Bording.

En anden ret kaldtes *kal'wåst*, men det var ikke ost. Det blev

lavet af et kalvehoved, hjerte og lignende, skåret i småstykker og presset i en skål lige som sylte, og derefter blev det skåret i skiver og brugt som pålæg på meldmad.

Åben arne

i Barlund-huset fra Grove, nu ved Herning museum, brugt endnu i 1930'erne. Gryden, en jydepotte, står på en jerntrefod. Ved siden står en trælåge til bageovnen under arnen.

Mælk kunde en familie dårligt undvære, især hvor der var små børn; men mange nybyggere fik kun lidt og andre slet intet, når der var langt til andre mennesker, og disse måske heller intet havde at undvære. Gamle kvinder har fortalt mig, at de som unge piger bad til, at de ikke skulde komme til at gå med tiggerkande, når de blev gift. Derfor forstår vi, at der blev stor

glæde i et fattigt hjem den dag deres første ko holdt sit indtog der, og det gjorde intet skår i glæden, om bos også var trepattet eller havde andre småfejl. Det var deres ko, som de selv kunde malke, og sikke muligheder der var for, at de kunde øge besætningen – hvis de da kunde skaffe foder til dyrene!

Så længe man ikke avlede mere korn, end familien selv kunde bruge, og så længe man heller ikke havde kartofler til overs og ingen mælk, kunde der naturligtvis ikke være tale om at fede et svin. Derimod kunde man nok holde enkelte høns. Men, medens hønseavl i vor tid har spillet en så stor rolle, at den endog undertiden har været hjemmets hovederhverv, så spillede fjerkræavl i ældre tid kun en ringe rolle. I Halds beskrivelse over Ringkjøbing Amt, 1833, omtales fjerkræavl slet ikke; men i Begtrups Agerdyrkningens Tilstand, bd. 7, 1812, hedder det dog under Ringkjøbing amt: »Af Fjerkreaturer Høns og Ænder gives nogle - Æg og Kyllinger have her en særdeles lav Pris af mangel paa Afsætning.«

Man havde tre hovedmåltider: *Dåwer*, *ond'nen* og *nat'er*, og om sommeren fik man *formæjes-* og *al'ermæjesmældmad*.

Davren bestod af kogt mælk med brødtærninger i, og havde man lævnet grød fra nadveren, så fik man resterne derfra i mælken. Der kendes dog eksempler på, at man har fået grød om morgenen, og havde man ikke mælk, fik man måske øl.

Middagen bestod i almindelighed af kartofler, hvoraf hver pillede sit eget forbrug, og dertil fik man *dowels*, d.v.s. melsovs, og et stykke stegt flæsk. Som efterret fik man sød vælling eller kærnemælks vælling eller kold mælk. I sommertiden kunde der vanke tykmælk med revet brød på.

Mange steder spillede kål en stor rolle, og det var ikke ualmindeligt, at man kogte en så stor grydefuld kål, at man havde nok til 4-5 dages forbrug. Det var praktisk, kålen kunde nemt varmes op, og så kunde konen passe sin bindehose eller andet arbejde.

Slagtede man et svin, så lavede man af flommen *en fløk' ruld'* (ister), der blev hængt op i røg i skorstenen, og deraf skar man en stump, som man *snorre* (smaltede) i en lille pande,

Lergulv fejes med en ri-sli-em.

Gullestrup ved Herning 1934. H. P. H. fot.

og så hældte man det op i kälgryden. Og bagte man pandekager, så smurte man panden med en stump ister.

Havde man intet ister, så kogte man kål på en afpillet skank, hengemt flæskesvær, fåretæer eller hvad man havde. Og havde man slet ingen fetaljer, så kunde man gøre kålen god med en brodskorpe. Iøvrigt blev kålen *spæ'nd* (der kom jævning i) og tilsat byggryn, kartofler og gulerødder, hvis man havde disse ingredienser, og så blev den krydret med timian.

Men, det hændte, at kälplanterne slap op, og da klarede man

sig med blade af rødgræs (syre), af kartofler, karse eller hvad man kunde få fat på af grønt. Derfra stammer et gammelt mundheld om noget, der hverken er det ene eller det andet: *De æ hwærkn ko'l hæjer kå's*. Og i Rind sagde man om kål, der ingen smag var ved: *De små'ger lisom djæ ko'l i Våw'lund*.

Hos Mikkel Frandsen i Gullestrup levede man meget spartansk, og det hændte, at man fik *søfko'l* juleaften; men ellers var søbekål ikke just nogen højtidsret, det var grønlangkål derimod, men dertil fik man også kogt, færsk svineflæsk. Ved højtidelig lejlighed fik man suppe og enkelte gange gule ærter, men sjælden sødsuppe.

Adskillige af mine gamle fortællere mindedes, at endnu ældre folk ikke vilde spise kalvekød, og der findes utvivlsomt endnu gamle folk, der aldrig har spist hestekød.

Karen Degnbøl, der var født i 1833 i Korsdal i Lem, fortalte, at de i hendes hjem spiste kalvekød, men det gjorde man ikke dengang på Holmsland, det var foragtet; og hun fortalte, at de i 1872 mistede en hest af tarmslyng. Kødet så godt ud og dyret havde ingen medicin fået, men man mente ikke, man kunde spise hestekød, og så kogte man det af til svineføde. Der blev 10 store fade dejligt fedt, der blev sat op i stuen. Da kom Laura fra Holmegård, hende, der blev gift med Skrumsager i Københoved, der hen, og hun sagde: Det er da synd at smide det dejlige fedt væk; hun vilde gerne have et fadfuld med sig hjem, og det fik hun. Så blev vi enige om, sagde Karen, at kunde de spise hestefedt i Holmegård, så kunde vi vel også i Korsdal. Det gjorde man; men folkene tog sparsomt af fedtet.

Af sjældnere retter, som man kun fik efter tid og lejlighed, kan nævnes *ruskum snusk*. Det var en stuvning af nye kartofler, majroer, gulerødder og lignende, som man fik en enkelt gang om sommeren, hvis man havde ingredienserne. Enkelte gange fik man en *pand'ekåk*, d.v.s. en æggekage med flæsketerninger i og med purløg på, eller en *bröpand'ekåk*, der blev bagt af brødskiver i fløde eller mælk i en pande, og man fik råmælkspandekager, når en ko havde kælvet, eller *løwspand'kager*, hvori man

kom gær – disse var tykke og ikke just lækre; men endnu mindre yndet var *bo'gmylspand'kager*, thi disse blev bagt af sandfyldt affaldsmel, der blev, når man lavede boghvedegryn på håndkværnen. Disse pandekager var grå og tørre, og med hensyn til sandet da var det kun en ringe trøst, at det rensede tarmene godt, som man sagde. Æbleskiver fik man sjælden.

Endelig var der en ret, man kaldte en *skron'ni*. Det kunde være en stor og særlig god råmælkspandekage med flæsketerninger i eller en endeskorpe, der blev dypet i fedt, overhældt med mælk og pisket æg og bagt i en pande.

Havde man slagtet et fæhøved, så blev der lavet *finker* af indmaden, og ellers var der nogle, der købte indmaden hos slagteren til dette brug.

I hedeegnene var det i ældre tid en gylden regel, at man skulde spare på brødet, men man måtte spise sig mæt i grød, og havde man lidt mælk, måtte man kun tage én skefuld til hver femte skefuld grød eller lignende. Om aftenen før sengetid fik man næsten alle steder *su'rgrø'd* d.v.s. byggrønsgrød, kogt på kærnemælk. Avlede man megen boghvede, så var der, som vi har hørt, steder, hvor man endog kunde få *bo'ggrø'd* tre gange om dagen. Da Ellen Marie Hamborg i Rind blev gift i 1871, fik de *mjöl'grø'r* af groft rugmel hver morgen og *su'rgrø'r* til *næt'er*.

Som regel kogte man grød i skummet mælk eller kærnemælk, og kun ved festlig lejlighed blev grøden kogt i sødmælk og da kaldtes den *sødgrød*. Maren Skellund tjente i 1861 i Sdr. Søby i Rind. De havde 5–6 køer, men disse fik så ringe foder, at de tidlig gik sen, og når man så ingen mælk havde, kogte de bygmelsgrød i vand og søbede øl til; men dette var også nærmest ene vand.

Fik man uventede fremmede, havde man i ældre tid ikke småkager eller lignende at kunne opvarte med; men da kunde husmoderen jage til at bage nogle lækre *wafles* eller *gu'erå'*, hvis man havde de særlige jærn, disse kager skulde bages i.

Endelig skal nævnes, at man i ældre tid bagte nogle oldtids-

prægede brød eller kager, som man kaldte *ammerdrågiar* og *sko'ldkager*. Det var flade, ugærede kager, som man i en fart kunde bage på gløder på arnen, hvis brødet var sluppet op.

*

Fersk fisk havde hedebønderne i almindelighed ikke lejlighed til at få fat på, når de boede langt fra havet, med mindre der var et vandløb eller en sø i nærheden. Men på markeder kunde man købe tør fisk, *ho'* (pighaj), *skå'r* (røkker) og klipfisk.

På Barde hede, Vorgod s. byggede J. Chr. Råhede og Karen Hyldgård et hus, hvor der var rafter og tørv i stedet for loft; men da sandet dryssede ned i hovedet på dem, fik de lagt brædder over sengen.

Engang bandt Jens Chr. 18 stykker rævlingkoste i 5 dage. Disse bar han til Holstebro og solgte, og så købte han en ol (80 stk.) sild for en skilling stykket; men de var store.

Når konen i lang afstand hørte, at manden efter en sådan tur gik og sang, så vidste hun, at handelen havde været god, og så gik hun ham i møde. Jens Chr. var en dygtig fodgænger, således gik han engang fra Spjald til Århus for at besøge deres søn.

Omsider fik de en ko, som Jens Chr. byggede et sojhus til. Et par mænd pløjede lidt for ham; men da han senere fik fat på en stud, og Bjerregård smed, hos hvem Jens Chr. havde tjent, gav ham en plov, så kunde han selv behandle jorden.

Efter at de var blevet kørende, hentede Jens Chr. et læs fisk ved havet. I en pose havde han hø med til studene. Han holdt ind hos en fisker, man kaldte Måtn Ståg. Udenfor Mortens hus lå en stor dyngge torskehoveder, man havde just gjort fisk ren til saltning og tørring. Hvad koster disse hoveder? spurgte Jens Chr. Du må fylde din sæk, svarede Morten, de skal ikke koste noget.

Da Jens Chr. kom hjem, blev hovederne hængt op og speget, og når de skulde bruges, blev de kogt. Men fortælleren sagde, at Jens Chr. åd både kødet, gæller, skæver og småben med og han

sagde: *Du ka trow', de ræn'ser æ tærmer gât – dæ blyw'e et nât i æ krø'g!* Og fik de sild, så åd han disse rub og stub; men det var der mange andre, der gjorde i ældre tid.

Det var ellers ret almindeligt at et par bønder slog sig sammen om at køre til havs efter fisk, eller at den enkelte mand på hjemturen solgte halvdelen af læsset, så han havde resten gratis. For en flaske brændevin, et pund smør og en sigtekage fik køberen et kar fuld af småfisk, såkaldte brændevinsfisk. Engang byttede Peder Meklenborgs fader i Barde på Videbæk marked og fik en søkfuld sild for to tønder kartofler.

Øl hørte i ældre tid med til enhver husholdning, fordi man fik så megen saltmad. Man avlede selv byg, hvoraf man lavede malt; men man skulde købe humlen, og denne udgift sparede fattige folk ved at bruge pors, bukkeblade eller rølliker, som man af den grund kaldte *gjarbrø'ger*, eller man brugte malurt.

Da jeg en dag spurgte en gammel mand, hvis moder havde brugt pors til brygningen, om porsøl smagte godt, svarede han: *De wa bjæsk -- men, de wa da bæjer end wand.*

Havde konen lavet ost, så drak man vallen, der blev fortyndet med vand. Brændevin, der i ældre tid regnedes med til »det daglige brød«, købte man, men forbruget var i almindelighed ikke stort udenfor festlige lejligheder, for den kostede jo penge.

Kaffe vandt temmelig sent udbredelse blandt bønderne. Else Marie Skov, Raunholt i Bording, født o. 1806, fortalte, at hun havde været gift i 40 år, før hun kogte kaffe. Det mislykkedes forresten for hende den første gang, for hun kogte på de rå bønner, og det gav ingen videre kaffesmag.

Gert Povlsen, der var født i Engesvang 1837, var som seks-årig dreng med sin fader til marked i Christianshede. På vejen var de inde i Rønkilde, og der fik han for første gang kaffe.

Og Anders Danielsen, født 1846, tjente som ung karl i Stenumgård, Råsted s., og der fik de kun kaffe tre gange i årets løb: Jul, påske og pinse. Men senere blev det skik, at manden kom ud

i marken med kaffe og et stykke brunt sukker til folkene den dag, de begyndte på rughøsten.

Ole Madsen var særlig heldig, da han i 1864 tjente i en gård i Vorgod. Der fik man kaffe fem gange i årets løb, nemlig: Jul, påske, pinse, store marked, og den dag de slagtede deres store so. Men deres gamle aftægtskone døde, og i denne anledning fik Ole kaffe, altså ialt seks gange.

The købte bønderne ikke; men de kogte undertiden *te'wand'* på hyldblomster, salvie, vild timian, vild mynte, ærenpris etc.

K L Æ D E R

I bind 3 af Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, 1759, skrev greve Fr. Ludvig Moltke en beretning om bindeindustrien i Hammerum herred, som han havde studeret på stedet. Forfatteren skriver side 347: »For Resten har Bonden ingen særdeles Skikke i den Egn, frem for andensteds, men i hans Dragt er han deri distingveret fra andre Egnes Bønder, at han holder Hovedet varm med Reise-Hætte, end og i de hedeste Sommer-Dage og Fødderne kolde, thi han bruger ingen Fødder i sine Strømper, end ikke i den stærkeste Kuld, og derudi er Mandkiønnet med Qvindekiønnet overeensstemmende ligesom og derudi, at Qvindekiønnet i den sted Mandfolkene bruge Reise-Hætte, bruge de at indbinde Hovedet og Ansigtet med Tørklæder, baade for Kuld om Vinteren, og at Solen ikke skal skinne dem i Øynene om Sommeren.«

Skikken med at gå med fodløse hoser, de såkaldte *stump'er*, *stunt'hu'eser* eller *spring'triller*, holdt sig i Midtjylland mange steder til op i begyndelsen af 1900årene; men mange børn og unge løb med bare ben om sommeren.

En vinterdag i 1830erne spurgte drengene hos Anders Trøstrup i Birkmose i Timring deres fader, om de ikke måtte få lange hoser på, når de gik i skole, for det var der nogle drenge, der havde. Men der blev vinket af. Anders Trøstrup spurgte: *Hva vil I så ha o jæ fæ'rer, nær I blywer gammel?* Så var der ikke mere snak om dette spørgsmål, og Anders gik selv med stumper både sommer og vinter.

En sommerdag i 1927 traf jeg den 93årige Mariane Løgager oppe i heden i Vinding, hvor hun gik og plukkede lyng. Hun gik i stumper, og da jeg forbavset udbrød: Går du i stumper, Mariane? forklarede hun, vistnok som en undskyldning for sin »blød-

aglighed»: *Ja, a wa åsse ve o go næv bår fjærrer, man så blöw a fåkøll.*

Skønt man i ethvert hjem strikkede en mængde hoser, beregnet til at skulle varme andres fødder, så sparede man selv på disse. Ole Skibild i Nøvling, der var en velhavende mand, havde flere døtre. En af disse, Ane, var født 1836, og hun fortalte, at pigerne kun fik et par nye hoser hvert år, og disse strikkede de naturligvis selv.

I 1860'erne fik de en ny karl, Mads, i Ravnholt i Bording, og han blev der i elleve år. Denne karl havde kun to par hoser, da han kom, og disse rejste han med. Hver søndag formiddag singelt han ved hoserne, og de blev tilsidst så stive af syning og snavs, at de kunde stå op mod en væg som et par træskostøvler.

Der blev slidt mange træsko, selv om man skoede disse med jernringe og selv om de unge ofte om sommeren løb med bare fødder. Det er karakteristisk, at et par træsko hver sommer altid var en del af hyrdens løn, ofte også af pigens. Og for hundrede år siden gik næsten alle i træsko, når de gik i kirke i de fattigste hedeegne.

Johanne Bendtsen, der var født i Grove, 1846, fortalte, at både mænd og kvinder gik i kirke i træsko i hendes ungdom, og det vakte opmærksomhed, hvis en kvinde kom gående i lædersko.

Til konfirmation skulde børnene dog helst have læderfodtøj på, men ofte blev det lånt. Og støvler og sko hørte naturligvis med til det nødvendigeste bryllupsstads.

Harde sparsomme folk sko og de f. eks. skulde til gilde eller til en eller anden købstad, så gik de i træsko, indtil de kom i nærheden af bestemmelsesstedet, og da skiftede de fodtøj. Når gamle Mariane Kjelster i Ørre en enkelt gang gik fra Talund til Herning, d.v.s. en tur på otte km, så gik hun i sine stumper, indtil hun kom lidt udenfor byen, så satte hun sig i en vejgrøft og trak skoene på, disse havde hun med i en kurv, og når hun var færdig i byen, trak hun skoene af.

En dag Anders Pæjsens kone i Nyborg, Haderup sogn(?), vilde til alters, gik hun i sine træsko; men da hun i kirken vilde skifte

Johannes Madsen i Sinding

laver revlingensb. Han er iført en lappel ledetroje og har en ledetlap på bukserne.
H. P. H. fot. 1912.

fodtøj, blev der sådan trængsel, at hun kun fik én sko på, og så kom hun til alters med en træsko og en sko på, hvad Vorherre dog næppe tog hende fortrydeligt op.

Sognefogden i Vinding havde en datter, der synes at have været lidt flot anlagt. Ganske vist gik hun i træsko til i nærheden af Tyregød kirke; men der trak hun et par gamle sko på, og i våbenhuset skiftede hun igen og tog sine pæne sko på. *Men hva, sagde fortælleren, skit gik de – hun æ'nd i armu'er!*

Når Mæt Lasen i Barslund i Grove gik over til købmanden i Simmelkjær, hvortil der var 4½ km, gik hun med sine bare fødder, men hun havde hoser og træsko med, som hun trak på, når hun kom til Simmelkjær, og så snart hun havde handlet og kom udenfor, trak hun af disse og fortsatte til fods i bogstavelig forstand hjem. Og om en mand fra Grove fortalte man, at denne en dag kom triumferende hjem til konen og sagde, at nu havde han både sparet 1 kr. 75 øre, d.v.s. billetten til Viborg, og sine støvler, idet han havde taget støvlerne på nakken og var gået hele vejen.

Gårdejer Jens Kølbæk Pedersen i Gullestrup ved Herning døde i 1925, næsten 90 år gammel. Denne mand efterlod sig et par støvler, som han havde haft i 60 år, og det var de eneste, han havde haft.

Når man hører en sådan autentisk beretning, lyder det ikke altfor usandsynligt, når man fortalte, at der i sin tid kun fandtes et par støvler i Krejbjerg, og at en mand lånte disse, når han for eksempel skulde til alters. Derimod turde det vel være lidt overdrevent, når man fortalte, at syv mænd i Feldborg var fælles om en skjorte. Skulde en mand til købstaden, så lånte han skjorten, og når han kom hjem, hængte han den op i en risbusk; så var den ren, når en anden mand fik brug for den. Det sørgede kragerne for!

*

I skolen hørte eller læste vi om, at dronning Margrethe lavede en hætte med strud til den svenske konge, Albrecht af Mecklen-

Mand med rød hætte.

Dragt fra Midtjylland o. 1850. Herning museum.

borg, for at håne ham. Af denne middelalderlige hovedklædning er der fundet flere i grønlandske grave, og disse hætter er udstillet i Nationalmuseet. Men, der er næppe mange, der ved, at hætten, dog uden strud (hale), har holdt sig i brug enkelte steder i Midtjylland til op efter midten af 1800årene. I dødsbofortegnelser er hætter ret ofte nævnt og fra overleveringen har jeg kunnet optegne en del eksempler, hvoraf her et uddrag:

Som dreng kom Chr. Søgårds fader, der var født 1812, til Over Feldborg, og da tog han undertiden fejl, når han så en gammel mand komme gående i en næsten fødsid kjole og med

en hætte på, og ofte troede han, det var en gammel kone, indtil manden kom nærmere.

Mariane Løgager i Vinding, født 1834, havde både set mænd og koner gå med en rød hætte på om vinteren; men ellers gik mandfolkene med en grå, strikket *low* (hue) med en rød top. Og Jens Dam, der var født i Branduhre i 1836, kunde mindes, at hans moder gik med en rød hætte på, når hun om vinteren gik i kirke; men hans fader havde ingen hætte. Også Jens Bjerre i Vildbjerg havde i 1850erne set både mænd og koner gå med røde hætter.

Ved Hedegård i Ikast lå der i 1850erne et ovnhaus, hvori der var et lille kammer, og deri boede en gammel kone, Mæt Grejster, der undertiden gik ud at tigge fjorten dage i træk, og da gik hun med en hætte på.

Både i Brande og i Skarrild kunde man i 1860erne se gamle folk gå med hætte; og så sent som i 1880erne gik Kjæstn Mari i Sdr. Søby, Rind sogn, med en hætte på, når hun gik oppe ved sine får i heden. Det er antagelig den sidste, der har brugt dette ældgamle hovedklædningsstykke. I intet tilfælde bar man hat ovenpå.

Men ellers brugte mandfolkene omkring midten af forrige århundrede en strikket rød eller grå *low* og kun ved meget højtidelig lejlighed havde de hat på, hvis de havde en sådan.

Troels Hedegård i Ikast døde omkring 1856 og var da oppe i 90erne. Han havde flere strikkede huer, blandt hvilke der var én med et bredt *flås* (opslag), der var syet i flere farver. Denne var til stadsbrug. Og Ole Bøgeskov fra Over Isen i Ikast gik i midten af 1800årene med en rød *low*, i knæbukser med spænder, hvide hoser og træsko, når han skulde til alters; men han satte træskoene midt i gangen, når han gik op til alteret.

Konerne gik til daglig med et hovedklæde, og til højtidsbrug med et, der var smukkere, men i slutningen af 1800erne kom kysen til koner på mode, og da var deres kjole syet af købestof.

Harehårshat.

Nogen folkedragt har man ikke haft i Hardsyssel, men den ejendommelige hat, der ses her, var på mode i 1810-50'erne. Herning museum.

medens de i ældre tid gik i en vadmels (helulds) eller en hvergarns kjole. Hvergarnstøj var vævet af tvist som rending og uldgarn som islæt, og tøjet var i reglen farvet mørkeblåt eller brunt. Men med den stigende velstand ændredes moderne, og så skulde en velklædt kvinde være i en kjole af købetøj.

En mand i Midtjylland havde et par døtre, der en dag spurgte deres fader, om de ikke måtte få en købekjole – det var der så mange piger, der fik. Faderen svarede: *Wajmol o læj'er de a bondens klæj'er!*

Til daglig gik mandfolkene i gråt vadmels af sammenkartet uld af hvide og sorte får, altså ufarvet; men de fleste havde til

stadsbrug mørkeblå eller sorte vadmelsklæder, og kun mere velhavende havde klæder af købestof.

Man kan vel gå ud fra, at mennesket fra først af har brugt dyreskind som beklædning mod kulden, og endnu for hundrede år siden var det almindelig at ældre mænd, i hvert fald, gik med lædertrøje og bukser, der var syet af garvet fåreskind. Det var vel særlig om vinteren, og når man arbejdede ved noget, der tog hårdt på klæderne, at man gik i lædertøj.

Når man i Peder Vad Svendsens hjem i Hollingholt ved Herring kørte korn ind i 1840erne, så trak faderen i sine læder knæbukser – det var ham, der *gvalle* (gulvede) kornet. Endnu mere økonomisk var en mand, der trak af bukserne, når han arbejdede med høet i laden – ellers sled det for hårdt på hans vadmelsbukser. Andre nøjedes med at få syet en læderlap forpå.

Ejendommeligt nok var der omkring midten af forrige århundrede adskillige ældre koner, der havde et læderforklæde, og enkelte havde et læderskørt. Et sådant var praktisk, det var stærkt, det kunde ikke blæse igennem det, og det kunde også i en snæver vending gøre nytte i husholdningen. Det var også billigt, da de fleste havde fåreskind nok.

Niels Holm, der var født i Stauning 1854, fortalte, at Thomas Glavinds kone gik med et sådant forklæde, og skulde hun lave en ægkage, så piskede hun æggene i forklædet og hvistede massen op i panden på arnen. Der kendes flere lignende tilfælde. Peder Sabroes moder fortalte, at hun engang var på besøg hos en faster i Remme i Ikast, og da så hun, at fasteren slog æg i sit læderforklæde til en ægkage. Bag efter tørrede hun forklædet af med en kareklud, men det glinsede meget.

Kræ Povlsen fra Fasterholt var engang kørende til Horsens. Undervejs *bjælt* (bedede) han i en gård i Ejstrup, og der så han, at konen piskede æg til en ægkage i sit læderforklæde, og så hvistede hun massen op i panden. Det var mere praktisk end just appetitligt.

I 1880erne brugte Søren Chr. Snedkers kone i Tanderupkær ved Studsgård et læderforklæde; og gamle fru Godt på Højris

havde et sådant på, når hun skar brød; det var for at skåne sin kjole. I Ravnholt i Bording lå der også et gammelt, uappetitligt læderforklæde i Ane Bjergs tid. P. Chr. Mathiassen, der var født i Vind 1843, havde set flere kvinder gå med hvid fåreskindsskørt, og hans Søster havde en dyne, der var betrukket med læder af fåreskind. Denne eksisterede endnu omkring 1900. Og hos Sass i Skibildgård ved Herning lå der en læderbetrukket dyne i staldkammeret. Endelig kan nævnes, at Abelone Birkebæk i Arnborg både havde en dyne og en pude, der var betrukket med læder omkring 1850.

I hjem, hvor man skulde spare på brædderne, var der ingen bund i sengene; man satte lyngknipper godt sammen på enden med toppen ned og lagde et lag halm over. Det svarede til nutidens springmadrasser, men var dog knapt så blødt at ligge på, men når halmen blev rystet, var det et behageligt leje. Over halmen blev der bredt *en bræsel*, d.v.s. et tæppe af groft, vævet vadmel, og derover havde de fleste en underdyne. Lærredslagener var ukendt i denne egn i ældre tid; man brugte uldne *hølskæler*, og man brugte uldne skjorter.

I endnu ældre tid havde man som bredsel brugt en lådden skindfel. Antagelig har man brugt sådanne langt op i tiden, da man slagtede mange får hvert år; men jeg har dog kun kunnet optegne et bestemt tilfælde. Hos Anders Rabis i Funder brugte man endnu i 1870'erne et sådant skindtæppe på en seng.

Der var den ulæmpe ved omtalte senge, at forskelligt utøj, mus, rotter, ildere og hugorme ofte holdt til i disse. Niels Mølsted, født 1889, lå som dreng sammen med deres karl i en alkove-seng hjemme i Mølsted i Timring. Engang, det blev altfor uroligt i sengens dyb, måtte de have halmen og lyngen ryddet ud, og ved denne lejlighed dræbte de sytten rotter.

Sognefoged Niels Knudsen i Ilskov, født 1882, oplevede som dreng, at der forsvandt flere af hans strømper, hvad moderen naturligvis var vred over; men da de engang fornyede halmen

og lyngen i sengen, viste det sig, at det var hugorme, der havde slæbt strømperne ned i dybet som underlag i deres bo. Gennem en lille rævne i den lerklinede mur var de fra tørve-beklædningen udefra kommet ind i sengen. Og der fortælles om et tilfælde, hvor en gammel aftægtskone vilde til alters. Tiden var aftalt med præsten, men manden kom først længe efter den aftalte tid, og som undskyldning fortalte han til præstens overraskelse, at han var kommen på jagt. Jo, konen vilde gerne have ro under den højlidelige handling, og ved at rydde hendes seng, viste det sig, at der boede en ilderfamilie under konen, og disse dyr måtte man først have likvideret.

DE GAMLE REDSKABER

En fin frue, jeg tror, hun var københavner, spurgte mig for mange år siden, om en del mosefundne træsager var fra »træalderen«? Når man studerer de redskaber, som bønderne endnu brugte omkring midten af forrige århundrede, så kunde man næsten fristes til at bruge denne benævnelse, thi der var mange steder, hvor man brugte træspader, trægrebe og træskovle for ikke at tale om træpløve, træharver og trævogne uden beslag.

I Hedegård i Ikast brugte man i 1850erne både trægrebe og do skovle. Spader var dog altid beslået med lidt jern, ellers kunde de ikke holde, og efterhånden blev det også skik at sætte jern-tipper på grebene og lidt beslag på skovlene.

I én af mine optegnelser hedder det, at karlen gerne vilde skære den flossede kant af skovlen, som han muede med, men det måtte han ikke, for så varede bladet for kort.

Da Peder Skole, der var født i Aulum 1846, var ung, brugte de træskovle; men så kom der *bråndskow'l* i handelen. Disse var beslået med lidt jern for neden, og de blev lavet af gårdmand Jørgen Usseltoft i Brande, hvorfra de fik navnet.

Gert Povlsen, født 1837 i Engesvang, tjente som stor dreng i Tyvkjær, og da brugte man trægreb der. Endnu i 1860erne læssede man gødning med en trægreb i P. Chr. Jensens hjem i Haderup; og hos Kræ Pallesen i Kollund blandede man i 1870erne hakkelse med en trægreb, hvad man også gjorde andre steder. Det var forresten almindelig snak, at fårene skulde muges med en trægreb, brugte man en skovl, vilde dyrene tabe ulden, mente man.

Før 1858 havde de ingen rigtig spade i Lille Albæk, Snejbjerg sogn, man brugte en forslidt eller afbrækket tørvespade,

som man nu kaldte *en grøw'l*. Andre steder kaldte man en svær to- eller treflejet greb til at brække mergel op med *en grøw'lgrø'f*.

Da man arbejdede på anlægget af den nye Ringkøbing landevej, blev der indkvarteret nogle arbejdere i Lille Albæk, og disse havde jernspader, der blev smedet i Madum, og de kostede en specie (4 kr.).

Men året før købte Niels Andersen d. y. på Lund marked en jernskovl, der kostede fem mark, og det syntes faderen var mange penge! Gamle Niels Andersen gravede mergel med en trægreb, og pigen stod på brinken og smed mergelen til side med en træskovl.

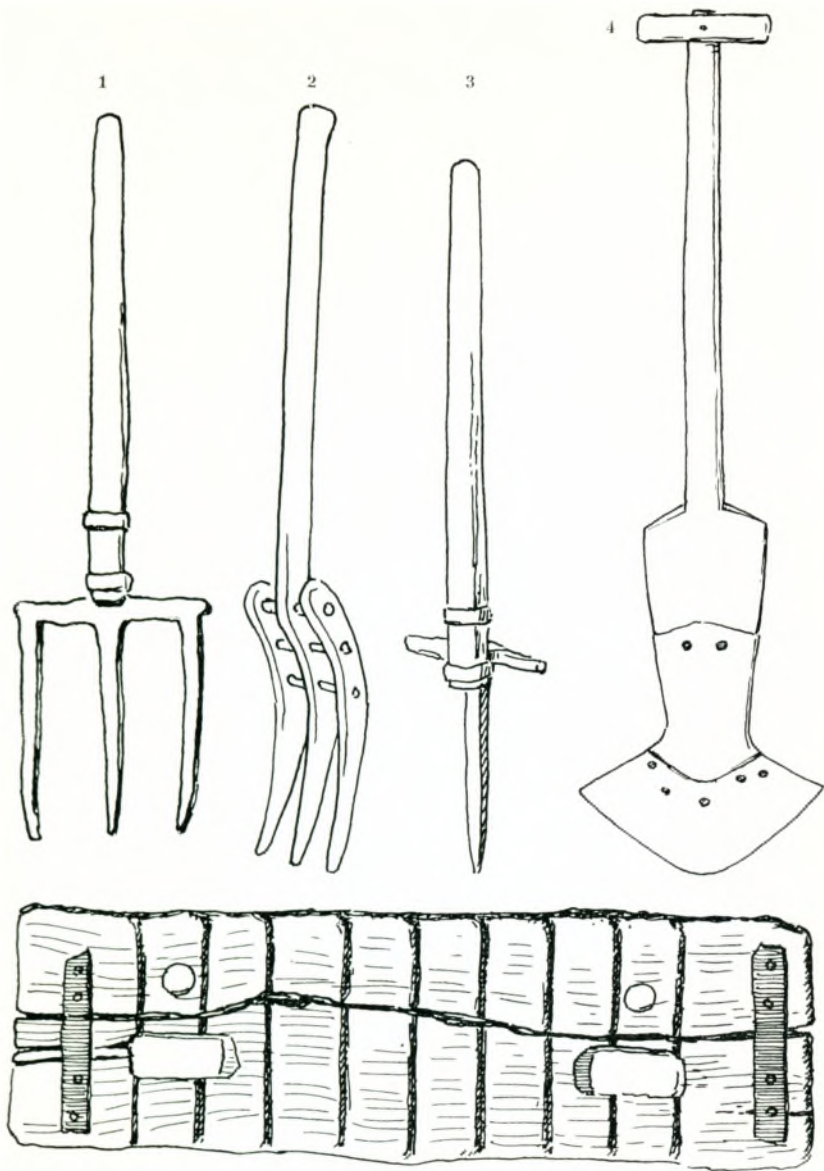
Anders Hansen i Aulum fortalte, at han i 1883 tjente i Toustrup i Vinding, og da var der en karl, der købte en stålgreb i Holstebro. Men da Jens Toustrup så dette moderne redskab, udrød han forarget: *Så'rn nåt skidt – de æ et' nåt o gi pæ'ng for!* Hidtil havde de brugt nogle tunge og klodsede jerngrebe.

*

Overalt brugte man træ-hjulpløve, nogle med to hjul og andre med et hjul i for, såkaldte trillepløve; men så fik man svingpløve uden hjul, først af træ og senere af jern; og derefter gik man atter over til at bruge tohjulede pløve, men af jern, og med disse kunde man pløje to furer ad gangen.

Thomas Birkebæk, der var født 1845 i Birkebæk, Arnborg sogn, mindedes fra sin drengetid, at faderen pløjede med to par stude for en gammel tohjulet træplov. Men da ploven blev for simpel, fik han smed Povl Andersen i Snejbjerg til at slå en jernplov i lighed med træploven og med takker til plovens indstilling hen på *æ bem'* eller ås, og til denne plov brugte han hjulene, der var gode nok.

Peder Andersen i Gjellerup kirkeby fortalte, at han som dreng, vistnok omkring 1820, skulde hjælpe sin fader med at pløje med en stor tohjulet træplov, og det var ikke så let, for ploven var forspændt med et par stude og forved disse et par heste, og kunde drengen ikke styre det lange forspand, hvad han ikke kun-

Gamle landbrugsredskaber.

Nr. 1 Svaer mergelgreb. Nr. 2 Trægreb. Nr. 3 Mergelpig til at brække merglen løs med. Nr. 4 Tørvespade til at grave hødetørv med. Nedenfor en kasseret kærstok til en vogn. Senere er stykket lavet til et valkebræt. Herning museum.

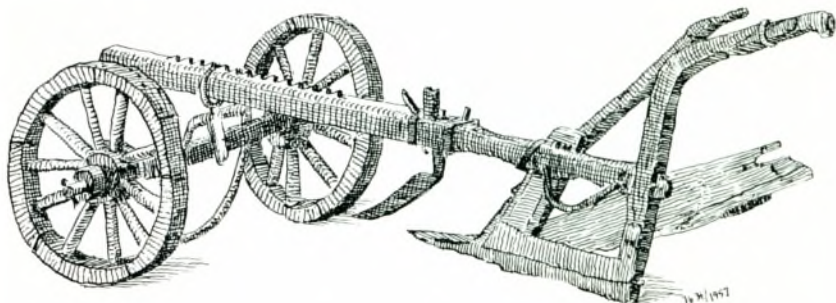
de, så fik han huk. Han fik klø, når de begyndte, han fik, når de var færdig med en fure, og somme tider fik han *en gjaw hæk'*, når de var halvvejs. Men en dag, han havde fået en omgang, sagde han: *A mo snår hæjer fo'n omgång m'er må de san' – så for de wal æ'nd?* Da kom faderen i tanker om, at det vist var synd at slå drengen, fordi dyrene ikke gik, som de skulde.

De fleste steder pløjede man med to par stude for, og det hændte, at man flængede. I Hedegård i Assing spændte de fire stude for *æ rowplåw*, når de pløjede til rug, sagde P. Tellesen, der var født 1833.

Peder Vaad Svendsen, der var født i Hollingholt 1838, skulde hjælpe faderen med at pløje. De havde to par stude for. På de forreste havde Peder en tømme, men de bageste styrede han ved, at der var bundet et stykke reb fra den nærmeste studs horn til hans arm.

Allerede som syvårs dreng gik Anton Kjeldsen, der var født i Søby 1866, og pløjede med et par stude for en tohjulet plov. Vilde dyrene have en bid lyng, så standsede arbejdet, og kom de i tanker om, at de vilde hjem, ja så stak de af med både plov og dreng bag efter sig. I Antons drengetid havde de både en træskovl og en trægreb, men denne havde jerntipper.

I Herning museum gemmes en interessant regnskabsbog, der er ført af præsten, hr. Stafen, i Sunds. Det fremgår af denne,

Tohjulet træplov fra Romvig i Ørre. Herning museum.

Tegnet af Ib Hjaltason, Randers.

Hedeselskabets kæmpeplov, 1956,

kan gå 90 cm ned i al bunden hede og med en grubber endnu 35 cm dybere. Furen er 120 cm bred. Billedet er lånt af Hedeselskabet.

at man ved præstegården i 1673 brød 2 agre op med 4 heste og 2 stude, og det tog 2 dage!

Chr. Brændgaard i Gullestrup, der var født i Brændgård ved Herning 1818, kunde fra sin ungdom mindes, at man i Holing pløjede med 2 spand heste for hjulploven. Der var en mand

til at køre hvert spand, én til at holde på ploven og én til at træde furen ned, når de fælde; men der skulde undertiden også én til at ligge på plovåsen, og da var der altså 5 mand til denne forestilling. Det er en selvfølge, at man både måtte flange med heste og mandskab.

Det var nok så vidtløftigt, når man hos Jens Povlsen i Tværmose i Sunds vilde brække hede op i 1864, thi de havde seks *hövder* for. Forrest et par heste, så et par gode stude og nærmest *æ bå'gplåw*, som man kaldte selve ploven, gik en lille stud og en tyr.

Jens Povlsen kørte studene, Pæ Twærmus's søn, Peder, kørte hestene og Pæ Twærmus holdt på ploven. Fortælleren, Jens Chr. Jensen, der tjente der som ung karl, var nærmest håndlanger under pløjningen. Skønt *æ åw'er* (lyngtörvene) var gravet af i forvejen, de var brugt til træk og til brænde, så gik det dog meget langsomt. Forspandet var jo langt, agrene korte, og piben skulde tændes engang imellem, så det blev ikke til ret meget med arbejdet.

Når Pæ Twærmus skulde ud at pløje, tog han sin pibe, sit fyrtøj og en Ringkøbing kardus med, og så stak han to hedetørv under armen. Og når de var kommen ud til arbejdspladsen, slog han ild ved hjælp af fyrtøjet, stak ild i tørvene, som han derefter dækkede godt til med jord, og så gik han der hen engang imellem og tændte piben.

Et så langt forspand som omtalte var dog næppe almindelig her; men i Danmarks og Norges oeconomicke Magazin 1758, s. 148, fortælles, at den sjællandske bonde »spænder gemeentlig sex ja aatte Heste for sin Plov, og den gandske Eqvipage seer ud som det var en liden Caravane.« Men det var usle udgangsbæster, nogle, der havde gået ude om vinteren, og som næsten ikke kunde spændes for en vogn.

Folketingsmand Søren Pallesen Fløe i Kollund, født 1810, fortalte, at man i hans ungdom tog tøjlet af *æ plåw'hövder* (i dette tilfælde hestene!) om aftenen og lod dyrene selv gå og finde føden, og så måtte man tidlig næste morgen op at lede

efter hestene, hvad der kunde være besværligt nok, når det var halvmørkt. Man købte også gamle krikker, en sådan kaldte man en *plåw'slæ'f*, til pløjearbejdet om efteråret; og når man var færdig, lod man dyret gå, eller man skød og flåede det, og så kunde man få det samme for huden, som man gav for krikken, én eller to daler.

I 1870erne fik Jens Andersen i Torup, Sunds sogn, en snedker i Spjald til at lave en træplov med et hjul i for, og med denne plov, der blev forspændt med fire stude, pløjede han endnu i 1888. En dreng eller en pige kørte studene.

Omkring 1857 lejede købmand Wium, der ejede Hausnap i Sinding, Medom i Visgård til at brække heden op mellem Hausnap og Foldager, og det blev gjort med tre heste for en tohjulet træplov. Det fik Medom en specie (4 kr.) for pr. td. land. Når de skulle fælle, brugte de plovstaven til deres ethjulet plov, men ellers ikke, fortalte Medoms søn mig.

Conrad Jensen fra Uhre ved Karup tjente i 1850erne i en gård i Hold i Ikast. Der gik pigen og pløjede med en tohjulet plov, medens Conrad fik en svingplov.

En af de sidste, der her i Hammerum herred pløjede med en tohjulet plov, var vistnok Mikkel Holstener i Sunds. Han spændte fire stude for; en søn kørte, selv holdt Mikkel på ploven, og bag efter gik en søn eller datter og hakkede knolde itu. Det var i 1880erne.

I Store Hjøllund i Arnborg havde man en tohjulet plov; men så fik man smed (!) Markus Hjøllund til at lave en træ-svingplov til dem. Men Markus, der kom til Hjøllund i 1863, lavede sognets første jernplov. Julius Thomsen, født i Drungstrup i Sdr. Felding 1858, var 7–8 år, da de fik deres første jernplov. Karetmager P. J. Poulsen, der kom til Herning i 1870, lavede en træplov til pastor Falkenskjold i Rind.

I Lundgård i Tjørring pløjede de med en tohjulet træplov, hvorpå der hang en økse til at rette ploven med. Da fortælleren, Jens Chr. Hansen, der var født 1839, var karl hjemme, kom stedfaderen, Hans Chr. Bertelsen, en dag og spurgte, om Jens

Chr. troede, han kunde pløje med en jernplov. Jo, det mente sønnen nok, og så fik de en sådan. Det var antagelig omkring 1860. Gårdejer Jørgen Nørgård (d. ældre) kom en dag hjem fra Lundgård og fortalte, at han havde set en plov af *jænne ja'n*; men det var der ingen, der vilde tro – det kunde da ikke passe!

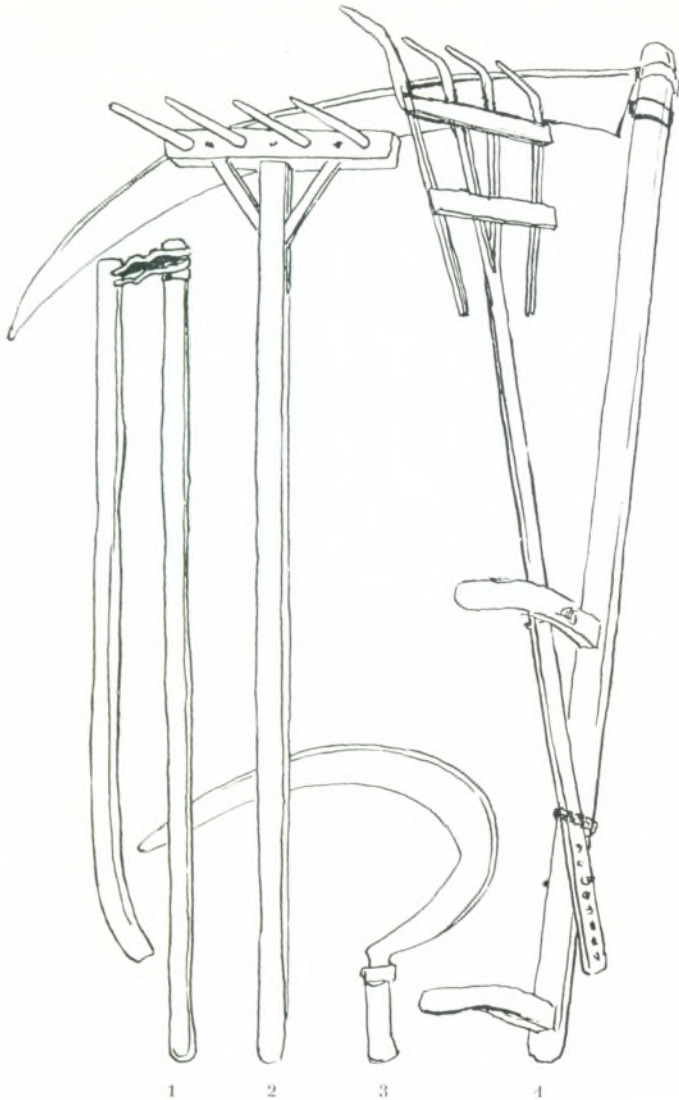
Karl Smed i Rødding ved Vildbjerg, født 1861, fortalte, at han i 1881 kom i smedelære hos Niels Dideriksen i Vildbjerg, og der stod de om vinteren og lavede 40–50 jernplove og i hundredvis af harver. De lavede mange svenskharver med 9 og 11 tænder i, og disse kostede 12–15 kr. Plovene kostede efter sværelsen 25–30 kr. stykket.

Medens det lykkedes Herning museum at redde flere træplove af begge typer, så har vi kun fået et brudstykke af en træharve (mosefund) og en enkelt træland; og dog er disse harver blevet brugt til op omkring midten af 1800årene.

En mand, der hed Simon, kom fra Assing til Sønderager ved Herning, og da havde han en harve med bøgætænder i med, efter hvad gamle Kræ Brændgård fortalte mig. Da Gert Povlsen som stor dreng tjente i Tyvkjær omkring 1840, så han et sted i Bording en harve, i hvis ene halvdel der var trætænder, medens der i den anden var jerntænder. Omkring 1860 så Jens Chr. Jensen et sted nord for Karup en harve med trætænder; men han kendte ikke den slags fra Sunds, hvor han var født i 1844.

I Conrad Jensens hjem i Uhre ved Karup havde de i 1840erne en harve med trætænder; og skolebestyrer Jørgensen Borup i Bøvlingbjerg fortalte mig, at han oprindeligt lærte hjuler-håndværket i Brande, og da fik de engang i 1880erne en harve ind, som de skulde sætte trætænder i.

Kræ Pallesen Fløe, som døde i 1890erne i Kollund, fortalte, at de i hans hjem havde en harve med trætænder, og at de havde et bundt løse tænder og en økse med, når de var ude at harve. Det har man naturligvis haft alle steder, da tænderne gik løse og ofte blev tabt. I Hedegård i Ikast havde de også en harve med trætænder i 1850erne. Der boede i Knudmose-landings

Gamle landbrugsredskaber.

Nr. 1 Plejl. Nr. 2 Kratte til at trimle negene med, når man høster. Nr. 3 Segl til at skære korn, græs og raps med. Nr. 4 Le med spjarrer, der samler kornet under

Dronningborg mejetærsker 1957.

ved Herning en *bæslingsnævjker*, som man kaldte Jesper Mues. Han skulde engang hugge stellet til en harve til gamle Pæ Donsig og sætte jerntænder i den ene halvdel og trættænder i den anden. Da en gammel mand hørte det, vilde han hen og se denne vidunderlige harve, og han sagde: *Da ska a låw' for, te du årnlig ka klø' æ ju'er, Pæ Donsig!*

*

Det var gammel snak, at det i sin tid var tegn på velstand, når man kom ind i en gård, hvor man havde en jernbilægger og en jernbeslået vogn; trævogne uden beslag blev mange steder brugt efter midten af forrige århundrede. Jens Chr. Jensen tjente hos Kræ Grawesen i Sønderos i Sunds omkring 1854, og da havde man kun en vogn og denne var ubeslået. Men så traf manden aftale med smeden i Skinderholm om, at han en dag

måtte komme og få en ny vogn beslået, og så blev der lagt jernskinner, altså ikke hele ringe, om hjulene. Det tog nok tre dage.

På Lund marked i Gjellerup kunde folk købe løse vognhjul af skovlovringerne inde fra Silkeborg skovene. Disse hjul, der kostede tre mark, blev kun forsynet med en jernring om navet, og de blev brugt *te slirgâng'*, d.v.s. til møgkørsel og lignende. Hjulene var temmelig svære, ca. 3 tommer tykke, og fælgstykkerne var samlet ved hjælp af runde pinde, som man kaldte *döwlinger*.

Hjemme på egen mark kunde man nok klare sig med disse primitive vogne; men de egnede sig ikke, når hedebonderne skulde levere tørv eller lyng til byen. Små mænd fra Sdr. Felding bandt rævlingreb om hjulfælgene, når de hentede hedetørv hjem; og det gjorde bønderne også fra Vind, når de kørte til Holstebro. En dag havde en mand fra Vind det uheld, at rebet om et hjul gik løs, og studene bissede inde i byen. Det så uhyre morsomt ud, da rebet bugtede sig som en slange langs gaden, og drengene råbte: *Træv' o æ mands hå'!*

Chr. Nielsen i Bækgård hus i Nøvling var en småmand, men han nåede omsider så vidt, at han fik fat på en meget simpel krikke, der kostede ti kroner, og en vogn, der svarede til hesten. Men stolt var han over, at han nu var kørende, og han sagde: *No ka a sjæl' kyr atr æ ju'ermur – hvis æ ug'n hæjsen kan håld'?*

De gamle vogne havde naturligvis træaksler, og disse vilde pibe, når de blev for tørre, og derfor havde man en tjærekande med under vognen, så man kunde lukke munden på en vogn, der skreg for højt. Disse pibende lyde gengav folk fortræffeligt ved forskellige sætninger, efter som manden kørte langsomt med et læs ind til byen, eller han kørte rask i løftet stemning hjem: Det kunde da lyde som: *Sæl törre – kyf tjæ'r – sæl törre kyf tjæ'r*. Eller: *A ska smø'eres – a ska smø'eres* – Men, når manden i rask trav kørte hjem, lød det: *A æ smu'er – a æ smu'er* – Eller: *I fyw'r – i fyw'r – i fyw'r!*

.E hjölli härres.

Leen hærdes (skærpes) ved, at dens æg bliver udhamret; det er en teknik, der allerede blev brugt i bronzealderen. Kolvra. H. P. H. fot. 1933.

Tjærekandens indhold bestod vistnok sjældent af ren tjære, der kostede penge. I de fattige egne klarede man sig med forskellige fedtede substanser: Tælle, fedt, hjerner af dyr; men folk har også brugt en sort skovsnegl eller en fed tudse (som de forhåbentlig dog dræbte først) som vognsnøre, og man kender eksempler på, at en mand i en snæver vending har lukket munden på et skrigende hjul med en kølort, når tjærekanden var tom.

Stadsvogne var naturligvis ukendt blandt bønderne i ældre tid. De første, der kom her til midtjylland, var brugte såkaldte holstenske eller sjællandske vogne, som uldkræmmerne købte for

små penge på Sjælland, når de sjællandske bønder skulde have en mere moderne vogn. Peder Svendsen, født i Hollingholt 1838, så engang som dreng, at der kom en karavane på 22 kørende gennem Sinding.

Understrup i Ørre var en temmelig stor gård, da Chr. Jensen fra Varhede kom til at tjene der i 1859. På den tid brugte man trægrebene der af bøg, men så fik man sat jerntipper på, og det var da en forbedring. Når de skulde ud at køre gødning, sagde manden, Jens Chr. Understrup: *Vi ska ha sjæt atr nåwe wnd-kjæp'*! Man stak simpelthen fire runde stokke ned i huller i kjæpstokken. Der var kun en fjæl i bunden og et par i siderne, så læssene var små.

En mand fra Rind hentede engang fire tønder rug i Horsens; men da han kom hjem, sagde han: Det skal jeg aldrig gøre mere – det var hårdt ved hestene! Og en anden mand hentede 4 stkr. 9 alens bjælker fra Ans til Troels Gravesen på Vesterholm; men det var også for stort læs.

I herredsfoged Krarups tid hentede en vognmand fra Snejbjerg 60 tdr. korn på to vogne fra Herning station. Det blev meldt; men da herredsfogden kort efter kom ud til manden, viste det sig, at dyrene var i bedste velgående. Det havde de ingen skade taget af. Krarup flyttede fra Herning i 1891.

I hoverireglementet vedrørende Herningsholm 1770 beregnes en dags rejse til 3–4 mil frem og tilbage, når vejen er god, er vejen ond eller dyb til 2 mil, og på en vogn skulde læsses 3 tdr. rug eller byg eller 4 tdr. havre.

*

I stenalderen skar man kornet af med en flintkniv, i bronzealderen med en krum bronzekniv og i jernalderen med en større krum jernkniv, en såkaldt segl. Disse redskaber var fæstet på et kort træskaft.

Denne type holdt sig gennem årtusinder og blev endnu brugt enkelte steder her i landet i sidste halvdel af forrige århundrede, især til at skære byg med for at undgå for stort

spild af kærner. Man brugte også seglen til at skære raps, og enkelte steder til at skære græs med, hvad jeg så et sted på Nordfyn omkring 1915. Et sprogligt minde om seglen har vi i udtrykket *åpskjær*, det traktement, som høstfolkene får, straks det sidste korn er mejet.

Gårdejer Niels Holtum i Arnborg skar byg og græs med en segl, kunde en datter, der var født 1836, mindes. Når flere skar korn efter hinanden, så sagde karlen, der gik foran, engang imellem: *No binder vi!* Så standsede alle og bandt negene, selv om nogle neg blev temmelig små. Det fortalte gamle folk, der kunde mindes skikken.

Christen Bordinggård, der var født i Gjellerup 1854, fortalte, at hans bedstefader både høstede rug og boghvede med en segl. Og endnu i slutningen af forrige århundrede skar Laust Bjerre i Fjand, Sdr. Nissum sogn, byg på denne måde; men da han engang vilde have haft sin karl til at høste med nævnte redskab, og karlen sagde nej, så hørte skikken op der.

*

Der var mange andre redskaber, der fra ældgammel tid endnu var i brug i ethvert landbohjem i forrige århundrede, men som efterhånden blev kasseret, da man fik maskiner. Nu er der vel næppe nogen af de yngre karle, der kender en kasteskovl, med mindre de har set en sådan i et museum, og mange kender ikke en plejl, for ikke at tale om et sold, et skæppemål og mange andre genstande fra vore forældres dage.

MEKANISERING

Vi er som bekendt midt i maskinernes og teknikkens larmende tidsalder; hjulene snurrer og maskinerne brummer ustandselig.

Kunde vi se indenfor hos et par unge, der for tre generationer siden begyndte på heden, så vilde vi ikke finde andre hjul end det, der sad på mandens *hywlbør* (trillebør) og på konens rok. Den første enkle maskine, hvis man vil kalde den sådan, var en skærekiste, hvormed man skar hakkelse til hestene, når man kom så vidt, at man kunde holde heste.

Da man kom til at levere mælk til mejeriet, og man slog ind på rodfrugtavl, fik man en såmaskine til at så frøene med, efter at man forsigtigt havde prøvet at så med fingrene eller ved hjælp af en flaske med en fjerpose gennem proppen. Og længe varede det ikke, før man fik en radrenser.

Medens man tidligere havde rensket kornet ved hjælp af et sold og en kasteskovel, når det drejede sig om brødkorn, så fik man enkelte steder, når avlen blev større, en rensemaskine.

Skærekisten blev erstattet med en hakkelsemaskine; men ellers havde hedebonderne ingen maskiner, før avlen hen i 1900'erne var blevet så stor, at man måtte ty til maskiner for at få den bjerget i hus i en fart, når tiden var inde, og så fik man efterhånden en slåmaskine, en selvbinder og en hesterive.

Men hvor manden tidligere forsigtigt skar byg med en segl, for at der ikke skulde spildes for meget af Guds gaver, og hvor manden eller karlen i andet slægtled gik og svingede leen i marken og plejlen i loen, der oplever man i det tredje slægtled, at en motordrevet mejetærsker ruller hen over agrene og både mejer, tærsker og renser kornet i en ruf, og så putter spektaklet ovenikøbet kornet i sække, færdig til transport.

Og hvor pigen før stod med opkilet skørt og spredte møgdyngerne, der sker spredningen nu mekanisk fra vognen, i hvert fald mange steder. Og hvor manden gik ager op og ager ned med sin sædeløb under armen og såede sæden så jævn, som han kunde, der besørger en såmaskine nu dette arbejde og endnu mere jævn.

Da man efterhånden i 1880–90erne kom til at bruge foderkager, slog man disse i stykker med en hammer på en sten; men senere fik man en kageknuser, en mekanisk indretning. Det var meget nemmere. Og en skønne dag, men det varede længe, blev malkemaskinen taget i brug, først på de store gårde og efterhånden fulgte de mindre efter. Tidligere sad pigen og sang rørende kærlighedsviser om Hjalmar og Hulda; På Fyn der var en pige; Jeg går i tusind tanker, eller hvad de hed, medens hun malkede – efter sigende var køerne glade ved hendes sang og gav mere mælk, end når hun var i dårligt humør og slog til dyret med malkestolen. Men nu besørger en brummende malkemaskine dette arbejde.

Oldemor skar brød med en almindelig brødkniv, og med denne skar hun pålæg og delte kødet. Det var kun de færreste, der havde en mekanisk brødkniv med vægtstangsprincippet. Og hun hakkede kål med en kniv, indtil hun hen i det nye århundrede fik en amerikansk kødhakkemaskine.

Kvinderne vaskede og vred tøj med hænderne, som man altid havde gjort; men så kom en meget enkel vaskemaskine af træ på mode, og derefter en amerikansk vridemaskine, hvori vandet blev presset af tøj mellem to gummibomme. Det var en stor lettelse og forbedring for kvindfolkene.

*

Et par brune, blanke heste på bondens ager var et smukt syn og med rette bondens stolthed – engang. Arbejdet er blevet lettere, nu slidet bliver udført ved hjælp af maskiner, og man får langt mere udrettet og i kortere tid, end man gjorde før, og derfor har folk i almindelighed megen fritid.

Ka du hå'r en hjölli? hærde en le ved udbankning af æggen. Ka du stryg si'm? sno halmreb. Er du gu'e te o bind hu'es? lød det, når en mand i gamle dage var ved at fæste en karl. Var de gensidig tilfreds med hinanden, så blev karlen mindst tre måske flere år i pladsen.

Nu spørger husbonden ikke om den slags; at karlen kan køre traktor, det er en selvfølge, og det er snart det vigtigste; men det kan vel hænde, selv om det endnu ikke er almindeligt, at karlen spørger: Du har vel en garage til min bil?

Nogle tager plads et år, andre kun et halvt år, og det sker, at et tyende end ikke godt kan holde ud at være så længe et sted, måske er det for kedeligt der, og så stikker han eller hun af. Der er intet at risikere, for når der er mangel på folk, så kan tyendet let få plads andet sted.

Men, derfor kan parterne jo godt skilles i god forståelse, hvad følgende træk viser: En af mine bekendte, en gårdmand, havde en karl, som han ikke var tilfreds med, og at misfornøjelsen var gensidig, det viste sig, da karlen en dag ønskede at rejse, med den udmærkede motivering: *Jåw a vel gjærn hen en stæj, hu en ka læ'r nåt!* Og dertil svarede manden: *Ja, de ka a så gåt fåsto' – for de trænger du åsse te!*

HEDENS OPDYRKNING

Når de store hedearealer fik lov til at ligge udyrket hen fra slægt til slægt, så er grunden for det første og især den, at man ikke havde brug for mere jord til agerdyrkning, så længe befolkningen ikke tiltog væsentlig, og for det andet, at man med de små besætninger, som man havde, ikke kunde undvære staldgødning til nyopdyrkede arealer, og endelig var det ret sent, at bønderne fik lært at bruge mergel.

Om denne for hedens opdyrkning så livsnødvendige »gødning« skriver pastor N. Hurtigkarl i Grønbæk følgende i en note i Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, 1751, s. 43:

»En vis anseelig Herregaards Mark her i Egnen, blev for ungefær halvtrediesindstive Aar siden, af sin daværende Eyere med Mergel og Liim saaledes misbrugt, at uanseet een af dens brave Eyere, som jeg ofte har talt med derom, for nogle Aar siden, gjorde sig all optænkkelig møye, og med stor Bekostning kjøbte Giødning og mange hundrede Traver Korn for at faa Straaet til Giødning, dermed at forbedre den fordærvede Mark. -«

Af markbøgerne fra matrikuleringen i 1680erne fremgår det, at mergling ikke var ukendt i Jylland dengang, og ordet, mergel, er optaget i Moths håndskrevne ordbog fra omkring samme tid. Dog er ovennævnte citat fra Grønbæk o. 1705 det første konkrete eksempel, jeg har truffet, på, at man har merglet her i landet.

Om hedejord siger nævnte præst, at de fleste afbrænder lyn-gen, »men da Ilden tærer den bedste og feedeste Deel af alt det, som gaaer igiennem den, og er brændelig og efterlader allene en Salt-Aske i liden Quantitet, hvilken, naar af det første Aars Luft og Regn er udludet, bliver til Jordens Fordeel, foruden det den selv har mist ved Ilden, intet tilbage, uden en *terra mor-*

tua (død jord), som ey længere har nogen Salt eller Nitrum i sig etc. Endskiønt det derfor er den besværligste og langsomste, saa er det dog, efter all Fornuft, den nyttigste og bedste Maade, enten med Bæster, eller Stude med en stærk Ploug at opbryde og omvende den lyngede Jord, nogle Gange paa langs og tværs, da den med Tiden faldende og forraadnende Lyng giver en god Giødske — S. 55.

Og i ovennævnte værk, bd. IV, 1760 har Søren Thestrup skrevet en afhandling »Om Jord-Marv eller Mærgel«, og deri udtaler han det ønskelige i, at man måtte kunne finde mergel i de magre og skarpe egne, »især paa de ødeliggende Heeder, som vor gode Konges priselig Omhue gjerne saa bebyggede og dyrkede; thi Mangel af Giøde paa saadanne Heeder vil i Begyndelsen blive en stor Hinder, efterdi Jorden vil næppe give nogen vedvarende Grøde, uden Giøde, og Kreaturer kand ikke holdes, følgelig ingen Giøde faaes, uden Kreaturer. I de fleste Heeder, som jeg merkede paa bemeldte Reyser giennem Hammerum-Herret, er Grunden og somme Steder Overskaarpen murret og suur, som ingen Grøde vil bære, hvad man end gjør ved den, hvorpaa Mergel kunde hielpse anseeligt. Græs kand vel voxer i Heederne, som jeg mærkede paa en stor Heede i Hammerum-Herret, kaldet Feldborg-Heede, en stiv Miil bred fra Vestorp til Hallenbech, og ligesaa langt ja længere fra Feldborg til Simmelkjær, hvilken Heede aldeles ikke er behoet, jeg saae der saa overflødig Græs, som jeg ikke tilforn havde seet paa nogen Heede, men befandt tillige, at dette Græs var af den hvasse og skarpe Slags, som gjerne voxer paa siide og suure Steder; thi saadan er denne Heede.

Kunde paa saadanne Steder findes Jordmarv, havde en flittig Mand, nest Guds Bistand ikke nødig at frygte for Hunger eller Fattigdom, om han paatog sig at bygge paa denne eller andre Heeder.« S. 72.

På sin rejse besøgte Søren Thestrup også Mads P. Lillelund på Sindinggård. Denne mand havde fra 1746 ladet udkøre nogle tusinde læs mergel fra en limgrav i en bakke ved Kvindevad

Der pløjes med stude.

Merglen blev lagt i en dyngge et års tid og blev så kørt ud på ubrugt, opbrudt, sur hedejord eller på opløjet sid mosebund. S. 66.

*

Regimentskvartermester Christoffer Falck indsendte d. 15 maj 1723 et forslag til kongen vedrørende hedens rationelle opdyrking, og allerede d. 26 samme måned forelå en kgl. forordning, hvori der blev lovet skattefrihed i 20 år til dem, der vilde ned sætte sig på heden, navnlig i Bølling og Lundenes amter. Men resultatet af tilbudet blev, at kun én mand byggede »Michelborg« på Vind hede, og da manden tyve år efter skulde til at betale skat, så kunde han ikke. Amtmanden erklærede i denne anledning, at ejendommen er så fattig og ringe både på bygning og besætning, at han frygter for, at ingen vil have den.

Falcks projekt mislykkedes, og andre var ikke mere heldige. Men, så dukkede der en energisk, lysk kaptajn Ludwig von

Kahlen op med planer 1753 og 1754 til de jyske heders »Peubelirung«; og d. 27. maj 1755 overdrog kongen von Kahlen at rejse til Mecklenborg og hverve nogle familier til at foretage et forsøg på at opdyrke kongens hede i Resen sogn, og der blev gården, Kongens-hus, nu bygget efter mecklenborgsk mønster.

Men tyskerne var misfornøjet, og de blev, vistnok allerede i 1756 sendt tilbage på grund af opsætsighed, dovenskab og flugt. Kahlen holdt dog ud og sled i det til 1765. Stedet var magert, og arbejdet mislykkedes. Men Jeppe Aakjær, der i sin bog, *Min hjemstavns saga*, 1919, har givet en fyldig behandling af sagen, skriver: »— den Ros skal han dog have, at han var den første, der lagde Haanden paa Ploven derude, og det var paa hans Initiativ, at man gik i Gang med Opmaalingen, uden hvilken Kolonisationen havde været en Umulighed.« S. 627

I årene 1760 og 1761 lod kong Frederik d. Femte 265 familier på ialt 965 personer indkalde fra Tyskland til Randbølheden og Alheden for at foretage en storstilet kolonisation. På Alheden blev der bygget 95 tofamiliers huse; men da disse ikke nær var færdig, måtte mange bo i hytter, der kun var 4 x 6 alen. Hver familie fik et par stude, en ko og 16 får.

I en beretning om kolonisterne 1761 fortælles blandt andet, at der var kommen 20 familier til Christianshede, hvor 88 agre var tilsået med rug og 100 agre opbrudt til boghvedesæd i foråret. »At de ey have kundet opløye meere, er kommen deraf, alle Colonierne, undtagen Friderichs-Heede, fik først deres Stude sidst in Majo, formedelst Mangel på Føring; thi Studene kunde ikke modtages, førend de kunde græsses paa Heeden. Til lige bortgik ogsaa 4 a 6 Uger, førend Studene lærte at trække med Panden; derforuden maatte Colonisterne skiære Tørv til Brændsel og hielp til deres Bygningers Forfærdigelse.« Danmarks og Norges oeconomiske Mag. Bd. VI. Fortalen.

Kolonisterne kom fra Rhinegnene, hvor man både dyrker vin og oliven, så det må have været en brat overgang at komme ud på den jyske hede. De havde fået gode løfter; men der var jo intet at leve af foreløbig, føden skulde de have andet steds fra, og

Sognefoged Thomas Birkebæk i Skarrild, 90 år.

H. P. H. fot. 1936.

når deres fremtids hjem ikke var færdig, så er det forståelig, at tyskerne var misfornøjet. Der var også, det er ret naturligt, adskillige urolige elementer blandt de fremmede. Og så stak mange af igen til deres hjemland, medens andre rejste til Rusland, og der var i 1771 kun 96 familier på 409 personer tilbage på Alheden.

I ovennævnte fortale hedder det: »Folkene ere komne fra adskillige stæder i Tydskland, og lade sig ikke uden stor Møye og Besværing holde i Orden; dog ere de nu temmelig roelige, siden hver Bye har en Dorf-Buch, det er, Vide-Bog, bestaaende af 74 Poster, hvorefter Colonisterne straffes, naar de forseer sig, hvilke

de selv godvilligen have indgaaet og da Commissarierne have bragt den dicterede Straf til Execution, ere de nu ikke plagede saa meget som tilforn.«

*

De redskaber og hjælpemidler, som de nye hedeboere rådede over indtil hen efter midten af 1800årene var, som vi har hørt, oldtidsprægede. Og det var deres landvinding også, idet de for at kunne komme til at bearbejde jorden først måtte have lyngen brændt af; og det var i virkeligheden oldtidens svedjebrug, de anvendte.

Derved fik man ganske vist i første omgang både lyngen væk og askegødning til jorden; men askens virkning varede kun kort, og ved afbrændingen ødelagde man desværre det mos- og morlag, der vilde have været af stor værdi for mulddannelsen.

Efterhånden forbedrede man dog de sandede jorder lidt ved at tilføre disse materialer fra en mødding, der blev dannet ved at lægge gødning lagvis mellem hedetørv (træk), der blev hakket i stykker, før det blev kørt ud.

Enkelte begyndte med at grave et stykke jord med spade; men de fleste husmænd, der ikke var *drywend* (kørende), bad en eller anden gårdmand om at gøre en *plåw'bjærring* eller en *harre-bjærring* eller *plåwbier**), som man sagde i Herningegnen. Undertiden lånte husmanden et spænd stude eller heste, hvor han gik i dagleje.

I J. C. Halds beskrivelse over Ringkøbing amt, 1833, læses følgende s. 238: »Selvejerhusmand Knud Poulsen af Vasehuus i Tviis Sogn bosatte sig i 1820 paa sin ringe, for Eng blottet Hedeparcel, hvoraf han, næsten ene med Spade og Greb, har opdyrket den største Deel; dernæst indfredet Lodden, tildeels med levende Hegn. Med Hjulbøren har han udtrillet mange Hundrede Læs Fylding paa de lave Steder i Lodden, hvorpaa han anvender et godt Sædskifte med gjødskede Kartofler osv. Ved sit Huus har han anlagt Frugt- og Kjøkkenhaver, som give

* Den tid, man mellem to normale hviletider arbejdede med trækdyr.

Hedebonde fra Arnborg.

Peder Øvig. H. P. H. fot. 1913, da Peder var 80 år.

ham en Bi-Indtægt. Da han boer ved Siden af Landevejen mellem Holstebro og Horsens, vække Frugterne af hans ufortrødne, kun af yderst ringe Hjælpemidler understøttede Vindskibelighed Opmærksomhed og Beundring hos Enhver, der rejser igjennem denne nøgne Hedeegn.«

*

Da Peder Øvig i 1882 rykkede ud på de 100 tdr. land, som han havde købt på Arnborg hede, og hvor der ikke var pløjet en fure, arbejdede han på Hesselvig Enggård for at tjene lidt, og da

fik han lov til at låne et spænd heste nogle dage til eget brug. Senere, da der var gået et par år, fik han fat på en ko og en stud, og med studen hentede han mergel 5 km borte ad en dårlig vej. Blev turen for drøj for studen, så lagde Peder et stykke reb over nakken og trak med!

*

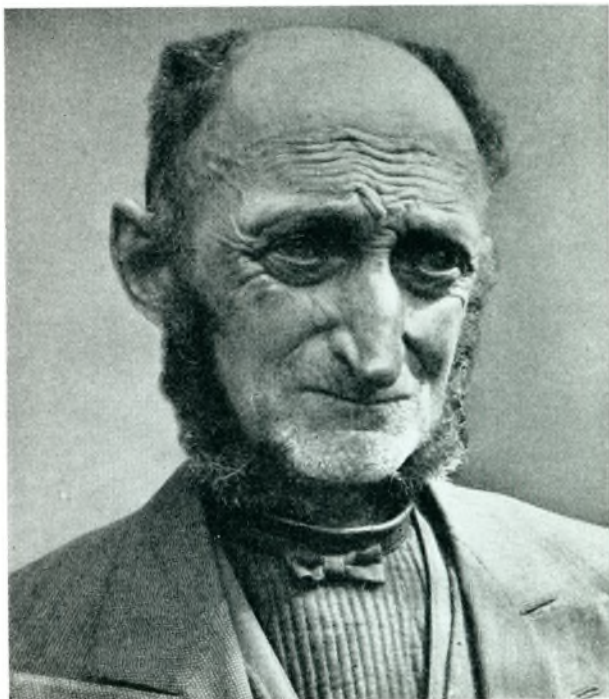
Rasmus Hansen fra Boelsgård i Nøvling blev gift i 1882 med Ellen Lauridsen fra Ørre, og så fik de en ussel ejendom i Hodsager. Rasmus gjorde to dages arbejde for en mand for at låne dennes trækdyr én dag, og på denne måde fik han sin jord dyrket, så han kunde holde tre gode køer og nogle unghøvder, og han fik 6 tdr. land mose dyrket op. Endelig må nævnes, at Rasmus lagde 100 kr. op hvert år.

Efter et par års forløb døde konen, og nu stod han der med en lille pige. Humøret var sløjt; men da lærte han, hvad det var værd at have gode naboer. Nabomanden i Ørre kom hen til ham og sagde: *Du ska et' væ kyw' å't, Rasmus – a hå'r fæm piger – du ska fo låw te o ta, hva forn jæn' du vel!* Så tog Rasmus den pæneste og blev vel hjulpet.

*

Nåede en mand så vidt, at han fik fat på en ko, så kunde han og koen trække en let træ-svingplov; men var det konen, der var den stærkeste, så gik hun i tøjjet sammen med koen, og så styrede manden ploven, hvad man vil finde flere eksempler på. Og kom han så vidt, at han kunde få fat på en stud eller en tyr, så var han »godt« kørende; men bedst var det naturligvis, når han havde et par stærke stude.

Der var bare det men ved sagen, at småstude, som man gerne begyndte med, fordi disse var billigst, skulde ombyttes, så snart de blev store og stærke, med et par små på efterårsmarkedet, for at ejeren kunde tage en hårdt tiltrængt skilling fra. Et kendt mundheld lød: Fattigmands stude og rigmands døtre de bliver ikke gamle.

Hedebonde fra Sunds

Jens Chr. Nielsen, f. i Sønderos 1859. H. P. H. fot. 1939.

Var der mange nybyggere et sted, så måtte de nærmestboende gårdmænd, der havde trækraft, ofte lægge adskillige dages arbejde i disse hedehjem. En mand i Simmelkjær arbejdede således 15 dage om foråret og 15 om efteråret for omboende småfolk. Og en mand i Sunds regnede med, at han havde tre ugers arbejde med sine trækdyr for andre, efter hvad den 84årige Poul Jespersen fortalte mig i 1929. Skulde en fattig familie nødvendigvis have fat på en læge, hvad sjælden skete, eller på en jordemor, og det hændte ofte, så måtte en af de nærmestboende gårdmænd afsted.

Når så en småmand fik flere gårdmænd til at arbejde for

sig med deres trækdyr en søndag, så kunde det blive dyrt nok for husmanden, thi fortæringen eller plovgildet, som det kaldtes, kostede og tærede for hårdt på hjemmets sparsomme beholdning af fødevarer. Det kunde endda gå, når der kun fulgte en karl med forspandet; men det hændte, at mændene og undertiden også deres koner mødte til plovgildet. Der gik jo en del brændevin til, og så skulde der penge ud af husmandens slunkne pung.

En dag holdt Kræ Pæjsen i Sønderos i Sunds plovgilde. Han havde sendt bud efter flere mænd, blandt andre efter sin svoger, Chr. Hansen i Hollingholt. Da Christen kom, sad der nogle mænd inde og drak. Hvor skal jeg pløje? spurgte Chr. Hansen. Du skal først ind og have kaffe, en bid brød og en dram, sagde Kræ Pæjsen. Nej, svarede svogeren, jeg er ikke kommen for at æde og drikke, jeg er kommen for at pløje! lød svaret, og jeg har min meldmad med.

Chr. Hansen, der kørte med heste, tog fat, og han havde et stort stykke pløjet, da de andre plovmænd endelig kom ud.

En af mine gamle kilder, Thomas Borg, der var født i Sunds 1853, sagde: Sikken et væsen, når vi skulde have tilsået, og omboende stude-mænd kom en søndag for at arbejde i jorden. Der blev kogt suppe, ædt og drukket i lange baner. Der mødte en halvsnæs mænd for at pløje. De begyndte med at drikke, og de endte med at drikke, og når jorden var behandlet, tog fortællerens fader en bikube og gav sig til at så; men det hændte, at han trimlede om og spildte kornet, men så tog han jo fat igen. Det var et sølle landbrug, sagde Thomas.

*

Om ældre tiders landbrug og hedeopdyrkning skal vi nu høre enkelte korte beretninger. Anton Lauridsen, der var født i Arnborg Grene 1864, fortalte, at hans fader begyndte med at grave tørv af i en agers bredde, og disse tørv blev behandlet som brændetørv, først *re'st* dvs. sat op imod hinanden to og to, og når de var tørre, blev de sat i *rø'ger* (runde hobe) eller i *kjællinger*, dvs. stablet op i korsformede pyramider af mands-

højde omtrent. Tørvene blev lagt med lyngsiden ned, og kun den øverste blev lagt med lyngsiden op – den skulde kukmanden sidde på, sagde man.

Når tørvene var helt gennemtørre, blev de kørt ud på ældre agre med lyngsiden ned og brændt af. Det kaldte man *o brend åsktørre*. Så blev asken pløjet ned, hvorefter man såede *brånd-row* i. Men der var andre, der kørte tørvene ud i *revler* (lange rækker) og stak ild i disse, og så spredte man asken ud.

I Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, 1757, bd. III, fortæller Søren Thestrup, at nogle brænder heden af, pløjer den og sår boghvede eller rug i. Det giver det første og andet år godt udbytte, men siden bliver jorden unyttig til både korn og græs. Andre graver tørv om foråret, sætter disse op to og to med lyngsiden indad i store båle og brænder disse til aske. Og når de nu enten vil gøde et stykke gammelt jord eller et nyt stykke, som de af heden har afbrændt og indtaget til agre, så fører de asken på ageren. S. 91 og 106.

Om nybyggernes kår i Kølkeø fortalte Rasmus Hansen mig blandt andet følgende: Vilde en mand bosætte sig på udyrket hede, så gik nogle mænd sammen en dag, det var stille vejr, og brændte en passende plet af, og så kunde manden tage fat på at bygge. Selve opdyrkningen foregik almindeligvis på den måde, at man skræpløjede den afbrændte hede, lod furerne ligge og tørre godt, hvorefter man slæbte de oppløjede tørre furer sammen i tuer, som man brændte af. Var det muligt, så skånedes man dog hveranden eller tredie fure. Asken blev spredt, og så pløjede man jorden etc.

Man kunde efter en sådan behandling avle 1 a 2 kærve rug, og så såede man gjær (spergel) i eller lod det passe sig selv, og så groede den til med *nyllinger* (rødgræs eller syre), som man slog og tørrede og brugte som høg. Men, når sådan mark lå hen et par år, så gik den i lyng igen.

Anden sæd end rug kunde man ikke dyrke på sådan jord; men når den blev pløjet i tre år og godt *udrønd'e* (rådnet),

da kunde man avle kartofler i den, når det var høj jord. Men, når man fik merglet, da dyrkede man det første år kartofler, andet år rug på den høje, men byg på den lave jord, tredje år rug på den høje og havre på den lave jord, og fjerde år havre og forårsrug på den høje og havre på den lave jord. Derefter blev stykket lagt ud i græsmark. Det var godt, når man på Rasmus Hansens tid kunde få to Agre merglet om året.

Om et ældre landbrug fortalte Chr. Bak, der var født i Kollund 1850, følgende: Før man kom til at mergele og så græs og kløverfrø, var landbruget i Kollund som andre steder meget primitivt. Man tog tre kærve rug efter hinanden; men jorden fik kun gøde det første år (*gy'erow*), der kunde ikke blive gødning til mere. Andet og tredje år blev jorden lådden af senegræs, fordi redskaberne (træharve) var så simple, og jorden var da *jæn' se'nba'j* eller *se'nbå'rk*, som man sagde, og senerne var tit lige så høje som rugen.

Første år, jorden blev lagt ud, voksede der rødgræs (nylinger), andet år små blomster i buskform; man kaldte en sådan mark *skind'bo'r'er*, og tredje år kom der lidt naturgræs. En sådan mark, der kaldtes *bo'r* eller *gammel aw'er*, lå hen i 4–5, ja undertiden 10–12 år, og så sprang den undertiden i lyng.

Det var vel sjælden, at en mark fik lov til at ligge så længe urørt; men Niels P. Meldgård, Vognstrup i Vinding, sagde: *A tøj's el', a ka andt end læg de ug'r i sæj'sten o'r!*

Nypløjet hede, eller grønjord, der var pløjet, kaldte man *ble'gju'er*, og den første afgrøde på grønjord fik navnet, *ble'g*, som forstavelse. I Sunds såede man *gjær i ble'g*; men nogle såede *ble'gbo'ger* eller *ble'grow*. Man fortalte, at Severin i Hollingholt tog 10 kærve rug efter hinanden på samme plet; men der blev kun gødet til rugen det første år. Tilsidst avlede han næsten kun rødgræs der.

Jorden i Arnborg var meget bar i Thomas Birkebæks ungdom, han var født 1845. I den pløjede blegjord avlede man om sommeren *ble'gbo'ger*, og så blev der sået *gy'erow* i om efteråret.

Jensine Marie Jensen, 90 år, S. Felding.

H. P. H. fot. 1934.

Derefter tog man to kærve rug uden gødning, og så blev jorden atter lagt ud som græsmark, der lå hen en halvsnes år; men græsset skulde komme af sig selv.

Og Niels Larsen i Bukkær, født i Skarrild 1850, mindedes, at man pløjede grønjord om i hundedagene, og så blev det pløjet igen om efteråret, og i denne jord avlede man *ble'gborger* eller *ble'gbyk'*.

De gamle hedeboender var i bund og grund konservative, de afveg nødig fra fædrenes spor, og det vakte forældrenes mishag, når deres børn gerne vilde prøve noget nyt.

Povl Iversen Poulsen havde en ringe hedejendom på ca. 70

tdr. land mest hede i Simmelkjær. Husene var gamle og snævre, laden var forresten et åshus. Povl gjorde ikke meget ved landbruget og de havde kun 4 køer, et par små stude og en hest samt 25 får, da sønnen, Iver Povlsen var dreng.

Iver mindedes den tørre sommer i 1868, da det ikke regnede fra maj til september. Da var der hverken føde til folk eller fæ. Hvor man ikke havde eng eller lav bund, der måtte kreaturerne nøjes med tørt lyng. Boserup, der ejede Sindinggård, hentede da et stort læs rug og byg, der var malet sammen, fra Stubbergård i Sevel, og nu kunde folk købe 2-4-6 skæpper, som de havde penge til. Boserup var en human mand, der ikke tog nogen ekstra fortjeneste på kornet.

Da Iver var sytten år, fik han en voldsom lyst til at komme i lag med heden; men det syntes faderen absolut ikke om, det var synd både for bæsterne, dem selv og for deres skrøbelige plov. Men da sønnen truede med, at så vilde han ud med uldpakken, så gav faderen endelig efter, thi han kunde ikke godt undvære Iver.

De pløjede først tre små agre. Heden var overgroet med *hårkamp'er*; det blev et frygteligt slid, og de to gamle bæster dinglede til alle sider og lå undertiden på hinanden, og hvert øjeblik måtte man holde for at få de tykke knoldfurer væltet. Det tog også hårdt på Iver, og han blev syg; men han fik bugt med heden.

Mergel hentede han i Nørgård, og da jorden var passende rådden, såede han rug i den, og en sådan rugavl, der blev, havde man aldrig før set i gården. Men siden snakkede faderen ikke om, at det ikke kunde betale sig at dyrke hede op.

Under afsnittet om heden har vi hørt om de ældst kendte fund af mergel og dens brug i Jylland. Men der gik trods de iøjnefaldende gode resultater meget lange tider, inden almindelige bønder efterhånden kom til at mergle deres jord.

I Begtrup's værk, Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 7. bd. 1812, fortælles ganske vist, at bønderne årlig tager en del hede-jord under plov og pløjer jorden to gange, »før han gjødsker

den med Staldgjødning eller Mergel, hvor den haves, men da Hedeskorpene ikke i to og neppe i tre Aar efter to Ganges Pløjning er forraadnet, saa følger deraf, at man avler lidet, og neppe Sæden ved den første Kjærv –«. S. 67.

Videre fortælles, at den hedejord kammerråd Møller på Højris i Ikast opdyrker, bliver pløjet og harvet mindst tre-fire gange og den henligger i to år, inden der køres mergel på. Da bliver den første kær god, men dog ikke så god som anden, tredje og fjerde kær.

Og i Ringkjøbing amts beskrivelse af J. C. Hald, 1833, hedder det: »Agermarkernes Mergling er i det Hele taget usædvanlig, undtagen i Skodborg-Vandfuld Herreder, hvor Mergel haves –« S. 108. Og forfatteren siger at »Mergling af Agermark er fremdeles iværksat ved Gaardene Højriis, Laulund, Herningsholm. Tanderup og Sindinggaard, alle i Hammerum Herred.«

Senere siger forfatteren, s. 109; »Ved raa Jords Opdyrkning anvendes Mergelen meget almindeligen; ja, det er netop især ved dennes Hjælp, at dette Foretagende alt i lang Tid er og herefter kan ventes fremmet baade af Bønder og andre Landmænd.« Og Hald fortæller, at det mest er sandmergel, der forekommer i Hammerum herred, og at den vel ikke er den mest tjenlige for disse sandjorder, men på mosejord er den benyttet med særdeles held, navnlig nogle steder i Nøvling, Vildbjerg og Snejbjerg.

Om arbejdet med at optage mergel giver Hald følgende oplysninger s. 110: »Næsten overalt i Amtet, men dog meest i Hedeegnene, er Mergelkastningen forbunden med ikke liden Ulejlighed og Bekostning; thi Mergelens Leje er sædvanligen på lave eller heldende Steder, og maa her søges under 1½ til 4 Alen tykt Lag af Sand, Gruus og Blaaleer eller Klæg. Inden man faar dette Overlag opkastet, medgaaer allerede megen Tid. Saasnart Klægen naaes, begynder Vandet at sive frem, og eftersom Kastningen fortsættes, maa jevnligen øses, indtil Mergelgraven ganske fyldes med Vand, hvilket ikke lettelig kan bortledes. Man vælger derfor helst den tørre Aarstid til at kaste Mergelgrave; disse ere fra

6 12 □ Alen i Omfang. Saasnaart Overlaget er bortrøddet, samler man en Mængde Arbejdere for at faae saa meget som muligt bragt op af Graven inden den skrider. Sjeldent kan man gaae dybere end 5 til 6 Alen. For at befæste Gravens Sider bruge Nogle at gjøre Afsatser i Mergellaget af en Alens Bredder, og for hver 3 Alen man kommer ned, afsættes en ny Bænk. Derved bliver det muligt at gaae en 4 Alen dybere, hvilket altid lønner Umagen, da den bedste Mergel sædvanligen findes nederst. Paa Afsatserne lægges et Par Fjæl; Arbejderne staae herpaa og opkaste med Skovle den Mergel, som i Graven brydes løs og kastes til dem. Disse Afsatser borttages ikke førend den sidste Dag der skal arbejdes i Graven. Denne Maade er blandt andet anvendt ved Sindinggård, hvor Merglingsarbejdet ikke destomindre meget besværliggjøres ved den anførte Omstændighed; de sidste Dage en Mergelgrav, 12 □ Alen stor foroven, her benyttes, har den krævet 15 til 17 Arbejdere. —

Af den nysnævnte Aarsag sees kun ganske faa Steder beqvemt indrettede Mergelgrave med Ind- og Udkjørsel, eller Vendeplads i Graven; sådanne haves ved Krogsdal og Højris, da Mergelen her findes i Bakker.«

Om herredsfoged, kammerråd Møller på Højris fortæller Hald, at han i sommeren 1815 ved holstenere lod udkøre 11.000 læs mergel fra en bekvem grav midt på marken, og at man på opbrudt hede kunde se »den skjønneste Klever at prange ved Siden af høj Lyng paa Grøftekanterne.« S. 236.

Møller lod 80 tdr. ld. hede opdyrke, og ved Laulund fik proprietær Sørensen 50 tdr. opdyrket, og han lod 15–16.000 læs mergel køre ud dels på den opbrudte hede og dels på agrene.

Der var kun få steder, hvor man kunde køre merglen direkte ud fra en grav, eller hvor man kunde *kret'* merglen op, dvs. køre den op på en trillebør; en sådan grav kaldtes en *kret'grav'*. Endelig kunde den tages op af en rammegrav.

Jens Mathiasen, der var født i Skjern 1866, fortalte mig, at han som karl tog mergel op af en sådan grav på Sædding hede. Man gravede et firkantet hul, 6 x 6 alen. Der var et tykt lag

Anders Sondergaard, 90 år. Vording.

H. P. H. fot. 1932.

løst sand, hvorfor væggene måtte slives af med trærammer, og så blev jord og mergel vindet (trukket) op i trækasser. Tilsidst var de 12 alen nede, og så holdt de op. En anden mand fik da Jens til at gå ned i dybet for at tage et rammestykke op, og det gik godt nok. Tror du, at du kan tage et stykke mere op? spurgte manden. Det ved jeg ikke, svarede Jens; men han prøvede det, og så skred det løse sand ned og begravede ham.

Heldigvis fik han hænderne for munden, så han kunde få luft, og rammen beskyttede ham, så han ikke blev klemt ihjel; men situationen var yderst farlig og spændende. Der blev sendt bud til sognefogden, der øjeblikkelig *båje* (gav ordre til), at folk

skulde møde for at grave Jens ud. Og folk stimlede jo sammen, da ulykken rygledes, og kvinderne græd.

Endelig lykkedes det at få hans hoved fri, og det viste sig, at han var i god behold. Men da skød graven atter. Og nu gik man ind fra en gammel grav ved siden af, og efter at Jens Mathiasen havde været begravet i fire lange timer, blev han endelig befriet.

Gamle Pæ Kibæk begyndte i Sandfeld i Brande sogn med en ko. Men han var en udpræget slider, der fik 2-300 tdr. land hede dyrket op, inden han blev afløst. I deres fattigdom *bond' di te djæ ud'gywt'er* (strikkede).

P. Kibæk åbnede et stort mergelleje, gravede en kanal og skyllede ved hjælp af vandet fra denne sandet, der lå over merglen, bort.

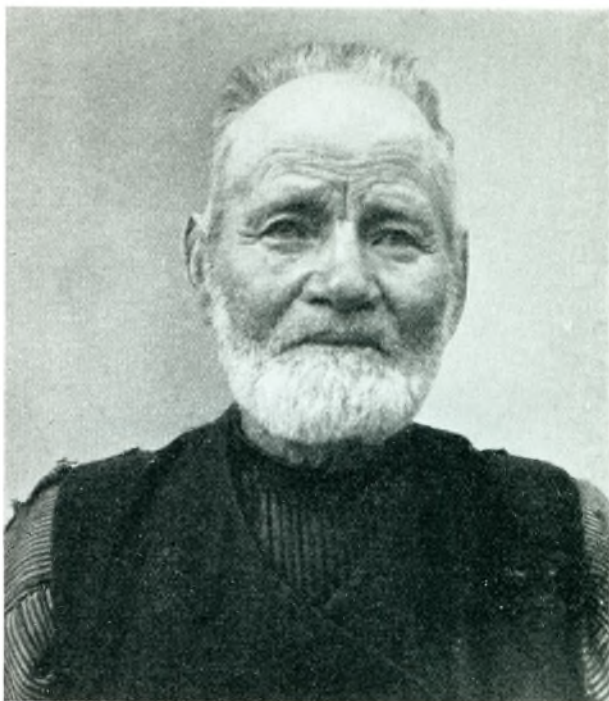
Da hans barnebarn, P. Kibæk, der bor i Rind, tjente hos sin bedstefader i 1890'erne, havde de 23 køer, en del ungkreaturer og 74 får, og der var 5 karle på gården. Ejendommeligt nok fandtes der endnu ingen fork på gården, høet blev puttet ind og fragtet med næver og arme. I deres vindueskarm var der skåret mærker efter solens skygge fra en blyspresse, så kunde man der se, hvad tid det var på dagen. Lignende kendes også andet steds fra.

*

For nogle år siden lå der, hvor der nu er brunkulsleje i Søby i Rind, en gård, man kaldte Rosenlund, og det var ikke med urette, man gav den dette navn, thi det var en smuk gård efter egnens forhold.

I 1870 var Jens P. Christensen, som var født i Hjerminde 1844, blevet gift med Jensine Mariane Jensen fra Hammerum, og de fik en lille ejendom i Langelund i Gjellerup. Om sommeren kunde de føde en ko og om vinteren to, thi der hørte et stykke eng til.

I de elleve år, de boede der, gik Jens Peder i dagleje uden udsigt til at kunne komme videre. Men en dag blev han rådet til

90årig hedebonde Jens P. Christensen. Soby i Rind.

H. P. H. fot. 1934.

at bytte og flytte ud på Søby hede. Det lykkedes ham at bytte med P. Salling. Jens Peder skulde give 300 kr. i bytte, og hver skulde beholde sin besætning. Jens Peder havde 2 køer, 3 får og en gris; og så flyttede de den 1. april 1881 til Søby. Der var beligelser nok, 100 tdr. land. Det meste var dog hede, men der var også noget lav jord med ret god græsning.

Desværre savnede Jens Peder trækraft. Få fat på et par stude, sagde hans forrige husbond, Kræ Hwålmus i Langelund. Ja, det er godt nok, svarede Jens Peder – men når jeg nu ingen penge har at købe for? Da sørgede Kræ Hwålmus sammen med fire andre mænd for, at Jens Peder fik et par småstude, en plov

og en gammel vogn, der ialt kostede 400 kr., som de betalte, og så måtte Jens Peder betale pengene tilbage, når han kunde.

Alligevel varede det ikke længe, inden Jens Peder var ved at fortryde, at de var flyttet så langt ud på heden, for der kunde han ingen penge tjene. Da han så en dag snakkede med Kræ Hwålmus om sine triste udsigter, sagde K. H.: Så kan du jo komme til at arbejde hos mig igen.

Og nu gik Jens Peder hver mandag morgen over til Lange-
lund, en tur på ca. 8 km. og så traskede han ind over heden, hvor der hverken var vej eller sti, hjem igen lørdag nat. Det hændte forresten, at han gik vild på Kølkaar hede, men når bare han hørte, at deres lille hund bjæffede, så kunde han nok finde hytten.

Medens manden var borte, passede konen bedriften. Hun hentede hver dag to læs mergel hos Kjeld i Vovlund, og de fik efterhånden heden opdyrket og købte 11 tdr. mere. I 1907–08 fik de 115 kubikmeter mergel fra Tofthund, og så kom de til at avle godt.

I 1899 byggede de et lille udhus, i 1906 et hus mere, i 1910 satte de et østerhus, der blev indrettet til hestestald, vognport og svinehus. I 1913 byggede de en lade og indlagde en petroleumsmotor til et tærskværk, kværn m. m. Og endelig byggede de et smukt stuehus i 1914.

Men samtidig med disse forbedringer tilplantede de 44 tdr. ld. sandklitter og plantede løbælder rundt om markerne, og så anlagde de en smuk have. Da de i 1916 afstod gården til en søn, var der en besætning på 4 heste, 12 køer, 12 stk. ungvæg, 25 svin og 5–6 får – et smukt resultat af 30års slid. Det er overflødigt her, som i flere andre tilfælde, at bemærke, at disse dygtige hede-bønder blev hædret med Det kgl. danske landhusholdningsselskabs sølvbæger (1911), De samvirkende plantningsforeningers sølvbæger, andet sølvløj og diplomer.

Familien flyttede senere til Kjærgård i Sunds, og der kunde man se den 90årige kraftkarl stå og grave deres have.

Stafen kaldte man ham, men han hed ellers Søren Christensen, og han boede i et hus, der lå mellem Ikast og Lægds-gård, da jeg besøgte ham i 1935, i anledning af, at han da blev 90 år.

Moderen døde, da han var lille, og derfor blev han opdraget hos sin mormor, Kjæn Stafen i Tulstrup, og efter hende arvede han sit kendingsnavn.

Stafen blev gift to gange, første gang med smedens datter, Else, i Fastrup, og de købte 50 tdr. land hede for lige så mange daler fra Lille Nørlund i Ikast, og så købte de otte fag gammelt bindingsværkshus, som de fik stablet op.

Men det hele var både småt og sølle, og det kneb Stafen at blive betroet en skæppe mel uden penge på møllen. Først købte han to usle køer for 20 daler stykket. Da han spændte disse for en plov, faldt de arme dyr om! Men så lykkedes det ham at få fat på et par små stude, og efterhånden fik de lidt besætning. Men så traf det ind med uheld. De mistede en ko, og de mistede 18 af deres 21 får; og da havde Stafen mest lyst til at rende fra det hele.

Imidlertid var der gode folk, der hjalp ham, og da de fik merglet, kom de til at avle godt.

Nogle fattige hedeboønder der ude slog sig sammen og købte en td. jord med mergel af Poul Fenger i Toftlund for 1010 kr. Der blev nu lavet en køregrav og arbejdet mergel op. Mænd og koner hjalp trofast hverandre; en kone stod i graven, hun var endog dygtigere til at grave, end nogen mand. Stafens kone kørte og han jævnede dyngen engang imellem. Og mange gange tog konen, når hun havde fået børnene puttet om aftenen, og spændte for, og så hentede hun et læs mergel i Toftlund. Denne tur tog to timer.

Senere kunde de få »plovpeng« i statstilskud for at brække hede op, og nu blev kårene efterhånden bedre for de fattige hedeboønder. Et år brækkede Stafen 16 tdr. op, og pengene, han fik af staten, kunde næsten slå til til merglen. Da de havde fået

ca. 100 tdr. land hede opdyrket, havde de 6 køer, et par heste og en del får, og så overlod de ejendommen til en svigersøn, og tog fat i hedens yderside, hvor de oparbejdede et nyt hjem, hvorpå de kunde holde 5-6 køer og 3 heste; og lige før den første verdenskrig solgte de denne ejendom for 10.500 kr.; men køberen tjente 14.000 kr. på ejendommen uden at forbedre denne, hvad Stafen *va li'er de!*

For tredje gang tog de fat og byggede et hjem på noget jord, der lå ind til deres første hjem, og denne ejendom drev de, så de kunde holde fire køer og et par heste. Omkring 1925 fik en svigersøn dette hjem, og så købte de et hus med et stykke jord, hvor de kunde holde nogle høns og en lille hest, og med denne kørte Stafen endnu ture som 90årig.

*

Danmarks af areal største bondegård, Skophus i Sunds sogn, blev i 1854 købt af Boserup på Stubberkloster i Sevel. Gårdens areal var 2675 tdr. land, overvejende hede og kær.

Boserup lod ca. 100 tdr. land hede tilplante, et arbejde, der blev udført af Niels Jensen. Denne mand købte senere arealet, og han købte 400 tdr. mere og byggede den plantørbolig, hvor Dalgas nu bor.

Da Niels Jensen og kone begyndte på Ilskov hede, var der ikke andre beboere der ude end Flyw Hans, der boede i et jordhus. Niels begyndte med en ko og en stud og udførte markarbejdet med disse. Det var yderst småt for familien, og Niels mistede den ene kone efter den anden, han blev gift fire gange. Men, hvorledes skulde en hedebonde kunne undvære en kone? Og ved hver af sine koner havde han et barn.

En af Niels's døtre, Stine Lauridsen i Ilskov, fortalte mig i 1938, at hun i 1884 var blevet gift med Peder Lauridsen fra Neder Simmelkjær, og så overtog de hendes fødehjem, hvor der nu var 11 kreaturer. Men det var *en slæms* gård, mergel måtte de for eksempel hente i Munklinde, en tur på to gange halv-

N. F. Schiøttz-Jensen: Sunds kirke og so.

anden mil; men de nåede dog at få 100 tdr. land opdyrket. Manglede de købmandsvarer, så hentede de disse hos Jens P. Jepsen i Sunds præstegård eller i Herning.

Efterhånden kom der flere nybyggere ud på Skophus hede, men i en snes år var Peder Lauridsen den eneste, der havde heste, og så måtte han jævnlig til køren efter doktor eller jordemoder til andre, og selv fik de otte børn.

I 1928 overlod de den nybyggede gård, hvor der nu var en besætning på 24 kreaturer og 4 heste, til en søn.

JYDEN HAN Æ STÆRK OG SEJ

Indledningen til jydernes nationalsang, som Aakjær kalder denne, passer udmærket på hedebonderne, thi de nybyggere, der slog sig ned på heden og som arbejdede sig frem, var i almindelighed stærke, og de var navnlig sejge, dvs. udholdende – *nåk en bete nøk!*

Laurids Andersen og Ane Marie, der som gamle folk boede i Herning, havde flyttet meget omkring. Han var født 1870 i Ørre, men Ane Marie stammede fra Fåbjerg.

Efter at de var blevet gift i 1895 købte de Lille Kvindevad i Sinding s. Besætningen bestod kun af halvanden ko og tre får, og for at tjene lidt til føden gik Laurids i dagleje i Ørnehoved i Tjørring, og der kunde han tjene 35 øre om dagen; men senere blev daglønnen dog sat op i 50 og 75 øre.

Når han så kom hjem om aftenen, skulde han have fat på arbejdet i hjemmet, og ofte bandt han en lygte til enden af ploven, for at han kunde se at pløje. Konen fortalte mig, at hendes højeste ønske, da de blev gift, var: Bare vi må få det tørre brød! Det fik de og lidt til.

Laurids var knagende dygtig. En sommer høstede han 600 travet korn på Ørnehoved med sin le, og da havde han tre til at binde op efter sig. En trimlede negene, og de andre bandt op; kornet var jo svært. Gårdmanden, Chr. Hauge, sagde også: Jeg behøver ingen høstemaskine, så længe jeg har Laurids.

Men af slid og giftfeber blev han et vrage. Han blev opgivet af lægen i Vildbjerg, der ellers var en dygtig mand; men så blev Laurids kureret af en klog mand, og de havde flere ejendomme siden.

Da jeg i 1945 besøgte parret, så Laurids ud som en kraftkarl.

Nej, sagde han, det er ikke noget imod min morfar, Laust Nielsen i Ørregård. Han drev sin gård, til han blev 97 år, og han døde syv år efter.

Om denne kæmpe fortælles, at han en dag gik og pløjede med sine stude, og da kom en fremmed mand hen til ham og spurgte: Hvor bor den stærke mand? Da løsnede Laust studene, tog om plovhandelen og pegte med ploven på gården, og så sagde han: *Dæ' bu'er han!*

I Øster Børsting i Fjends Herred boede der o. 1900 en ualmindelig stærk mand, der hed Jens Bak. Min hjemmelsmand, produkthandler Harald Chr. Sørensen, der nu bor i Herning, fortæller at manden var omtrent tre alen høj, knokkelsvar, og han gik i træsko no. 49 eller 50.

Jens havde en lille ejendom, hvorpå de holdt 2-3 køer, men hverken stude eller heste. I mange år drev han ejendommen med sin egen trækraft. Han lavede noget seletøj og spændte sig selv for ploven, som konen styrede, og trak selvfølgelig også harven. Det havde fortælleren set mange gange.

Da jeg fortalte sagnet om manden, der holdt sin træplov ud i stiv arm og pegte på sin gård, føjede jeg til: Det kunde Jens Bak vel også have gjort? Da svarede Sørensen: Magelig – han kunde have holdt to ud i stiv arm!

Senere fik Jens et par islændere. En aften, fortælleren var inde hos disse folk, sad Jens og spiste, han var kommen sildig hjem fra Søgård mose, og da fortalte han konen, der hed Karen: *Ja di (hestene) gik jo fast di bette nowe med vognen, o de ka a gåt fåsto', for a döw'e mæj o træk æ vågn åp!*

Tidligere kørte han med sin trillebør og redskaber ned til mosen, en strækning på henved halvanden mil, og han kørte deres tørv hjem på den samme trillebør, hvorpå han havde lagt et lad, så han kunde køre et lille læs ad gangen.

Der var en gammel særling, dvs. der var nu tre gamle brødre, der drev en gård. En dag rådede købmanden denne særling til at købe kraftfoder til køerne, så kom disse til at give meget mere mælk. Ja, så vilde manden også prøve det. Hvormeget skal vi

ta? spurgte købmanden. Ja, når vi skal til det, så må vi hellere ta fire pund! lød svaret.

Så gammeldags var Jens Bak nu ikke. Han hentede en sæk hele kager på sin ryg; men så havde han nogle rugbrød under den ene arm og undertiden en lille pose forpå, han tog nemlig ofte bud med for andre folk. Varerne hentede han i Stoholm, hvortil der var halvanden mil! Traf han på turen en bekendt, så kunde han godt stå længe og snakke med vedkommende uden at hvile.

Der er en del andre eksempler på, at folk selv har trukket ploven. Ved Kongenshus boede der o. 1850 en gammel mand, der hed Laust Dal. Da han blev gift, fik de en ko, og han fik fat på en gammel træplov. Gruttende stærk, som han var, spændte han sig selv og koen for ploven, som konen styrede. Men et andet sted, hvor konen var den stærkeste, var det hende og koen, der måtte trække ploven.

I Jysk almueliv, tillægsbd. III. 21, fortæller E. Tang Kristensen om en mand, der hed Adam, og som boede i Refshale, Kragelund sogn, at han spændte sin kone og en ko for ploven.

Chr. Hausnap, der boede yderst på Møltrup hede, trak sammen med konen deres harve; og Anders Bjerregård i Timring skille deres harve, og så trak han den ene halvdel.

De fleste hedeboender sled hårdt, men af dem, jeg har kendt, var ingen så præget af slid som Christen Søgård, der boede i Egelund, Haderup sogn. Da han døde som 80årig i Herning, var hans ryg bøjet i lænden i en vinkel på 45°, og det kom især af mangeårig, hård grøftegravning.

Konen, Johanne Bendtsen, var f. i Pihuse i Grove s. 1846. Hun havde haft en streng barndom, havde haft to stedmødre. Når hun var hjemme, stillede hun om sommeren ofte sin værste sult ved at sanke bær eller ved at æde rødder af *skjærrgres*, hvis rødder var søde. Vistnok *carex acuta* L. Men for det meste tjente hun, og da havde hun det bedre.

Som voksen blev hun gift med Chr. Søgård, og da de kom ud i deres fremtidige hjem på heden i et sølle hus syd for Egelund,

var hun langtfra begejstret. Vel var hun ikke forvænnet; men her var rafter med tørv over køkkenet, og det øvrige i hjemmet svarede til dette triste syn. Men Johanne fik en god mand og ved flid og nøjsomhed drev de stedet, så de kunde holde fire køer og et par små heste. De kunde dog ikke leve af ejendommen, og derfor arbejdede Christen for andre de fire dage om ugen. Men når han skulde ud i dagleje, så stod han op kl. 3 og tog et godt tag hjemme, før han tog fat hos andre.

*

Jens Krænsen i Hundkjær i Snebjerg var født i Gjellerup 1842. Som ung karl tjente han i Bøgild, hvor pladsen var stræng og kosten sløj. En sommer kastede de 3600 læs mergel op. De var tre karle, én i bunden og to *tråw'kål*, der stod i de to truge og smed merglen op. De skulde have 80 læs hver dag, og var det regnvejr, så skulde de sprede 100 læs om dagen. Daglejerne fik 4 mark om dagen på egen kost. Næste sommer øste de graven, og så tog de 2400 læs.

Fortælleren skulde grave 60 alen brakgrøft, 1 alen vid og $\frac{3}{4}$ alen dyb, om dagen. I løn fik han 55 daler, hvad der var en stor løn på den tid.

Morten Sørensen, født 1844 i Nøvling, og konen, Sidsel Marie, der var født i Tjørring 1847, blev gift i 1873, og så købte de, uden udbetaling, 75 tdr. land hede i Opsund, Brejning sogn.

Fra et gammelt bindingsværks hus, der ikke kunde stå længere, købte de 3–4 fag, der kostede 15 daler; men de skulde selv brække det ned. Morten gravede ler op, Sidsel hentede vand, og så fik de leret æltet ved hjælp af en stud, som de lånte. Derefter strøg Morten sten, og da disse var soltørrede, tog de fat på at bygge huset. En murer murede skorstenen med en bageovn under, og en tømrer hjalp dem halvanden dag; resten klarede de selv. Morten strøg simer, Sidsel kunde plukke lyng til taget udenfor huset, og det varede ikke længe, inden de havde huset under tag. Et sted fik de fat på en gammel kostaldør, der for længst havde udtjent, nu kom den til ære og værdighed og blev

deres indgangsdør, og så fik de fat på en lille karm vinduer. Men, der blev ikke tid til at lægge gulv, for de skulde ud at tjene penge ved høstarbejde. Simpelt, såre simpelt var det allsammen; men det var et hjem – deres hjem!

De begyndte just ikke med de bare næver, thi de ejede tillsammans ni mark eller tre kroner i vore penge, da de blev gift, og de havde også en del udstyr, nemlig 3 par kopper, tre gaffer, tre skeer, en gryde, de nødvendigeste gang- og sengkæder. Men den bedste medgift, de bragte hinanden, var dog to par gode næver og en god villie til at bruge disse.

Ved høstarbejde kunde Morten tjene 4 mark om dagen, og Sidsel Marie fik 2 mark for at binde op. Senere kom de til at tage kartofler op for folk, og fik som løn hver ottende række. Det var den vigtigste del af den føde, de skulde bruge i vinterens løb.

Var der lidt tid til overs, så plukkede Sidsel Marie ravlinger, som Morten bandt i *Ijæmmer* (fejkekoste), og disse solgte han til købmanden i Brejning for 6 skilling stykket. Der var $\frac{3}{4}$ mil til deres købmand.

Allerede det første år købte de en ko for 47 daler, og om efteråret solgte Morten sit lommeuhr og fik to lam, så de havde en passende besætning at begynde med. Der var de i godt 13 år, flyttede så, efter at de havde haft en anden ejendom, til Herning, hvor Morten blev vejmand.

*

Det handte ikke så sjældent, at en uldkræmmer fra Midtjylland hentede sig en kone fra øerne; men det var ofte en brat overgang, og der blev fældet mange bitre tårer, når en kvinde fra Sjolunds fagre sletter blev flyttet ud på den sorte hede her.

Jens Chr. Studsgård, der på sin handelsfærd i Kalundborgegnen havde fået fat på en kæreste, var så fornøftig at få hende her over til det hjem, som han havde købt i Harreskov ved Kibæk, før de blev gift.

Der stod et gammelt, simpelt kroghus med blyvinduer, og besætningen bestod af en ko og en kalv samt et par stude til

hælv. Da der var 102 tdr. land, mente man på Sjælland, det måtte være en gevaldig gård.

Dette indtryk fik Ane Marie dog ikke, da hun kom her over for at sætte sig ind i forholdene. Jens Christens husgeråd bestod væsentlig af en gryde, en pande på tre høje tæer og en øreløs kop. Der var åben skorsten, hvad hun ikke var vant til, da hun havde levet i Kalundborg og en tid i København. Men pigen var ikke forknyt, hun blev i Harreskov gift med sin bedste ven, og de holdt trofast sammen.

Men vanskeligheder var der i førstningen, hvad følgende træk viser: Da hendes kommode og skab kom, viste det sig, at disse møbler ikke kunde gå ind, forgangen var for lille! Slige moderne møbler havde der aldrig været i huset før.

Jens Christen var en praktisk mand, han satte sin brede ryg mod en balk, så denne væltede ud, og så kunde man få møblerne ind. Men den dag var Ane Marie grædefærdig – hun syntes, det var strængt, at manden skulde brække huset ned, for at hun kunde få sit bohavn ind.

Det var i 1889, de blev gift. Og så sled de i en lang årrække med at få drænet og kørt sand på de lave steder, få heden brudt og merglet osv. og de fik plantet. Og det bitte sted blev efterhånden til tre gode ejendomme.

DENGANG JEG VAR PIGE

Franskmændene har et mundheld: *Ou est la femme?* Man behøver ikke at spørge, hvor er eller rettere var hedebondens kvinde, for hun var alle steder, inde og ude, stod først op og gik sidst til ro.

Men, de var naturligvis ikke alle lige hårdt med. Hårdest sled konen, hvor manden måtte arbejde hos andre for at tjene til familiens daglige brød.

Langt hen i første halvdel af vort århundrede kunde man se kvinder hjælpe ved tørvearbejde i mosen, sprede gødning og hjælpe i høst og slet osv., og går vi tilbage til sidste halvdel af forrige århundred, da var der mange steder, hvor kvinderne også måtte hjælpe til ved at grave, køre og sprede den tunge mergel, som vi lige har hørt.

Det var heller ikke sjældent at træffe kvinder, der pløjede, harvede, høstede og tarsk kornet, navnlig i småhjemmene; men selv i gårdene var det almindelig skik, at pigen eller konen skulde rense kornet, som manden eller karlen havde tærsket. Det var utvivlsomt et oldtidslævn, ligesom det tidligere var kvindearbejde at male korn på den tunge håndkværn. Det er betegnende, det svar en 90årig mand gav mig, da jeg spurgte, om han havde prøvet at male på en håndkværn. Han svarede: *Nej, de wa mu'ers be-stilling!*

Og så længe, man havde lerklinede huse, var det kvindearbejde at kline ved disse hvert år, ligesom det var kvinder, der lavede jydepotter, hvad der utvivlsomt også var et oldtidslævn. I vor tid vilde man dog finde det naturligt, at mandfolk, som det stærke køn, tog den slags grove arbejde.

Når jeg sad og snakkede med ældre kvinder, måtte jeg ofte mindes Erik Bøghs strofer i en fornøjelig vise, hvis omkvæd

lyder: Dengang jeg var pige, da var der piger til! Og selv om det er en tankegang, der ofte vil blive ytret fra slægt til slægt, så vil utallige eksempler fra gamle dage vise, at kvinderne var hårdt med, og at de med rette kunde kvæde nævnte strofer.

Else Boelsgård, der var født i Nøvling sogn 1820, var knagende stærk. Hun kunde for eksempel stå i en skæppe og lægge en tønne rug (godt 100 kg) på sig, da hun tjente i Østergård i Skibild; men hun fik også en hæsleg stor løn, fire daler. Der var mange karle, der dengang kun fik to daler om året. Det var i de dårlige tider efter statsbankerotten. En karl, der tjente skiftevis den halve tid i Bredvig og i Østergård fik kun en daler hvert sted.

Da Else var oppe i de tre snese, gik hun i dagleje hos folk. Hun stod i mergelgraven fra tidlig morgen til sildig aften og fyldte pladsen ud i et trug, hvorfra hun skulde smide merglen elleve kvarter op i truget over. De tog 75 læs om dagen, og Else havde dengang fået tolv børn!

Johanne Pedersen, der var født i FASTERHOLT i 1810, kom til Skovbjerg som kone i 1830. Dengang var der laj over køkkenet. Hun var fysisk stærk, stod som kone i mergelgraven, og hun blev moder til tretten børn.

Jeg spurgte en dag Mariane Kjeldster i Ørre, født 1833, om hun også havde stået i mergelgraven. Svaret lød: *Jösses ja, de hå'r a gjo'r manne gång' – ja de sku en li' pröw o by' en pig no om daw; men så fjøede hun eftertænksomt til: – men hwa, de æjner djæ klæj'er sæ da hæj'er et' te!*

Johanne Skovbjerg, f. 1849 i FASTERHOLT, tjente, til hun blev konfirmeret. Hidtil havde de haft en karl i hendes hjem, men nu vilde moderen spare lønnen til ham, og så skulde Johanne være karl. Hun pløjede med en tøhjuet plov med *jæn' hand'l* (en arm på ploven) og med stude for, skar hakkelse på en skarekiste til deres heste; men det værste var dog mergelarbejdet, for hun var spinkel, og en dag *fåspræ'nd* (forstuvende) hun sit ene håndled, da hun væltede den tungtlæssede bøv med mergel over, og denne skade forvandt hun aldrig.

Blandt de mange dygtige kvinder, jeg har truffet, må Anc Vejlgård, Olling i Assing, også nævnes. Hun blev født i Store Langkjær i Brande, 1841, kom syv år gammel til at tjene hos en mand, der blev kaldt Søren Svinbæk, og der kom hun til at pløje. Og hos Jens Holm i Brandholm kom hun ligeledes til at pløje, og der kom hun til at stå i mergelgraven, skønt de dog havde 4-5 karle.

Kirsten Marie Larsen, der var født i Assing 1845, kom, da hun var konfirmeret, til at tjene i en gård, hvor karlen skar sig på en tørvespade, og nu kom hun til at grave hedetørv samtidig med, at hun passede fårene. Derefter tjente hun i en anden gård, hvor karlen var svagelig, og da hun var stærk, så kom hun til at høste kornet. Nitten år gammel tjente hun i en tredje gård, hvor hun *føld æ møding ud*, som man sagde, og der stod hun i mergelgraven. Pladsen var stræng, og dog blev hun der i fem år; men lønnen var stor, 20 daler det første og 30 det sidste år.

Omkring 1853 købte Ib Jensen 200 tdr. land hede fra Haunstrup, Snejbjerg sogn, for 200 daler. Der var ikke pløjet en fure, men i noget skrupperi langs en bæk kunde de om sommeren føde en ko, om vinteren måtte de skaffe foder andet sted fra.

Ib og konen, der hed Mette, fik seks børn, og de fik efterhånden 6 køer og et par stude, inden de overlod gården til en søn, Jens Ibsen. Han blev gift med Karen Marie fra Fjølstervang i 1871; men han blev syg og var så svag, at han intet kunde bestille i mange år, hvorfor Karen Marie både blev kone, mand, karl og pige, og efter at en søn havde overtaget ejendommen i 1905, blev hun ved med at hjælpe, så godt hun kunde. Og hvor der 80 år tidligere kun var sort hede, og hvor Ib og Mette begyndte med en ko, der havde den tredje generation i 1933 en god gård med 15 køer, fire heste osv.

Husmand Jens Møllers kone i Staulund, Haderup sogn, var ualmindelig dygtig. Når Lise bandt korn op efter sin mand, kunde hun imellem gå og binde hose, flytte køerne og sætte kornet i hobe – men kornet var naturligvis meget tyndt.

Da Anc Bjerg som ung pige tjente i Ravnholt i Bording

først i 1870erne, skulde hun i høbjergningstiden op kl. 3, have malket og kærnet og så i engen kl. 4½, der arbejdede de til kl. 10–10½ aften. Når de så kom hjem og havde fået deres nadver, skulde hun have malket, og så lå der 3–4 læs hø, der skulde puttes ind i laden, inden de kunde komme i seng.

Ane stod i mergelgraven fra kl. 4 morgen til stjernerne var på himlen, sagde hun; men hun havde aldrig følt besvær ved at skulle arbejde.

N. M. Kristensen i Karup fortalte mig følgende: Mine forældre fik en dag i 1885 en seddel fra sognerådsformanden i Haderup med ordre til, at fader skulde møde d. 4 juni kl. 6 morgen for at gøre håndlangerarbejde ved kirken. Det var en travl tid, mine forældre var ene om arbejdet, og da de drøftede problemet, blev de enige om, at moder skulde tage afsted, så fader kunde arbejde med studene. Så gik mor 1¾ mil til Haderup, passede mureren op og gik de 1¾ mil tilbage igen om aftenen.

Iver Pedersen og kone fik, da de blev gift, en hedelod i Lind ved Herning. Disse to arbejdede i mergelgraven, konen gravede, og Iver trillede op. Seks dage efter, at konen havde gjort barsel, stod hun atter i mergelgraven, efter hvad deres datter har fortalt mig.

Og Maren Villeste, der boede på Trøstrup hede i Timring sogn, var også meget hårdfør. Hun gik ud i heden og plukkede tre traver lyng dagen efter, at hun havde fået en lille.

Endelig skal nævnes, at Anders Skinderholms kone i Sunds en dag i høbjergningstravlheden sagde til sin mand: Nu kommer du til at hente jordmoderen til mig. Det var naturligvis ubejlejligt, men for dog at udnytte tiden, sagde Anders: *Du ka li ta o pot den las hy'e ind imæns!* Og det gjorde hun.

En morgen kom en nabomand ind i gården, og da stod konen og vaskede der ude. Hun sagde: Anders er henne at sove, for han har haft en streng nat. Hvorledes det? spurgte manden, og nu kom det overraskende svar: Jo, han måtte jo efter jordmoderen!

Denne kone fik mange børn; men der var én, der sagde, at

det var let for hende, *de tøj hind el' mi'er end den ti', de tuk' o bind' en på kâlhu'eser!* (Karlehoser).

*

Få mennesker har haft en så hård og i vore øjne umenneskelig tilværelse som *Åld'e* (oldemor), som man kaldte den 93årige Johanne Larsen, hvem jeg besøgte i et hjem øst for Karstoft i Skarrild i 1939.

Hun var født 1846 i Vester, nabosogn til Tyregød. Forældrene var meget fattige, *o de wa trøt ti'er*, som hun sagde. Faderen drak, og moderen var svagelig.

Da Johanne kom til at gå i skole, blev hun ræd for degnen, der truede børnene med klø, hvis de ikke kunde deres lektier, og derfor lærte hun ikke meget i skolen, og læreren havde indtryk af, at hun heller ikke kunde lære noget. Så kom hun til at gå til præst; præsten var en forstående mand, og så fik hun, til stor overraskelse for såvel degnen som hende selv, så meget ud af undervisningen, at hun kom til at stå som no. 1 på kirkegulvet.

I tre år kom hun nu til at tjene på en gård i Ilved, hvor hun fik en forfærdelig stor løn, 22 daler – *o di hå al'd'er hø'r så gal' fa'*, sagde den gamle. Det var o. 1862.

På Kollemorten marked blev hun kendt med Jens P. Pedersen fra Egebjerg i Skarrild, og de blev gift 1867. I 1871 fik de 40 tdr. land sort hede i Skjærlund, Brande sogn, og der boede de i 63 år.

Først gravede de et firkantet hul ind i *æ Skomagerbank'*, lagde raftler og store tørv over som tag. Af mandens bror, hjemmedyrlæge P. Egebjerg, havde de fået en ko, som de boede sammen med, indtil de næste sommer fik opført et bedre hus.

Af en anden bror lånte de et par studekalve, hvormed de æltede ler og toplyng sammen, og af dette materiale stampede de et hus op, der stod endnu, da jeg i 1939 besøgte Johanne. Ja, sagde oldingen, idet hun pegede på billedet af hendes første hjem: *Dæ' hå a toskn manne tøn'der ku'n!*

Den 90årige Johanne Larsen

i Karstoft. Arelangt slid og modgang havde ikke præget hendes asyn eller sind.

Manden havde været med i krigen 1864, og der havde han taget skade, dog kunde han arbejde de første år, de var gift. Han arbejdede dels ved landevejen mellem Varde og Ribe og dels i Sønderjylland; men de sidste år, han levede, var han meget ringe, navnlig de sidste syv år.

Det var derfor Johanne, der måtte drive ejendommen op. Hun brækkede ene de 40 tdr. land hede op, merglede, gravede, pløjede, såede, høstede og tarsk osv. Og da hun fik ti børn, vil man forstå, at hun var godt med. Det var i sandhed et langt liv i slid og slæb.

Da manden hverken vilde have *ful'mjælk* (centrifugemælk) eller margarine, så kærnedede hun stadig smør indtil tre år før, de måtte forlade ejendommen.

De første år, de boede der, avlede de hverken rug eller kartofler, og da de først såede rug, groede den godt nok op, men så syntes hun, det voksede nedad igen. Et år avlede de kun 4 skapper; men efter at de havde fået merglet, blev avlen dog god.

Engang, de manglede brødkorn, var de både her og der, ingen havde noget; men til sidst lykkedes det dem at få en skæppe mel. Og når Johanne bryggede øl, så brugte hun pors, røllicher eller malurt i stedet for humle, der kostede penge.

Efterhånden oparbejdede Johanne en god ejendom, og da deres yngste søn i 1904 overtog denne, havde de 18 høvder, og deraf var der 4 stude. I 1911 døde manden; men Johanne blev ved med at slide så længe, hun kunde blive i hjemmet. Hun malerede; handte det, at en kø sparkede til den gamle malkepige, så hun trimlede, ja så kravlede hun op og tog fat igen. Og hun gik og muggede såvel ved køerne som hos svinene. Senere så man den 80årige kvinde ligge og kravle i naboens kartoffelager.

Så kom tragedien. Sønnen faldt langt fra stammen, han manglede moderens arbejdsmod, og skønt han kun skulde give 1800 kr. for hjemmet, klarede han sig ikke ret længe, og også moderens skillinger røg. En skønne dag blev hjemmet stillet til tvangsauktion, og på auktionsdagen måtte den gamle hårdtprøvede kvinde forlade det hjem, hun havde oparbejdet, og hvor hun havde lagt sit livs bedste kræfter, forlade det ligeså fattig, som da hun begyndte.

Hun kom nu hen til en datter og svigersøn og levede af sin aldersrente, 41 kr. 50 øre pr. måned; men, som hun sagde, *A tæ'r jo et' møj'*, Jeg tærer (spiser) jo ikke meget, og tiden gik nu med at strikke hoser og vanter til hendes børne-børns-børn.

*

Som ung pige tjente Maren Skellund, der var født i Gjellerup i 1845, i Fjederholt i Rind. Det var en stor gård og der var meget at bestille; men skønt pladsen var stræng, blev hun der

Maren Skellund

i Herning 90 år. H. P. H. fot. 1934.

dog i fem år. Hun kom op hver morgen kl. 3 og kom sent i seng. Sidste år, hun tjente der, var hun enepige, og da malkede hun 22 køer, kærnedede smør hver dag, bagte, bryggede o.s.v. Men hun fik også én efter den tids forhold stor løn, 32 daler.

*

Engang gik Cecilia Ane Christensdatter fra sit hjem i Fastrup i Gjellerup til Holstebro for at købe uld, som hun bar hjem samme dag. På hjemvejen var hun inde i en gård i Hollingholt, og da klagede hun over, at mælken pinte hende – hun havde et lille barn hjemme. Men hun nåede hjem, og da havde hun gået ca. 80 km. Det var vistnok omkring 1850.

LISE FRA VISTORP

En ældre kvinde stod en dag og så på en bilæggerplade i Her-ning museum, og hun blev stående lidt, medens hendes ledsagere gik videre. Motivet på pladen var interessant nok, det var Eben-ezer og Rebekka og kamelerne ved brønden, og dog var det hver-ken billedet eller årstallet (1708), der fangede konens opmærk-somhed; men synet fremkaldte en række billeder fra hendes fattige hjem på Vistorp hede i Grove sogn. Og denne billedbog fik jeg senere lov til at blade lidt i.

Lise hed konen, og hun var født den 23. juli 1875. Forældrene, Peder Mikkelsen og Ane Marie Sørensen, var kommen fra Høgild ved Karup og havde fået en lille ejendom i Vistorp, hvor de havde to køer, et par stude og nogle får. Jord var der nok af, men det meste var hede, og der var knap næring til både folk og fæ.

I dette hjem blev der født 13 børn; men deraf døde de syv, og det var såmænd godt, mente Lise, da føden slog knapt nok til til de andre.

Børnene døde, uden at der blev hentet læge. Der var langt til deres nærmeste læge, der var næsten ingen vej til hjemmet, med stude kunde man ikke godt hente en doktor, og penge havde de heller ikke til at betale manden med. Så lagde man det syge barns skæbne i Vorherres hånd – var det hans villie, at barnet skulde leve, så levede det, mente faderen; men det var det nok ikke.

Lise var otte år, da faderen blev syg, og da fik de en mand til at hente læge Rambusch fra Sjørup. Denne tur var hård for bæsterne, og derfor skulde Lise løbe hen til en anden »nabo«, hos hvem hendes søster tjente, og bede ham køre lægen tilbage, og hun fik påbud om at skynde sig, hvad hun også gjorde. Men der

var fire km. over til manden, så hun skulde løbe otte ialt, og det tog naturligvis tid. Da hun kom tilbage, sad doktoren oppe på tørvestakken og så efter vognen. Lise opdagede ham i lang afstand, fordi han havde en hvid sommerhat på.

Om hjemmets indretning fortalte Lise følgende: Huset lå på en bakke i retning øst-vest, og terrainet skrånede mod syd, hvor der var en vandgrøft, og der hentede de det vand, de skulde bruge, thi de havde ingen brønd.

Huset var klinet op, og det hændte, at et stykke mur skred ned, og så måtte manden have en vognfjæl sat for åbningen. I Lises barndom var der laj, lavet af rafter og lyng med lerklining; og for at holde det skrøbelige loft oppe, var der sat en stolpe op midt i stuen. Men så lykkedes det Peder Mikkelsen at få fjæl på kredit hos Laust Post i Egelund, en mand, der drev lidt købmandshandel og som købte beboernes bindtøj op.

En tid efter snakkede Laust om, at nu skulde han snart have nogle penge for nævnte fjæl. Ja, svarede Peder, vi kan jo gøre vort regnskab op – han havde leveret en del bindtøj som afdrag. Nu viste det sig, at det omtrent kunde gå lige op, og der blev stor glæde i hjemmet.

I husets sydside længst mod øst var indgangsdøren til en lille forgang, hvorfra man kom ind i stuen, i hvis baggrund sengene stod, og så var der et bord, en bænk, og en bilægger. Bag forgangen var der et lille spisekammer, og der stod konens dragkiste, der var ikke plads andre steder. Og fra stuen kom man til venstre ind i et lille køkken med åben arne, hvorunder der var en bageovn, og deri kunde de bage fire brød ad gangen. Fra køkkenet førte en dør ud til loen, i det næste fag var høluden og i husets vestende var *æ nøs* til kreaturerne.

*

I fattige hjem var føden det store problem. Om vinteren havde man i Lises barndom hverken mælk eller smør. Om morgenen fik de kogt vand med brød og lidt salt i; og børnene måtte nøjes med mosede kartofler i stedet for smør på brødet, når de

gik i skole; men de fik dog lidt spegekød på. Det var ellers almindelig skik, at børnene i skolen byttede meldmad – fremmed mad smager bedst –; men Lise vilde ikke bytte med nogen, for så opdagede de jo, at hun ikke havde smør på sin mad.

Når børnene var sultne hjemme, så fik de undertiden lov til at skære en rå kartoffel i skiver og stege disse mod den varme bilægger, og det smagte naturligvis godt.

Kaffe blev der ikke frådset med. Til jul blev der købt $\frac{1}{4}$ pund, og det var den eneste gang i årets løb, at de fik kaffe; men moderen kogte somme tider te på *gammelmand* (nyserøllike) eller på *biøwt'er*, d.v.s. vild timian, hvoraf de kunde samle nok ude. Nogen rigtig have havde de ikke, dog stod der en hyld og et blommetræ, der dog aldrig bar blomster. Om sommeren samlede børnene krøsbær, som moderen kogte af til saft, men uden sukker.

Juleaften fik de suppe, der blev kogt på, hvad moderen havde; men de slagtede ikke til jul. Senere, da tiderne blev bedre for familien, fik de rismælk juleaften. Men de fik hverken kager eller pebernødder – Peder Mikkelsen syntes, det var bedre at bruge melet til brød, og kun til højfliderne fik de sigtebrød.

Man levede meget af kartofler. Det hændte, at brødet slap op, og at de ikke kunde få malet, fordi det ikke blæste. Navnlig mindedes Lise, at det et år var galt med deres *yv'lmø'len* (kornmaling til jul), og faderen kom modfalden hjem fra møllen. Endelig lykkedes det dem at få lidt mel i sidste øjeblik, og nu fik moderen travlt med at koge en stor grydefuld rugmelsgrød, og alle fik sulten stillet juleaften.

Når moderen bagte brød, så tog hun undertiden lidt dej fra, eller det var en rest, og deraf bagte hun en *skåldt'kå'g* (skoldkage) på gløderne.

Kom der et fremmed menneske, der skulde beværtet, så skar fortællerens far et par jævnt tykke skiver brød af – han var bedst til at skære brød –; så blev der smurt smør på, hvis man havde noget, og lagt speget fårekød på. Ølpotten stod ved siden af. Tobak røg faderen kun lidt af og kun en søndag eftermiddag.

Lise gik i skole i en lejet stue hos Niels Skøt, der boede, hvor lyngmelsfabrikken i Grove senere blev bygget under den første verdenskrig. I dette hjem havde man heller ingen brønd. Til skolebørnene hentede man vand fra et damsted i en blikpote og ingen tog skade deraf.

Peder Lauritsen fra Kølvrå holdt skole. Han var en rar mand og en dygtig fortæller. *Han fåto'eld mæ hans æjen u'er, o de ku vi fåsto'!* sagde Lise. Dvs. han talte jysk, ligesom børnene.

Selvom forbruget af købmandsvarer var meget lille, så skulde der dog penge til. *Men vi löwe å æ bind'nen,* sagde Lise. Hun kom til at karte tæjer og binde hose, før hun kom til at gå i skole. Ustandselig strikkede man i hjemmet, og Lise sagde:

A såv ind ve mu'ers råk' om æ awtn, o den vågnt a ve om æ må'n! Jeg sov ind ved moders rok om aftenen, og den vågnede jeg ved om morgenen. Mor sad og spandt til klokken et nat, og så stod far, der var gået til ro kl. otte, op og fortsatte med at tvinde garnet. *Ak hu hå di slet!* sagde hun. Og når Lises tolvårige broder kom hjem fra skolen, så lød et: *Fo no fat o æ hures!* Han kunde strikke et par *salsåk'er* (sokker til salg) fra han kom hjem til sengetid; og et sådant par fik de en mark for; men de lagde jo selv ulden til.

*

Lise kom først ud at tjene, da hun var sytten år – hun var den næstyoungste af den store børneflokk. I to år tjente hun i Egebjerg i Vridsted sogn, hvor hun fik 67 kr., et par træsko og to pund *lam'tow'* (uld af lam) i løn om året. Så tjente hun forskellige præstefolk og kom med pastor Møller fra Grove over til Hagedsted ved Holbæk. Der blev hun kærest med forkarlen, Jens P. Larsen. De blev gift 1899, og så fik de 8 tdr. land fra Lises hjem. Til at begynde med havde de en ko og et par får, men hverken en plov, harve eller vogn. Manden gik på dagleje; gode folk hjalp dem ved kaution, så de kunde få et par russere. Så hentede han mergel, købte et stykke hede til, som han fik opdyrket, og fremad gik det, så de kunde holde tre køer og et par heste.

N. F. Schiøtz-Jensen: Bondestue på heden.

Men, den 20. juni 1918 slog lynet ned og dræbte manden. Køerne fik man reddet, men intet andet.

Parret fik fem børn, hvoraf et døde, og de havde Lises gamle forældre hos dem. Den gamle kone døde o. 1903, men hendes mand levede til 1916, og da var han 87 år. Senere flyttede Lise til Herning.

HEDEBØNDERS BIINDTÆGTER

For de fleste småbønder var det i ældre tid ikke alene en naturlig ting, men også en nødvendighed at skaffe sig biindtægter, når de ikke kunde leve af eget landbrug.

Man gik i dagleje, når man kunde få lidt arbejde her eller der, tog arbejde ved klynekastning i mosen, tørvegravning på heden, eller man plukkede lyng, arbejdede ved mergelgravning, tog høstarbejde, tog kartofler op, gravede grøfter, arbejdede i plantagen osv., efter som forholdene var, og om vinteren tog man tærskearbejde på gårdene.

Skarrild sogn hørte, som der står i første udgave af Trap (1856), til Jyllands vildeste egne. Langt ude i den sydøstlige del af sognet ligger Gejlbjerg, hvor man nu graver brunkul: men dette sted nævnes endnu ikke i anden udgave af Trap (1879), og på den tid lå der kun et hus der ude. Det var Jens Chr. Ostensen og kone, der havde slået sig ned der i 1863.

Parret sled hårdt, men fremad gik det. Et af deres tolv børn, Mikkell, der blev født 1864, fik også en hedejendom i Gejlbjerg i 1894. Da de ikke kunde leve af stedet, gik han ud og tærsk for folk og tjente derved 25 øre om dagen samt kosten; og om sommeren gravede han en mængde hedetørv. Betalingen for dette arbejde var siger og skriver fem øre pr. læs a 6 snese! En dag gik Mikkell over til Niels Lauridsen i Ronnum og spurgte, om han kunde købe et læs hø. Jo, det kunde han godt, og han kunde som betaling grave 20 læs tørv.

Senere, da Mikkell fik bedre arbejde ved et teglværk, kom Iver Ronnum en dag til ham og vilde have ham til at grave 20 læs tørv. Nej, det kunde Mikkell ikke få tid til. Iver bød da 12 øre pr. læs. Nej, sagde Mikkell, men vil du gi 16 øre, så vil jeg grave disse på søndag. Det vilde Iver ikke, og så gik han. Men om aftenen

kom han igen, nu vilde han gi 16 øre. Nej, sagde Mikkel, nu vil jeg ha 20 øre! Så endte det med, at Iver måtte bide i det sure æble. Og søndag morgen, før solen kom frem, tog Mikkel fat, og han blev færdig til kl. 3. Man regnede ellers med, at 10 læs var en dags arbejde for en karl.

Men Iver blev vred. Det var en uforskammet betaling -- tørvene var naturligvis små, og der var vel også for få, mente han. Men da Mikkel fik manden med op i heden, og det viste sig, at tørvene både var store og overtallige, så betalte manden.

Senere, da Mikkel kom så vidt, at han kunde holde heste, fik han en mælketur fra Gejlbjerg og Ronnum til Skarrild, og denne tur tog 6-7 timer. Men var Mikkel på arbejde andet sted, så kørte konen mælkevognen. Da de i 1933 overlod ejendommen til en søn, kunde de holde 8 køer, 5-6 unghøvder og et par heste.

Femogtyve øre i dagløn var en ussel betaling set med vore øjne; men man må huske på, at bønderne næsten ingen indtægter havde i ældre tid. Og går vi endnu længere tilbage i tiden, da fortalte Frands Degn, at han havde arbejdet for Niels Haunstrup i Snejbjerg for 6 skilling om dagen og kosten. Mariane Kjelsters fader i Ljørring tjente kun 8 skilling om dagen ved at tærsk i 1840erne, hvis han var så heldig at kunne få lidt arbejde -- ellers måtte han ud med tiggerposen.

*

I 1877 fik Jørgen Sandfeld en ussel ejendom i Ronnum i Skarrild. Der var ingen indtægter; men han fik plads hos en enke-kone en dag om ugen og tjente da 50 øre, 29 kr. et år. Men da han efter nogle års forløb vilde have daglønnen sat op i en krone, sagde konen nej, det kunde hun ikke give.

Martin og Hanne Dyrberg købte i 1890 en ejendom i Hestlund, Bording sogn for 1100 kr. Der var godt 7 tdr. land, nærmest mords, og der stod et faldefærdigt hus. Da de ikke kunde leve af ejendommen, fik de plantagearbejde, hvorved Martin tjente 1 kr. 64 øre om dagen og Hanne 90 øre. Men vejen var lang, to mil, og det blev dagene også; men da de var fattige, så måtte de være glade ved, hvad de kunde få.

Lobbinder

Lars Rasmussen i Sdr. Felding.
H. P. H. fot. 1937.

Desværre var ingen af dem stærke. Somme tider var Hanne syg og somme tider var Martin. Og en dag fik han blodstørning i plantagen. Så måtte Hanne over til læge Johansen i Nr. Snede. Lægen sagde, at Martin skulde have oksekød, æg og mælk. Da sank modet i Hanne, thi de havde ingen af delene, og de havde heller ingen penge at købe for.

Gå ind til min kone, sagde den rare doktor. Og hos fruén fik Hanne først al det, hun kunde spise, og så fik hun et stort stykke

oksekød; og hos en købmandskone, hvem hun havde kendt som ung pige, fik hun æg. Endelig sagde Skovfoged Andersen, der altid var god mod dem, at de bare skulde komme til ham, hvis de manglede penge. Og så kom Martin sig efterhånden.

I flere år arbejdede han som daglejer hos Godt på Højris i Ikast. Pladsen var stræng og kosten sløj, men han fik en krone om dagen, og det var mange penge for en fattig mand.

Medens Martin var ude, arbejdede Hanne med ejendommen. Hun gravede to agre, kørte gødning ud på deres møggebør, og hun satte kartofler. Og når manden kom hjem om aftenen, så tog han fat, og aften efter aften stod han og gravede ved månelysen, efter at andre forlængst var gået til ro. Men de kom til at avle godt, de solgte et stykke jord fra, holdt så to køer, nogle småkreaturer og en hest; og de fik naturligvis flere gange præmier for deres dygtighed.

*

Når en mand ikke kunde få ekstraarbejde, så slog han undertiden ind på en eller anden husflid og lavede forskelligt til eget brug og til salg. Der er vel ikke ret mange, der er klar over, at den primitive husflid danner grundlaget for al håndværk og kunst, og netop derfor er det så interessant at studere den gamle husflid.

Når hyrderne vogtede får og unghøvder på heden og i karene, så rykkede de *hårkamp'er* (en slags siv) eller *dråwgres*, der også blev kaldt *fy'n*, dvs. kæruld, op, og når stænglerne var sejgtørrede i solen, blev de skrabt med et knivblad eller med en skarp flintesten for at få barken af, og så kunde fiberne snoes til garn, hvoraf man lavede *swøfsnår* (piskesnøre) og *hæ'lsim*, dvs. tyndt reb, hvormed man bandt et tøj til tøjrpælen.

Der var hyrdepiger, der gik og samlede de udlotter op, som fårene table i lyngen, og så kunde de deraf ved hjælp af en krumvokset lynggren spinde (sno) garn, der kunde bruges til at sy deres hoser med.

Bendt i Haderup lavede reb til fåretøjre af *dråwgres*; men Kr. Pedersen i Fjeldstervang brugte dobbeltsnoet halmsime til

Jens Romlund i Hodsager

spinder hørreb på en håndten. H. P. H. fot. 1926.

at tøjre sine slagtefar i. Der var også nogle, der snoede reb af senegræs-rødder; men det var dog mest almindelig at tøjre farene i rævlingreb og kreaturerne, køer og heste, i hørreb, der blev spundet på en håndten af ko-heste-og svinchar, undertiden med lidt uld imellem.

I sit værk, *Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, bd. 7. 1812, s. 95, skriver professor Gr. Begtrup: »Nogle Smaamænd drive med deres Køer deres Avlsbrug, baade dem som have saa lidet Jord, at de ej vel kunde holde Heste, men og enkelte Beboere paa smaa Gaarde paa een og to Tdr. Hartkorn.« Og om afbyggere på Borris præstegård fortælles, at to fæstere har drevet deres steder hver med fire køer lige så godt som deres nabo med heste, og det hedder s. 97: »Her trækker Køerne ikke for Panden, men de drage i Seletøj som er meget simpelt, og som Vedkommende

selv snoe af Siv og Flæg.« At flæg også har været brugt andre steder til reb fremgår af følgende:

Hos gårdmand Jens Chr. Understrup i Ørre skar man i 1860'erne flæg nede i Løven å, og når bladene var sejgtørre, så snoede man reb der af, og man havde et større lager af *flæk're'f* på loftet. Men, da man engang vilde dyrke et lavt sted med noget skrupperi, løb ploven hvert øjeblik fast i vidjerødderne, og så sprang hammelrebene, der var lavet af omtalte flægreb, og i løbet af kort tid var lageret opbrugt. Siden snoede man reb af skindstrimler, som man skar af okschuder og af svinekind, og det kunde holde. Det var også ret almindelig, at man i ældre tid snoede hammelrebe af fåreskind, og det kunde nok gå, når det var tørt vejr. Var det regnvejr, så hændte det, at hestene kom hjem længe før vognen -- fortalte man.

Den 83årige Peder Nielsen i Brejning fortalte mig i 1932, at hans forældre i Sinding snoede tæl af senegræs-rødder med fingrene og lagde det i reb ved hjælp af en vinde. Og i Fjalde var det ikke sjældent, at man lavede fåretøjr af sener, der voksede i *knygså'nd* (sandflugt-areal).

Röwlinger eller sortbarris (*empetrum nigrum* L.) har spillet en så betydelig rolle for hedeboenderne, at jeg må ofre en mere fyldig omtale af disse planters anvendelse. De blev brugt til at sno reb og binde fejekoste af.

Nogle rykkede rankerne op, ligesom man plukkede lyng; men var man stiv i ryggen og ikke godt kunde tåle at arbejde i bøjet stilling i længere tid, så lavede man en *röwling hæk'*, dvs. en káp med en jernkrog i enden, til at rykke planterne op med.

I store knipper blev rævlingerne båret hjem og lagt til tørre på kålgårdiget f. eks. og derefter taget i hus til bearbejdning om vinteren.

Jens Olesen gik i 1860'erne post fra Hejnsvig til Kolding to gange om ugen, en tur på 6½ mil, dvs. han gik til Kolding den ene dag og kom tilbage den næste. I sin knappe fritid lavede han rævlingkoste, og vedrørende dette arbejde fortalte sønnen, Kræ Skuellerer i Sdr. Omme, mig i sin tid følgende:

Den 90årige Jens Chr. Østersen.

Gejlbjerg i Skarrild, lægger hærreb. H. P. H. fot. 1921.

Han rykkede rævlingerne op ved hjælp af en jernkrog på et træskaft. Når risene kom hjem i store bundter, var de i *javn' fildt*. Derfor skulde de først ordnes. Han tog risene enkeltvis og samlede dem, så toppen var jævn, i bundter af tykkelse som et håndled, og så bandt han 2-3 ris om, og på denne måde lavede han 40-50 *dåk'er*, der blev lagt ud i tørvehuset, til de skulde *brommes aw'*. Brom' = blade af rævlinger og af lyng.

Jens Olesen havde *en brom'hus*. Det var en lille muret oven eller skorsten med et fyrehul for neden, ca. 1 alen i kvadrat og af samme højde – det lå udenfor beboelseshuset.

I stille vejr fyrede han med hedetørv, og så holdt han dukkerne over. Kunsten var at brumme dem rigtig, de var da næsten sorte. Var de våde, så steg der en skoldhed damp op, der kunde skolde

hænderne. Men, når de bagte, puttede man risene i ovnen, og det var det allerbedste.

Bag efter blev brummen gnedet af på en stor kampesten med riller, og når risene var færdige, så var de smukt citrongule og lige af varmen og af *æ n'ien*, dvs. af at blive gnedet.

Jens bandt kostene med skinner af egekæppe fra Lindeballe. Kæppene blev kløvet og skrabt, så skinnerne var tynde. Først lagde han tre dukker sammen og så lagde han to til, og bandt skinner om; og tilsidst skulde *æ l'iem fiddies*, dvs. toppen blev bredt ud og syet med skinner, og så blev kosten skåret til i begge ender. Disse koste solgte han til Niels Høker for 25 øre stykket, og for karskrupper fik han 5 øre pr. stk.

Det almindelige var, at kostebinderen gned brummen af på én eller mellem to ru kampesten; men Anders Lauridsen i Arnborg Grene tarsk brummen af med en kæp på en sten eller i loen, og så ribbede han resterne af med hånden. Han tørrede risene i bageovnen.

Mathias Mathiasen fra Søndergård i Vind og Johanne Marie Pedersdatter fra Lund i Vinding købte, da de blev gift, Skovgård i Vind. Det var ikke så lille en ejendom, thi den skattede af 18 skæpper, fordi der hørte megen eng til; men de havde i 1840erne kun 4 køer og et par krikker, og der var armod -- familien blev stor, thi Mathias havde tolv børn ved sin første og to ved sin anden kone.

Dengang havde folk kun få produkter, der kunde sælges, og priserne var små. Engang købte Mathias en øl (80 stkr.) æg af manden i Randhus for siger og skriver fire skilling!

For at skaffe sig lidt ekstra indtægt gav Mathias sig til at køre fragt fra Ribe til Holstebro for en købmand. Hvormeget eller hvorlidt, han fik for en sådan tur, der var på 2 gange 125 km., det ved jeg ikke.

Sønnen, P. Chr. Mathiasen, f. 1843, kom til at bo i Smækbjerg i Timring. Han fortalte mig, at han en vinter, da han som ung var hjemme, bandt mange rævlingkoste, og når han havde et dusin færdig, bar han disse til Holstebro. Var handelen god,

så købte han en kop kaffe med sukker for 4 skill., meldmad havde han jo med fra hjemmet.

P. Christen var meget akkurat, og hans koste var letsælgelige. I vinteren 1892 bandt han 17 dusin, som han solgte til en træ-

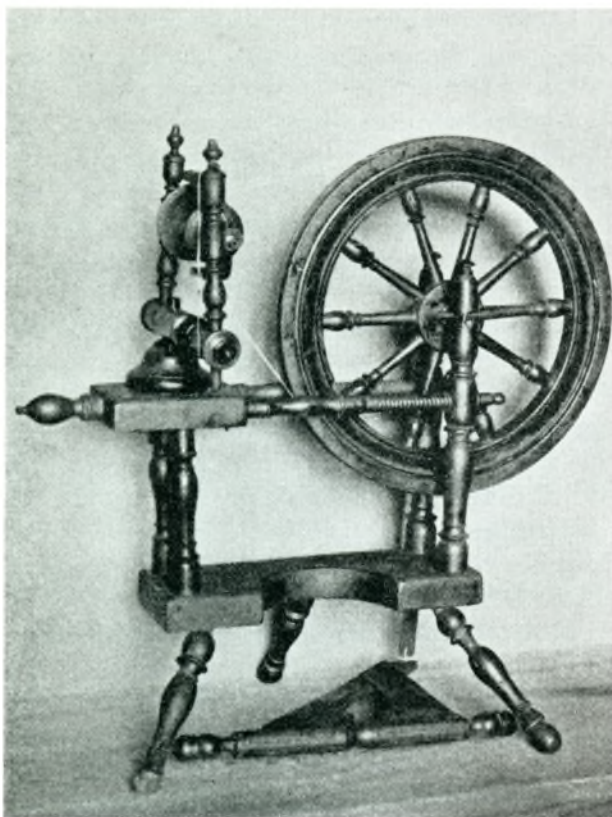
»En ri-sli-em«.

Der især blev brugt til at feje de gulve, der var brolagt med marksten: Forstue, bryggers og i staldene.

handler i Herning for 25 øre pr. stk. eller 3 kr. pr. dusin, og for karskrupper fik han 5 øre pr. stk. En lille betaling, synes man; men ved denne husflid tjente han dog årslønnen til en ung karl, der skulde have 50 kr.

Rævlingkoste blev brugt til at feje lergulve med såvel inde som i loen; men stenbro blev fejet med en *ri-sli-em*.

En søster, der hed Johanne, og som blev gift med Kræ Haur-snap, lavede *røvlingblåk'*, og når hun havde et dusin færdig, bar

Her ved moders gamle rok --
Jeppe Aakjær skænkede denne til Herning museum.

hun disse på sin ryg de 15 km til Holstebro, hvor hun stod udenfor Købmand Wiiums og handlede. Hver blok var på $3\frac{1}{2}$ favn eller godt 6 m, og for en sådan fik hun 4 skll.

De havde det yderst småt, da hun blev gift, og der gik tre år, inden de fik en ko; men gik Johanne ud for at flytte koen, eller hun ellers gik ud i marken, så gik hun altid og snoede *røv'lingtæl* (tyndt reb) med fingrene, og om søndagen lagde manden det i reb, altså i blokke.

Om lærer Jacob Rindoms mor i Brejning(?) hørte jeg en dag følgende udtalelse: Hun kan ikke gøre andet med sine hænder end hun *snower røwlingtæl*, når hun går og flytter køerne. Og, når Anders Meklenborg, der boede ude på Møltrup hede i Timring, gik i dagleje et sted, så havde han en lok rævlinger under sin venstre arm, og deraf snoede han tæl, som han lod slæbe efter sig. Så sent som i 1929 så jeg, at den dengang 93årige Mariane Løgager i Vinding gik og snoede tæl, da hun gik ud til sine får.

Men, der var andre, der *strøg* tæl af rævlinger på samme måde, som man *strøg* halmsimer af rughalm. Simer brugte man til at sy strå-eller lyngtag på husene med. Rævlingtæl havde den fordel, at det ikke rådne, men når taget skulde fornyes, var det nok så besværligt at få det skåret over.

At stryge simer er en såre snild teknik, men den er vanskelig at beskrive, så læseren får indtryk af, hvor snildt det går for en dygtig simestryger.

Manden sidder ned, og så ruller han samtidig to snøre af strå eller rævlinger i hænderne, og disse to snøre lægges sammen (tvindes) ved hvert *stråg* eller strygning. Jens Clausen i Fjalde ved Videbæk, hos hvem jeg i sin tid optog en film af arbejdet, bandt 5 dukker eller rinkninger i et stort bundt; men der var andre, der rullede *æ tæl* op i et stort nøgle. I sin tid fik Jens 2 øre pr. favn, og en *dåk'* var på 20 favn, à ca. 2 m.

I 1860erne lavede Else Boelsgårds fader i Nøvling hammelreb af rævlinger; og Kloge Knud, der boede vest for Havris i Tvis, havde et jordhus, hvori bjælkerne var tykt rævlingto, der var spændt ud mellem spærenes ender og blev strammet på lignende måde, som man strammer en sav med en pind.

*

Medens man i skovegnene, og hvor man havde let adgang til træ, lavede de fleste beholdere til tørre og våde varer af træ, så måtte man i de træfattige egne ofte klare sig på anden måde. Hvor man havde brugeligt ler, var der adskillige steder, hvor kvinderne lavede jdepotter både til eget brug og til salg. Disse

kar var der stor efterspørgsel efter så længe, man lavede maden på en åben skorsten med hedetørv som brændsel. Maden blev bedre, og den holdt sig bedre, i de sorte lerkar, det sagde man i hvert fald.

Men endnu mere almindeligt var det, at man til tørre varer, som korn, mel, gryn, malt, humle osv. brugte halmkurve, såkaldte *løb*, som enhver håndsnild mand kunde lave. Disse blev bygget op af en stråvulst i spiralform og syet med skinner af pil, hassel og lignende, eller, hvor man manglede brugelige ris, med tynde halmsimer.

Hvor man ikke havde bræddeloft, som man kunde lægge kornet på, der opbevarede man det aftærskede korn i store løbe, der kunde rumme 2-3 tønnder. Man lavede såløb, skæppe- og grynmål, uld- og tæjkurve, store låg til brygkarret, løb til at ælte dejen i, tragte til at tylle øl i tøndnen, tallerkner til at lægge pandekager på, hatteløb, hankekurve, sykurve osv. af rughalm især.

Under krigen med englænderne i begyndelsen af forrige århundrede, da man ikke kunde skaffe træ, blev der rundt om lavet ligkister af halmløb. Og, hvor man skulde spare meget, der lavede man løbbundne døre til indvendig brug, ja, man har endog sat bundløse bikuber op gennem taget i primitive huse som skorsten (lyre).

Der var enkelte ældre småmænd, der havde lidt fortjeneste ved at lave og gå rundt og sælge løb eller levere disse til en træhandler eller en købmand.

*

Undertiden var en småmand *kræng*, dvs. håndsnild, og *ku stand*, som man sagde, alt muligt. Ganske vist blev sådant arbejde ofte udført gratis; men evnen til at kunne lave forskellige brugsgenstande, og reparere, hvad der gik itu, kom i høj grad hjemmet til gode, idet man blev sparet for mange småudgifter.

Jens Smæltvig i Ørre, der drev sin lille ejendom med sine to køer, var snild. Han pikkede stenbro for folk, og hjemme reparerede han folks stueuhre og lavede andet ponniarbejde imellem, at han bandt hose.

Sønnen, Jens P. Smæltvig, blev også en alsidig mand. Han fik et lille sted med lidt agerjord, eng og megen hede fra Krog i Ørre, og de var i bogstavelig forstand småt kørende, thi vel fik de to små stude; men de kunde ikke magte at trække ploven, og han måtte holde hvert øjeblik. Senere kørte han med en tyr og en ko, og så fik han tilsidst et par russere i anledning af, at han fik en mælketur til Åmose mejeri.

Denne tur tog $2 \times 3\frac{1}{2}$ timer, men den var ret godt betalt. Det gav imidlertid anledning til, at han kom til at lodde folks utætte mælkespande, thi han var kræng ligesom faderen. I 15 år kørte han mælk; men så gav han sig til at stryge og brænde sten, og han tilplantede et stort stykke hede, og de havde 4 køer, da de i 1913 overlod hjemmet til en søn.

Ingen husflid har dog spillet en så stor rolle for de midtjydske bønder, og det gjaldt både gårdmænd og småfolk, som hosebinding. Men, medens man ellers i almindelighed kan føre husflid tilbage til oldtiden, så er strikning af strømper ikke af særlig høj ælde. Det omtales f. eks. som en opsigtsvækkende nyhed, at kong Henry d. 8. af England i 1547 fik et par strikkede strømper foræret fra Spanien.

Man brugte tidligere læder- eller skindhoser eller hoser, der var syet af tøj, hvis man ikke gik med bare ben. I en løsorefortegnelse fra Lundenæs 1651 er opført både klæde-strømper og strikkede strømper.

Bønderne i Midtjylland var fattige, det afspejler sig tydeligt i deres efterladenskaber, og de blev det yderligere under krigen mod Sverige i begyndelsen og omkring midten af 1600årene. Det gav vistnok anledning til, at man slog sig på bindeindustrien som en bifortjeneste.

Fåreavlen blev forudsætningen for nævnte industri, og på de mægtige hedearealer og kærstrækninger var der plads til fårene, der er nøjsomme dyr.

Kort før 1627 havde grev Gert Rantzau, der ejede Herningsholm, anlagt en gård, Nygård, på et 3000 tdr. land hedeareal i

Bindestue fra Hammerum herred.

Turistudstillingen i Forum 7. 18. april 1938.

Sunds, og der indrettede han et såkaldt schäfferi til fåreavl. Det er derfra stednavnet Skophus stammer.

Man kan vist gå ud fra, at dette forsøg blev gjort for gennem bindeindustrien at yde godsets fattige beboere økonomisk hjælp. Sikkert er det, at arbejdet med de fem husepinde ofte i trange tider, f. eks. under statsbankerotten i begyndelsen af forrige århundrede, holdt ikke alene småfolk men også mange gårdmænd på benene. Ved salg af bindtøj kunde de skaffe de nødvendige skillinger til skatter, penge, som de ikke kunde få ved salg af deres landbrugsprodukter, hvis de havde noget at sælge.

Der er det ejendommelige ved omtalte husflid, at alle, både mænd og kvinder, unge og gamle, kunde deltage i arbejdet med

uldens forbehandling og ved selve strikningen; og uldbindingen blev med hensyn til pengeindtægten ofte hjemmets hovederhverv.

Hyrderne skulde helst have bindehosen med, når de drev ud med deres får, og når børnene kom hjem fra skolen, så lød det: *Fo no fat o æ huwes!* Mikkel Holstener, Sunds Nørremark, havde altid sin bindehose med; hvad enten han gik over til Sunds mølle med en halv tønde rug på nakken for at få malet, eller han hentede mergel i Bording, så gik han og bandt hose undervejs. Ja, han drev det endog så vidt, at han kunde gå og strikke, når han kørte til Viborg med smør på sin trillebør! Fra børens arme gik et reb over hans nakke, og så kunde han godt styre køretøjet, når det ikke var altfor bakket.

En gårdmand i Holing gik og bandt hose, når han kørte gødning ud, og andre mænd havde deres bindehose med, når de pløjede. Skulde studene og manden hvile lidt, så trak han bindehosen frem.

Et andet ejendommeligt træk viser, hvor nøjeregnende man var med at bindehosen blev passet: En dag spurgte Ane Bjerg i Ravnholt sin madmoder, om folkene ikke måtte få et kødben at pille til deres meldmad? Men konen sagde nej -- så kan de jo ikke passe deres bindehose! Og således var skikken andre steder i ældre tid.

Folk blev gennem hosebindingen vænnet til flid og nøjsomhed, til at tage tiden i agt. I bindestuerne, hvor man samlede på omgang i hjemmene for at kappes med strikningen og for at spare på lys og brændsel hjemme, der lærte de unge at lytte, at synge og fortælle. Og bønderkarle, der i stort tal drog ud fra Hammerum herreds hedesogne som uldkræmmere til fremmede egne, så og oplevede meget, som havde stor betydning for deres intellektuelle udvikling.

Det var naturligtvis kun små penge, den enkelte kunde tjene ved bindehosen, selv om man hængte i fra morgen til ud på aftenen, men skilling lagt til skilling blev efterhånden til en daler, og når alle hængte i, blev det til penge, der kunde holde hjemmet oppe.

Uden her at komme nærmere ind på den økonomiske side af bindeindustrien, som jeg har behandlet indgående i bogen, Spind og Bind, vil jeg dog nævne, at der i Hammerum herred i 1845 blev strikket følgende partier til salg: 93.000 par helstrømper, godt 10.000 par halvstrømper (sokker), omtrent 18.000 uldtrøjer, godt 7000 stykker underbukser og 35.000 par vanter.

Et enkelt træk, der slående viser, hvad den lille skilling er værd når den gemmes og bruges på en fornuftig måde, må med her: Da lærer Mikkelsen Tønning som ung lærer kom til Busk skole i Gjellerup ved Herning, traf han en morgen en gammel mand, der trak med sin ko langs en vejgrøft og bandt af sin hose.

Læreren spurgte: Hvad kan du tjene ved at gå og strikke? Svaret lød: *A ka t'ien ti' øre o æ daw' o pas mi kow'!* Da læreren fandt, at det var en ringe dagløn, spurgte den gamle: Hvad kan det blive til i en måned? Og læreren svarede: Det bliver jo til 3 kroner! Ja, fortsatte den gamle, og hvad bliver det i et år? Det bliver 36 kroner! lød svaret. Ja, det er også rigtigt, men hvad er det renten af, spurgte den gamle. Til 4% er det renten af 900 kroner, sagde Mikkelsen Tønning. Og nu lød det overraskende fra den gamle hosebinder: Det er også rigtig – *men a fåranter et' mi'er end åt' hunder!*

Det hed sig, at en dygtig kone skulde kunne tvinde garn, binde hose, vugge sit barn og kærne smør på én gang; og det kunde lade sig gøre. De to tråde, der skulde tvindes, styrede hun mellem et par fingre samtidig med, at hun bandt hose. Rokken trådte hun med den ene fod, og fra den anden gik der en snor hen til vuggen, som hun derved let kunde holde igang. Smørkærningen klarede hun på følgende simple måde: Hun lagde en flaske med fløde ned i vuggen, og så blev fløden rystet, indtil der kom smør.

Men Ane Bjerg, der ofte er nævnt her i bogen, drev det endnu videre, idet hun samtidig læste avisen og tog en bid af sin meldmad, der lå på bordet ved siden af. Videre kunde rationaliseringen vel ikke drives. Det gjaldt forøvrigt et væddemål.

Takket være andelsbevægelsen og andre faktorer gav landbruget efterhånden så store indtægter, at det ikke kunde betale sig

100årig hosebinder

Jens Chr. Dinesen fra Rind, 1932.
H. P. H. fot.

at dyrke nævnte husflid, når man derved forsøgte arbejdet ude, hvad man ofte havde gjort, og dertil kom, at håndstrikingen blev slået ud af maskinerne, og så blev karter, rok og hosebinderne museumsgenstande. Men den gamle bindeindustri i Hammerum herred skød som bekendt et nyt, frodigt skud, trikotageindustrien.

*

Da der blev oprettet andelsmejerier, var en fattig hedebonde undertiden så heldig at få en mælketur, og selv om turen var lang og besværlig, var betalingen som regel lille, fordi der var mange om tilbudet; men små penge var kærkomne.

Peder Birk havde en lille ejendom syd for Fonnesbæk i Ikast, hvorpå de kunde holde to køer og et par stude. Han var så heldig at få mælkekørselen fra Isenvad til Ikast mejeri, da dette blev bygget i 1896. Mælk var der kun lidt af, vejene var yderst slette, og turen tog en halv snes timer hver dag, og for en sådan tur kunde han kun have to kroner om dagen!

Men Peder fik en nabo til at tage turen hver anden dag, og så delte de fortjenesten.

Imidlertid kom der en lov om, at mælkevognens hjul skulde være fire tommer brede -- før havde man smalfælgede vogne, og en skønne dag blev sognefogden sendt hen til mejeriet for at undersøge vognene. Den dag kørte naboen, han hed Jacob, og han blev noteret og idømt en bøde på 6 kroner. Men Peder stak ham 3 kr., for de skulde jo dele.

En lørdag gik Jacob, der alligevel havde fri, fordi han var adventist, op til herredskontoret i Herning og snakkede med dem, om han ikke kunde få henstand med bøden? Vil du betale? spurgte man, og da han nølende svarede, at det vilde han nødig, han var en fattig mand, og seks kroner var mange penge for ham. *Ja, så tuk' di o kytt ham i æ hwål*, som fortællerne udtrykte sig.

Nå, tænkte Jacob, det må da være en fin forretning, ligge og sove og tjene penge uden at skulle bestille noget! Men fangevogteren hejste briksen op om dagen, så Jacob ikke havde det, hvortil han kunde hælde sit syndige hoved. Han var dog ikke rådvild, trak af sin jakke, rullede denne sammen, og så lagde han sig på gulvet. Sove kunne han dog ikke, og han følte sig trykket ved at være låset inde, det var han dog ikke vant til; og det blev tre meget lange dage. Nej, så foretrak han at køre mælk, betalingen var omtrent den samme pr. dag.

Og sikke en sølle kost, man fik i dette pensionat. Jacob syntes nok, han kunde lugte fedtet på brødet, men han kunde hverken

se eller smage det. Og da han kom ud, var han så sulten, at han åd for næsten ligeså meget, som han havde »tjent«.

*

Henrik Hvas, der var født 1859, var kun ejer af 15 kr., da han blev gift og fæstede bo i Riis i Timring. Desværre var kårene så ringe, at *han sku fø æ stæj* i stedet for, at ejendommen skulde have født ham og familien. Men det gik dog fremad, for da konen døde 50 år efter, blev boets værdi gjort op til 25 kroner.

Henrik tarsk i Grimstrup og tjente 40 øre om dagen; men når han arbejdede i høsten, fik han 75 øre og senere en krone. Det var ikke så sjældent, at konen i Grimstrup gav ham et sigtebrød med hjem lørdag aften; men ellers fik de kun sigtebrød til højtiderne. En tid drænede han også for folk, eller han arbejdede i mergelgraven, hvorved han kunde tjene halvanden krone om dagen; men det var på egen kost.

Endelig kom han så vidt, at han blev kørende, først med en ko og en bøl, og senere med to køer. Men så en skønne dag påtog han sig at køre en mælketur -- skønt han hverken havde heste eller vogn!

Da gik han hen til Søren Grimstrup og sagde: Kan jeg ikke få dig til at købe en hest til mig? Jo, svarede Søren -- men jeg skal vel også betale den? Dertil svarede Henrik: *De æ så re'le -- hæjsen ku a jo sjæl' ky'ef jæn'!*

Så fik Henrik en hest, og hos smeden fik han en vogn på kredit. Turen var kun lille, og han tjente det første år kun 288 kr. ved at køre mælk. Men de fik dog altid det daglige brød, skønt der blev syv børn. Men han mindedes, at hans forældre engang græd, fordi der kun var en tynd brødskorpe tilbage, og de ikke vidste, hvor de kunde gå hen og få fat på rug.

*

Hvor Grove Hedegård senere blev bygget lå i ældre tid en ringe ejendom, der ejedes af Jens Dahl, som i 1886 solgte stedet til Chr. Christensen fra Trandum i Sevel for 1600 kr. Der var

dengang 136 tdr. land, næsten ene hede, og der stod et simpelt ottefags hus, men af besætning var der kun en ko.

Efterhånden fik Chr. Christensen en del hede dyrket op. Han pløjede temmelig tykke furer, og når disse om foråret var godt

96årig hosebinder

Mette Sig i Arnborg Grene. Trods sine gigt-krogede fingre sad hun stadig og strikkede.
H. P. H. fot. 1923.

gennemtørrede, blev de brændt, asken blev pløjet ned, og så blev der sået rug i om efteråret, og rugen kunde da give 7–8 skæpper af traven. De følgende år blev der sået gjær (spergel) i stykket. Frøet af denne var let at sælge, og kørerne åd gerne strået.

Christen arbejdede meget i mergelgraven, og konen kørte mærglen ud med deres stude, og så arbejdede de sig frem lidt efter lidt. I 1901 døde konen, Ane Marie; der var otte børn i dette

ægteskab, men i 1907 giftede Christen sig anden gang og denne gang med Marie Pedersen fra Bording. I dette ægteskab blev der tre børn.

Omsider fik de et par russere, og nu kom Christen til at køre mælk på ruten Gedhus-Agerskov-Bøvling-Vallerbæk. Turen tog 2×3 timer og kunde ikke give to kroner om dagen. Men senere kom han til at køre mælk fra Kølvrå-Hessellund-Egelund til Får-bæk. Denne tur var kortere, og den blev bedre betalt.

Når Christen kørte mælk, måtte Marie naturligvis passe be-driften. Hentede hun købmandsvarer i Karup, hvortil der var $\frac{3}{4}$ mil, så havde hun en dunk stenolie på den ene arm og en kurv på den anden.

Marie var fra et fattigt hjem. Hun fortalte, at moderen rørte mel ud i mælk og bagte det lidt i panden, der blev smurt med bivoks, og så smurte hun det i stedet for smør på deres skolemad; men, når børnene blev sendt ud i mosen med deres kreaturer, så måtte de nøjes med et stykke tørt brød og en kant ost. Og når moderen lavede kål, så kogte hun denne uden kød, men hun kom store byggryn, lidt fløde, branket løg og nye kartofler i, og det smagte godt.

Moderen var en dygtig kone, der pløjede, harvede og kørte mergel med deres stude. Marie tjente som ung flere steder. Da hun engang vilde flytte, sagde moderen bebrejdende: Jeg har tjent et sted i syv år, og din far har tjent et i ni år, det er skidt, kan du ikke være et sted i to år!

Til sin konfirmation var Marie ejendommeligt udstyret, thi moderen havde købt en hat til hende for 75 øre, og manden, hun tjente hos, havde givet hende et par – karlestøvler! Det var de første støvler, hun havde haft, og de klemte ikke. Blandt de arbej-der, hun i sidstnævnte plads blev sat til, var, at hun skulde samle de reneste hestepærer fra og blande disse med grutning til soen. Om soen *tröv's* godt (trivedes) efter denne foderblanding, det melder historien intet om; men i dette tilfælde kunde man pas-sende anvende det gamle mundheld: Feder det ikke, så fylder det da.

I et lille, fattigt hjem, Wånneborg i Rind, blev Ane Nielsen født i 1857. Hun blev i 1878 gift med Jens Thusholt, og så fik de et fæstested på Høggild mark i Rind, hvor de kunde holde en ko. Et par år efter købte de o. 50 tdr. rå hede i Sønder Søby, og der byggede de en hytte af træet fra en gammel *forsti* (fårehus), som Jens købte for 14 kroner.

Det var ege bindingsværk, og tavlene murede de op af rå lersten. Det så solidt nok ud om sommeren; men en del af muren faldt ned om vinteren. Så blev huset klinet op igen og beklædt med tørv, der både beskyttede muren og lunede.

Der var kun ringe plads i huset, en lille stue, et bitte køkken og et usselt lille sovekammer, hvori de dog satte en kakkelovn af mursten med en omvendt jydepotte for oven. De to tæer var slidt eller slået af, og på den tredie tå hængte Ane børnetøj til tørre. I køkkenet, hvorover der var lagt laj i stedet for brædder, var der åben skorsten med en sodstang og en trefod, hvorpå man satte gryden eller panden.

Da jeg i 1937 besøgte Ane i deres nye hjem, spurgte jeg: Hvorledes kunde I få føden på den sorte hede? Jo, svarede hun, der var lyng nok. Vi plukkede og solgte lyng til tækning og fik 50 øre pr. trave à 20 knipper; men solgte vi til Herning, så fik vi en krone, og i nogle år plukkede vi flere hundrede traver.

Det varede ikke længe, før vi fik en ko og et par små stude; men der var langt til Herning, små tre mil, og studene kunde kun magte at trække fem traver ad gangen så langt.

Ellers gik manden i dagleje, og imens hentede Ane mergel i Skovbjerg i Arnborg. Selv gik hun ved siden af vognen, da studene havde nok at trække; men deres lille barn *o'g* med, det sad i en kasse på læsset.

Til andre tider ringlede Ane klyne i mosen eller lugede i planteskolen i FASTERHOLT, og når krøsbærrene blev modne, samlede hun bær til salg. Om vinteren strikkede hun, og Jens strøg simer.

I 27 år boede de i denne ejendom, der naturligvis blev bygget om. Så fik en søn hjemmet, og da var der seks køer, noget

opdræt og et par heste. Så købte de ca. 37 tdr. land hede i FASTERHOLT. Der stod et lille kroghus, og der tog de fat igen. Omkring 1917 døde Jens, men Ane fortsatte. Hun fik bygget både et øster og et vesterhus samt et mindre hus, og der var god fremgang, så god, at sønnen endog købte en bil. Men dette køretøj svarede dog ikke til hjemmets indtægter og omsætning, og da Ane var en fornuftig kone, så kom bilen væk, og de kom snart *te kryldt* igen. Da jeg besøgte Ane havde de 6–7 køer og et par heste. Omkring 1930 havde sønnen overtaget ejendommen. Jorden er meget bar, men de avler gode kartofler, og jeg fik indtryk af, at den nye ejer også var dygtig.

Da Ane under besøget tænkte tilbage på sit lange liv, sagde hun: Jeg må takke Gud, som det er gået – jeg kan slet ikke forstå det. Nu har vi: Selvbinder, slåmaskine, tærskværk, rensmaskine, kværn, hesterive, kartoffelsætter, kartoffeloptager og kartoffel-sorterer, en sprøjte, såmaskine, dobbeltplov o.s.v. Og der er kun 5000 kroners gæld på ejendommen.

*

På en hedelod, ca. 40 tdr. land, på Sunds Nørremark satte Knud Nargør et vinkelbygget *kroghus* til sønnen, Chr. Krøjtgaard, f. 1864, og Stine, der blev født i Ikast fattighus 1866. De blev gift i 1888 og flyttede så ud på heden, hvor de fik en ko og et par *uwånd stu'ow'ner* (unge stude, der ikke var vænnet) samt seks høns at begynde med.

De fik en mand til at brække hede op i førstningen, og så fik de sået en ager med boghvede, én med rug, og de satte en ager med kartofler. Christen gik i dagleje, tog afsted kl. 4 morgen, for vejen var lang, og så kom han hjem til Stine ud på natten. Han havde da tjent en krone!

Hjemme havde Stine nok at gøre. Hun passede huset og dyrene og fik *jaw'nad en bân*, som hun sagde en dag – hun fik tolv ialt. Og hun plukkede lyng. Det var let nok i førstningen, thi lyngen gik lige op til huset. Når hun ikke var for optaget af andet arbejde, kunde hun plukke tre traver à 20 neg, og da de fik 50 øre

pr. trave, var det en god dagløn. Senere kom de til at levere lyng til en bager i Herning, og der fik de for 6 traver lyng 12 rugbrød. Det var naturligvis flere brød, end de kunde spise, inden disse blev for tørre; men så byttede de med naboerne og fik hjemmebagte i mellemstunder. Stine plukkede også lyng til folk, der skulde have tækket. Og om efteråret drog Chr. Krøjpgård til Lolland eller København som uldkræmmer og tjente en pæn skilling.

Ved uhyre flid og nøjsomhed arbejdede familien sig frem. De forbedrede avl og besætning, byggede, og da de i 1920 overlod ejendommen til en søn, havde de 10 køer, noget ungvæg og en hest.

Så købte de jord, byggede og drev en ny ejendom op, hvorpå de kunde holde seks køer og et par heste. En anden søn fik denne ejendom. Men nu var Chr. Krøjpgård forslidt, han blev syg og kunde ikke tåle det strænge arbejde som før, og holde op det kunde han heller ikke. På et hjørne af deres første hjem nær Karup vejen byggede de et rødmalet træhus, og der ved anlagde Christen en have med 60 frugttræer. Men så lejede han desuden et stykke jord, hvorfra han leverede 40 tdr. kartofler til fabrikken i Karup. Stine kartede, spandt og strikkede, var altid virksom. I 1920 fik de Landhusholdningsselskabets store sølvbæger, og de fik både sølvpræmier og diplomer. Nu er også disse brave slidere borte.

O P L Y S N I N G

I almindelighed gik hedeboendernes børn kun lidt i skole i sommertiden; de havde ikke tid, kreaturerne skulde passes, var der langt til skole, så foretrak man ofte at beholde børnene hjemme.

Jeg besøgte en 90årig kone, Ane Marie Harreskov, i Sunds, hun var født 1854 i Bodholt i Bording. Da jeg spurgte hende om, hvor hun havde gået i skole, svarede hun: *A hå el' gon i skuel!* Så er du jo en hedning! udbrød jeg. Da lo den gamle kvinde. Nej, det var hun ikke, for hun var blevet undervist i hjemmet af Niels Bøvl fra Over Isen en dag om ugen i vintertiden og en halv om sommeren, og havde lært det, som hun fik brug for!

Niels Løve, der kom til at bo i Lind, var født i Sdr. Hold i Ikast 1844, havde heller ingen skolegang haft, for der var så langt til skole; men faderen havde lejet ovennævnte Niels Bøvl til at komme og undervise drengen en gang om måneden i vintertiden, og den undervisning klarede han sig med.

Hverken P. Chr. Nielsen, der var født 1865 i Lindebjerg i Ikast, eller hans syv søskende gik i skole. De skulde gå over til Tulstrup; men der var ingen vej ind over heden, og så beholdt faderen dem hjemme. Han blev mulkteret flere gange, og der kom bud, at han skulde møde på herredskontoret i Herning; men han betalte ikke mulkterne, og han mødte ikke. Dog lærte han sine børn at læse og skrive, og han underviste dem i religion.

Imidlertid flyttede familien til Hodsager; men der gik det galt, da han heller ikke der sendte sine børn i skole. Og i 16 dage måtte han i arresten i Holstebro sidde og afsone mulkterne.

Det var vel ikke så sjældent, at en mand fik en mulkt, fordi han beholdt en dreng hjemme i en travl tid; men det var meget sjældent, at manden sad bøden af i kachotten.

Engang blev Niels Teglgård i Sinding ved Herning idømt en

mulkt på otte skilling, fordi hans børn havde forsømt skolen. Da Niels nægtede at betale, måtte han sidde pengene af i tre dage, efter hvad sønnen, Niels Nybo, fortalte mig. Men tiden blev ikke spildt, for Niels Teglgård sad i den tid og knyttede *en tåg'er*, dvs. et fiskenet, og føden fik han gratis. Da han slap ud, takkede han også pant for god behandling og sagde, at han ikke havde noget imod, at man sendte bud efter ham en anden gang, når man kunde udnytte tiden så godt.

Det var vel nok oftest tjenestedrengen, der måtte forsømme skolen, hvad han naturligvis ikke havde noget imod. Da Chr. Boelsgård, der var født i Nøvling 1853, en dag var til eksamen i Ørre, gjorde læreren provsten opmærksom på, at drengen kun havde været i skole én gang siden sidste eksamen; og i de to år Christen tjente i Koldkjær i Vinding, var han kun i skole to gange.

I gamle dage lærte børnene at skrive i sand og regne; en primitiv metode, der minder om, at man i oldtiden skrev på lertavler.

Da Ellen Kirstine Olesdatter omkring 1820 gik i Amtrup skole i Snejbjerg, trak læreren en dragkisteskuffe ud, i hvis bund der var et lag sand, og deri lærte børnene at skrive med en pind. En gang imellem jævnedes læreren sandet.

Og da Mads Søndergård, født 1855, gik i Gullestrup skole ved Herning, blev et barn, der havde været så uheldig at klatte i sin skrivebog, degraderet ved, at synderen måtte hen og skrive med en pind i noget sand, der var strøet på pullens fodstykke.

Kun enkelte af mine gamle fortællere havde skrevet med en fjerpen. Da jeg spurgte den 90årige Kirsten Marie Grønkjær, der var født i Ilskov i 1848, om hun havde lært at skrive med en gåsepen, svarede hun nej. Det er mærkeligt, skrev du allerede med en stålpen? Atter svarede hun nej. Forbavset fortsatte jeg da: Hvormed skrev du da? Og nu lød det lakoniske svar: *Vi skröw' et'!*

I Bodholt skole i Bording fandtes der i 1850erne et bræt med sand, hvori børnene lærte at skrive, og An Bjerg fortalte, at hendes broder i skolen skrev med en fjerpen, som faderen havde skåret til.

Albæk biskole i Snebjerg

indtil 1897, var oprindelig stråtekke. H. P. H. fot. 1957.

I biskolerne klarede man sig ofte med en ueksamineret lærer, en gammel mand eller en karl, som man kunde leje for små penge, og i almindelighed blev der holdt skole i en lejet stue i en gård eller et hus.

Da Conrad Jensen, der var født i Uhre ved Karup i 1836, som dreng tjente i Agerskov i Bording, gik han i skole hos Pæ Spillemand, en mand, der samtidig var sognefoged. Undervisningen foregik i et simpelt hus, hvor loftet bestod af lægter med tørv over i stedet for brædder, og gulvet var pikket med marksten. Huset lå ved Munklindegård.

Og ligeså primitive var forholdene en snes år senere. Jensine Kirstine Jensen, der var født 1867 i et hjem i Agerskov i

Bording, gik i skole i et aftægtshus hos Søren Bak. Der var gulvet også brolagt. I stuen stod et langt bord med en skammel ved hver side. Den store klasse sad ved den ene side og den lille ved den anden. For at børnene ikke skulde vælte skamlerne, hvad de ellers var slemme til, var skamlernes ene ben gravet godt ned i jorden. Af det øvrige inventar var der en bilægger, og *en se'ld*, dvs. en firkantet kasse til at ælte dej i, når de bagte brød i gården, og i denne kasse lagde børnene deres meldmad, når de kom om morgenen. Og så var der i stuens baggrund en alkoveseng, hvori gårdens brød blev opbevaret. Lærdommen stod i passende forhold til skolens udstyr. En husmand, der hed Jacob, holdt skole. Fag som danmarkshistorie og geografi var ukendt; men, sagde den gamle kone, *a klår mæ mæ de, a fæk læ'r!*

Afstandene, børnene havde at gå, var tit urimelig lange, og ofte var der ingen vej ind over heden, når de skulde i skole. Der er eksempler på, at børn havde op til en mil, når de skulde i skole, og et par mil, når de skulde gå til præst!

Anton Kjeldsen i Søby, Rind sogn, var født 1866. Han gik de første år, han gik i skole, $\frac{3}{4}$ mil over til Hallundbæk i Ejstrup sogn; men siden kom en husmand, Jens Studsgård, til at holde skole i Kølker. Det var han ikke så ueffen til; men fag udenfor de elementære var det småt med. En dag, de havde lidt geografi, var der en oplyst dreng, der nævnte Golfstrømmen. Da udbrød Jens Studsgård mistænkksom: *Næj håw' – a trow'r sand'le et', te dæ gor ström i æ haw'!*

Ole Peder Sørensen, der var født i Troldhede 1850, gik i skole i Sdr. Felding, hvortil der var en mil, og den tur gik han to gange om ugen. Han skulde afsted klokken 5 om morgenen for at kunne møde rettidig.

Men, havde børnene en lang vej at gå, så havde en omgangs-lærer, der skulde undervise tre steder, en endnu længere. Natur-ligvis var han to dage ad gangen hvert sted.

Den i sin tid så bekendte sognefoged Thomas Birkebæk i Skarrild var født i Arnborg 1845. Han gik i skole til en lejet bondekarl, Niels Sandfeld, og denne karl underviste i Gottenborg.

Holtum og i Fasterholt; og andre lærere var der ikke i sognet dengang. Degnen i Skarrild var også degn i Arnborg kirke.

I Gottenborg var den stue, hvori man holdt skole, så lav, at de største drenge slog hovedet imod bjælkerne, og i Fasterholt (Skibild) sad børnene mellem gårdens folk; der var ikke anden plads.

Om vinteren havde Thomas god tid, og derfor fik han lov til at følge med læreren fra sted til sted. Fagene var, som andre steder: Religion, læsning, skrivning og regning. Da Thomas var 27 år, kom han på Hammerum højskole, hvad han havde godt af hele livet.

Det er ellers meget få af mine gamle fortællere, af de, der var født omkring 1850, der kom på højskole, og først, da folk fik større indtægter, blev det almindeligt, at mere oplyste bønder fra Midtjylland sendte deres sønner og døtre på højskole.

Blandt undtagelserne må nævnes Anders Danielsen, der var født i Råsted 1849. Han havde som ung karl arbejdet ved noget engvandingsanlæg i Barde, og der var han sammen med nogle, der havde været på højskole. Eksemplet smitter, som bekendt, og da vejret om efteråret standsede arbejdet, gik han en dag fra Barde til Hammerum for at blive optaget på skolen, hvis forstander var Rasmus Nielsen. Det var i 1872.

Ud på aftenen, efter at have gået 25 km, kom han til en gård, hvor han spurgte om vej; og så viste det sig, at højskolen lå lige ved siden af. Anders blev så forbavset ved at se, at bænke og skamler var fyldt med unge og gamle omkring bordet, alle bandt hose, og nogle havde *mold aw'*, dvs. deres afmålte garn gik over en krog, der var slået i en bjælke over bordet, og så skulde de to par kappes om, hvem der først kunde blive færdig. Og ude på gulvet sad andre med deres bindehose eller andet arbejde. Og medens alle hængte i med strikningen, blev der snakket, fortalt historier, sunget gamle folkeviser og skæmtet. Det var en bindestue, som Anders Danielsen var dumpet ind i, og en sådan havde han aldrig overværet før.

Han fik lov til at blive der om natten, og næste morgen blev

Den 85-årige Anders Danielsen fra Tvis.

H. P. H. Fot. 1931.

han vel modtaget i højskolen, og så gik han derfra hjem til Råsted, omkring 70 km.

Det var dengang ret uhørt, at nogen i hans hjemegn tog på højskole, og hans familie *tø' da åsse, de wa nåt narreværk -- de wa bæjer o spår di pæng!*

Anders var hverken rig eller fattig. Fra sine forældre havde han arvet 16 daler, og noget havde han sparet sammen fra sine pladser; og han skulde passe på. Han lejede sig ind hos en enke i Hammerum, købte brød, smør, ost og mælk og holdt sig selv med kost. Kun en enkelt gang købte han middagsmaden, og det gik udmærket. Det blev et ophold, som han havde godt af alle sine dage.

*

Gårdejer Th. Sørensen, der er født 1875 i Agerskov i Bording, gik i skole i et af Bækgårds udhuse, et aftægtsrum, der lå mellem svine- og fårestien! Den undervisning, som børnene fik svarede til skolen. Men i Thomas's ungdom boede der en oplyst bonde, Jens Andersen, i Munklinde. Denne mand havde været på Hammerum højskole, og nu vilde han gøre noget for egen ungdom ved at samle en snes karle og piger to aftener om ugen i sit hjem til aftenskole. Det blev en stor oplevelse for deltagerne. Medens Thomas gik i børneskolen, sang man ikke; men her kom sangbogen frem, og de unge lærte mange sange, som de ikke havde kendt før. De skrev diktat, og Jens Andersen læste stykker af Blicher, Ingemann, Thyregod og Bjørnson osv.

Under undervisningen røg karlene, så det pulste, og de spyttede naturligvis efter tidens skik og brug på gulvet. Nogen opvartning var der ikke tale om udover, at karlene tømte mandens tobakskasse og ølpotte. Men det gik med liv og lyst, og denne aftenskole kom til at præge den unge, vidbegærlige og læselystne Thomas Sørensen for livet.

*

Et ejendommeligt træk vedrørende skolelivet i Herning for 100 år siden må med. I 1850erne gik degnen, Pæ Skurel, frem og tilbage i deres trefags stue, iført læderærmer, og bandt hose samtidig med, at han underviste børnene, der sad ved det lange bord, og konen sad ved bordenden og kartede eller spandt –; det var i hvert fald hjemligt for børnene.

Når degnefamilien skulde spise til middag, blev skolebørnene jaget ud; men havde én eller anden dreng forsyndet sig, så blev han sat til at pille kartofler til degnefamilien; var forseelsen af en grovere karakter, så blev knægten sat til at muge hos degnens svin!

I Sunds holdt Niels Uglsø, der var omgangslærer, skole tre steder i sognet. Da jeg spurgte Chr. Sørensen Bordinggård, der havde gået i skole hos Uglsø: Fik du mange klø? lød svaret: *Å· næj' – de wa et' andt end, næ'r han blöw fuld – män de wa han næsten hwæ· daw'!*

Når Niels Uglsø gik hen hos Anders Frederiksen i Øster Linå, blev han i reglen slemt lakket til, og da var det knap nok, at den ellers så brede vej, *æ gaml dröwt*, kunne slå til for ham. Slap *æ gaml U'l* (ulv), som man sagde, i søvn, så halede børnene kortene frem og gav sig til at spille *swåt' Pæj'er*; og kom pigerne da til *o skranni* (le støjende), vågnede degnen, og så fik de klø, sagde fortælleren.

En enkelt eller et par uartige knægte kan, som bekendt, ødelægge skolens disciplin – og det er iøvrigt også tilfældet senere, hvor der opstår uro i samfundstrukturen, som det vel hedder i vor tid. Og få lærere er så heldig stillet, som Bjørnbak i Viby ved Århus. Denne mand var hærdebred og havde kæmpekræfter. Bjørnbaks formand kunde de store og meget uartige knægte let magte. Nu skulede de til kæmpen; men de blev enige om, at han skulde prøves af; når en fløj på nakken af degnen, og to samtidig angreb ham i flanken, så måtte de vel kunne knokle ham ned. Og en dag gik de til angreb. Anføreren råbte: Nu skal du fannema ha klø – det var signalet, og nu for de på ham. Det var kun et øjeblik for Bjørnbak at ryste utøjet af sig, og så kan det nok være, at der vankede klø. Men efter denne varme omgang kom de tre knægte ikke oftere i skole der, og så blev der ro i klassen.

Mikkel i Ravnsvad i Ikast var født i Næstholthus i Snejbjerg 1841. Da han kom til at gå i skole i Tjørring, fik han en sølle behandling af lærer Bisgård, thi han fik klø den første dag, skønt han intet uskikkeligt havde lavet. Men sagen var, at han var en tynd splejs, som degnen let kunde magte, derimod havde han en både bomstærk og uartig broder, Povl, som Bisgård ikke kunde magte, og så gik det ud over den uskyldige Mikkel; således går det undertiden i praksis.

Nå, held i uheld! En lille pige, der hed Karen, græd sine bitre tårer over, at degnen slog den uskyldige dreng. Det glemte hun aldrig, og så blev hun senere Mikkels ægteviv!

Povl var som sagt gruttende stærk, og han kunde derfor tillade sig meget, som andre drenge ikke vovede. Så længe deg-

Ilskov skole.

H. P. II. fot. 1957.

nen kunde magte ham, fik han klø hver evige dag. Men Povl voksede i alder, visdom og i styrke, og en dag tabte Bisgård slaget.

Povl skulde have nogle velfortjente klø, og så fik han befaling til at hente det tugtens ris – vejen kendte han. Men denne gang nøjedes han ikke med at skære en kvist af, han rykkede hele træet op og slæbte det ind i skolens forstue, hvor det gik fast.

Det er et altfor mildt udtryk at sige, at degnen blev misfornøjet med Povls opførsel – han blev rasende, befalede Povl at knappe bukserne ned, nu skulde knægten have en endefuld. Men det tog lang, meget lang tid for Povl. Da slap Bisgårds tålmodighed op, han greb i et raserianfald fat i Povl; men knægten huggede degnen ned i gulvet som en luffevante.

Da Povls fader fik at vide, at drengen havde banket degnen, blev han vred *han ku et' li' de*, som fortælleren udtrykte sig; men han føjede dog til med en vis beundring: *Ja, de er musæl en stærk knæjt – han ka gåt bær en tønd row o' æ låwt!*

I ældre tid fik tampen sjælden lov til at ligge og mugne i degnens pull. Nogle steder blev den både brugt til afstraffelse og til at banke tabellen og kristendommens sandheder ind i den anden ende af tungnemme drenge.

I Feldborg havde man i sin tid en intelligent lærer, der hed Mikkelsen. Denne mand forstod udmærket, i lighed med Per Degn, at forbedre sit magre kald; og han gjorde det på en ligeså original måde.

En morgen klagede madam Mikkelsen over, at hun hverken havde smør eller ost. Det skal jeg nok klare, lille mor, sagde degnen. Og han holdt sit løfte. Et par gårdmandssønner fik en ordentlig omgang i skolen, og da de kom hjem, klagede de over, at de havde fået klø af den urimelige degn, skønt de aldeles intet ondt havde lavet. Så fik mødrene travlt. De pakkede hver en god madkurv til madam Mikkelsen og bad hende formilde manden, hvad også nemt lykkedes.

*

Da Johanne Bendtsen i 1860 gik til præst, havde hun to mil at gå fra Pihuse i Grove til Haderup. Det var om vinteren, og Johanne måtte ofte vade i sne til midtben. For at nå præstegården kl. 9½ måtte hun allerede afsted kl. 6, og så skulde hun skynde sig. Men præsten var en human mand, der sørgede for, at pigen fik sine våde strømper tørret, og så kom hun ind til husbestyrerinden og fik en skål varmt øl.

Hjemmet var ikke just fattigt, thi de havde 7–8 køer; men Johanne havde stedmoder, og så fik hun intet nyt til sin konfirmation; men af en nabopige lånte de en kjole og et par sko til hende.

I vinteren 1858 kom Kirsten Marie Larsen, medens hun tjente

i Hvedde i Assing, til at gå til præst i Sdr. Felding, hvortil der var så langt, at hun måtte hjemme fra kl. 6 i vintertiden. Hun blev konfirmeret i en lysegrøn kjole og med moderens alterkappe på.

Børn fra Velhusted øst for Kibæk gik også til præst i Sdr. Felding. De måtte tidlig op, og de var efter en så lang tur både trætte og søvnige. En vinterdag, da jorden var dækket med sne, opdagede man fra Hedegård i Assing, at der ude på heden sad tre piger og sov – det var *præ:stba'n* fra Velhusted.

En datter fra Sunds vandmølle, hun hed Johanne, gik til præst hos pastor Bluhme i Bording, og det var en tur på to mil. Men den første dag, hun gik der over, var hun meget uheldig, for præstekonen havde just gjort barsel, undervisningen blev aflyst, og så måtte Johanne trave de to mil tilbage igen.

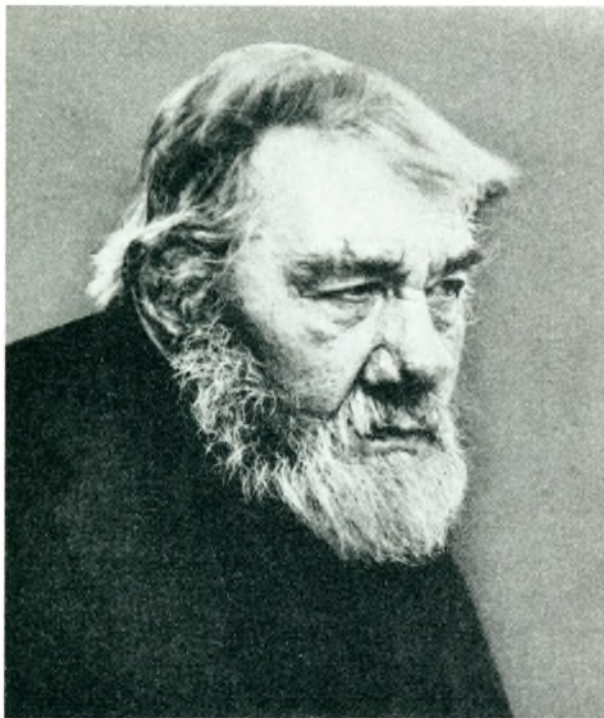
Man forstår, der ofte opstod et vanskeligt problem, med hensyn til udstyret, når børn fra fattige hjem skulde konfirmeres; derimod slap man let om ved festligheden, for der var ingen.

Da Chr. Bak i Kollund blev konfirmeret i 1864, og de var kommen hjem fra kirken, vilde moderen i dagens højtidelige anledning have bagt en æggekage til sønnen; men faderen sagde: Nej, smør en meldmad til drengen, han kan få i hånden, så han kan komme ud med fårene. Disse havde været lukket inde.

En af Anders Skinderholms sønner fra Sunds fortalte mig, at de ingen karl havde, fordi broderen var inde som soldat. Fortælleren gik til præst den sommer, og han var derfor spændt hårdt for. De havde 18 tdr. land eng, som Anders og drengen slog, og de havde kun en daglejer til hjælp i to dage.

De dage, fortælleren gik til præst, var han først nede at slå i engen fra kl. 3½ morgen til kl. 9; så skulde han hjem og have sin davre, og så kunde han gå til konfirmationsforberedelse. Drengen begyndte allerede at høste, da han kun var 13 år, og da skiftedes han og en søster til at følge faderen med leen!

Efter krigen 1864 blev der udrangeret og solgt en mængde gammelt soldatertøj, og man kunde købe billige trøjer og bukser

Peder Lauridsen, Kø'brå.

Gammel lærer og hedebonde i Ansgård. F. 1863, d. 1917.
H. P. H. fot. 1933.

på Vesterholm dengang. En fattig kone i Bording købte et par husarbukser til sin søn, der skulde konfirmeres. Men langs benene var der en rød stribe. Det så ganske vist flot ud; men konen syntes dog ikke godt, at hun kunde lade drengen stille i den mundering, og så bad hun Ane Bjerg om et godt råd. Nu havde Ane set, at moderen i sin tid havde svartet træsko i kønrøgg, der var rørt ud i mælk — måske kunde det også bruges til bukserne; men ellers kunde striberne måske farves ved hjælp af sortbærsaft eller med *lysbrå'nd*, dvs. den forkullede tande fra tællelys.

Ved konfirmationen keg Ane naturligvis til drengens bukser, og de så slet ikke så tosset ud – *di wa da swal'e*, sagde Ane.

Da landets sidste omvandrende kæltring, Kjælle Casper i Rind, skulde konfirmeres i 1856, måtte kommunen naturligvis ofre lidt på hans udstyr, og helst så lidt som muligt. Derfor købte de en gammel soldatermundering til ham; men man vedtog dog, at denne skulde syes om, *hvis* den ikke passede.

Peder Chr. Jensen, der var født 1849 i en gård i Kølvrå ved Karup, fortalte mig, at vel var hans hjem en udpræget hedegård, men den var gældfri, og de havde 5-6 køer og 4 stude. Da han skulde konfirmeres, lånte man en frakke til ham hos en nabo med den motivering, at knægten *u'ser* (vokser) jo fra den, og han har ingen yngre brøder, der kan arve frakken! Således var økonomien den gang.

Kølvrå hørte jo til Haderup, skønt beboerne havde meget nærmere til Karup kirke. Peder Christen mindedes en vinter, der var så stræng, at man ikke kunde køre til kirke, og da måtte man bære en kiste med et lig de to mil til Haderup kirke!

En lille dreng, der tjente som hyrde i en gård i Vinding, skulde konfirmeres i nabosognet Vind. Han havde fået et sæt nyt tøj som løn; men han fik ikke fodtøj. Så lånte han mandens altfor store støvler, og det gav så ejendommelig og iørefaldende bump, da han gik opad kirkegulvet, at pigerne fniste. Men da den højtidelige handling var vel overstået, og drengen var kommen udenfor kirken, så trak han støvlerne af og løb lettet hjem til Vinding.

Der er unægtelig stor forskel på ovennævnte konfirmationsbilleder og på, at børn nu i tredje slægtled bliver flot udhalet fra top til tå, alt købt, og bliver kørt til og fra kirken i bil hjem til et overlæsset gavebord og til en række festligheder.

*

Nu er det en menneskealder siden, at hedebondens børn gik i en skole, der ikke var skole og blev undervist af en lærer, der ikke var lærer, men af en almindelig bondekarl eller af en gammel

mand, der kendte lidt til grundfagene: Læsning, skrivning og regning, og som kunde høre børnene i deres bibelhistorie og Luthers katekismus. Og med denne lærdom klarede børnene sig foreløbig – drengen skal jo hverken være præst eller prokurator, som man sagde. Fik de siden brug for mere, end de havde lært som børn, så kunde de lære det i »livets skole«, i praksis.

Pigerne? Hvad skulde de med den megen lærdom? Det vigtigste var dog, at en pige blev dygtig til at malke, bage, brygge, slagte, sprede gødning, binde korn op, træde en rok, binde hose og hvad andet hun som kone vilde få brug for.

*

Efterhånden blev det skik, at de unge kom på en høj- eller landbrugsskole, hvorved de i opfattelse og udvikling fik et iøjnefaldende plus fremfor en hjemmefødning, og ofte blev disse unge – man kan næsten sige automatisk – senere de førende indenfor deres samfund.

Men kravene til undervisningen, til lærernes uddannelse, til skolen og dens udstyr voksede med de bedre økonomiske kår. Og hvor der før sad en lærer og hersede med både den store og lille klasse i en 3-4 fags stue, der ligger nu – mange steder – en hypermoderne og kostbar centralskole med en stab af lærere og lærerinder, der underviser i al Ægyptens visdom; og slår det ikke til, hvad man lærer der, så rejser børnene ind til gymnasiet i købstaden for at blive endnu klogere på ånds-fagene i hvert fald.

*

I oldefars tid var det ikke hvert hjem, der holdt en avis, og ofte var 3-4 familier fælles om et dagblad. Endnu først i 1890erne var vi i Høling tre om at dele Herning Folkeblad, der dengang kun kostede 2 kr. 42 øre, såvidt jeg husker, altså pr. kvartal. Det var da en overkommelig udgift; men jeg har hørt om tilfælde, hvor man sagde bladet af om sommeren, for da havde man alligevel ikke tid til at sidde og læse. Senere var vi kun to om avisen; men da naboen fik radio, og man ikke kunde undvære programmet, så hørte fællesskabet op.

Hammerum landbrugsskole.

I mange hjem, dog langt fra alle, kom man til at holde et ugeblad, især Ugens Nyheder, Husvennen eller Familie Journal, og det kan nok være, at indholdet blev slugt. Da var der noget, der hed hjemliv og endnu ikke noget, der trak folkene fra hjemmet.

Der blev oprettet folkebogsamlinger, hvor man kunde låne bøger af tidens mest yndede forfattere: Blicher, Emanuel Henningsen, C. A. Thyregod, Carit Etlar, Zakarias Nielsen, Bjørnstjerne Bjørnson og mange flere; og bøgerne blev læst og slidt op. Desuden kunde man låne populærvidenskabelige bøger osv. der.

Efterhånden kom man også til at købe bøger i hjemmene, man fik en boghylde, en reol eller et bogskab.

Foreningslivet blev efterhånden også en vigtig faktor i befolkningens åndelige udvikling. Lærere og folk, der havde været på højskole, fik oprettet foredragsforeninger, hvor man fik tidens bedste mænd som talere – og der blev sunget! Rundt om

fik man skytte og gymnastikforeninger, senere forskellige sportsforeninger. Og man oprettede husflidsforeninger, afholdsforeninger osv. osv.

Men af særlig værdi for landmanden var naturligvis de faglige landboforeninger, kvægavls- gødnings- mergel- mejeriforening og hvad de hedder.

Efter at Hedeselskabet var stiftet i 1866, kom folk, der ikke før havde interesseret sig for plantning, efterhånden til at plante læhegn. Kunde man derved beskytte de magre jorder mod sandflugten, der undertiden ødelagde både korn- og roemarkerne, så kunde det nok »betale« sig at plante – planterne uddeltes iøvrigt gratis. Og i mange mindre og større jordstykker, der egnede sig mindre godt til dyrkning, blev der anlagt plantager. Og nu fik man lidt efter lidt anlagt have ved hjemmene både til nytte og til pyd.

Skønhedssans udover det mest primære måtte man ikke vente hos folk, der tidlig og sent skulde tænke på og arbejde for det daglige brød, for deres eksistens.

For en del år siden stod jeg en klar sensommerdag og snakkede med en ældre, intelligent bonde i Alling. Overfor os lå et herligt panorama med udsigt over søen til Himmelbjerget og med skove i baggrunden. Da faldt det mig ind at spørge: Sig mig, kunde I se skønheden her, da du var ung? Svaret overraskede mig ikke, det lød: Nej, vi havde andet at tænke på den gang!

Man kunde heller ikke bebrejde en fattig hedebonde, at han både var blind og døv for hedens poesi, så længe han måtte friste en mer eller mindre kummerlig tilværelse for overhovedet at kunne eksistere. Og man kunde naturligvis heller ikke vente, at bondens børn, der undertiden måtte gå sultne i seng, fordi moderen ikke havde den brødskorpe, som de bad om, at de skulde glæde sig ved den jord, der tilnålte dem et så karrigt levebrød.

Men, når den første pioner, krumslidt og stiv af årelangt, tungt arbejde, var puttet i jorden, og hans søn eller sønnesøn kunde høste frugterne af stamfaderens flid og nøjsomhed i en

nyopbygget gård, der var omgivet af en smuk have og frodige marker etc., da blev der betingelser for og råd til at se skønheden i den lille lyngblomst og i heden.

Blandt de nyere kulturfaktorer må radio'n, der nu findes i ethvert hus, naturligtvis nævnes; og den tid er vel ikke fjern, da de fleste hjem også får fjernsyn. Det er ganske vist en ret kostbar historie; men der er jo noget, der hedder afbetaling, og det er vel de færreste, der har samme indstilling, som Ane Bjerg i Bording havde. En dag, jeg snakkede med hende, sagde hun: I de halvtres år, Anders og jeg var gift, havde vi aldrig en købmandsregning – vi købte ikke noget, før vi kunde betale det. Disse to flittige folk begyndte småt. Det er vel overflødigt at føje til, at de var velhavende, da de døde.

Set med nutidsøjne var hedebøndernes tilværelse et liv i slid. Om sommeren arbejdede de ofte fra kl 3–4 morgen til solnedgang eller lidt efter. Kun liden fritid lævnedes der disse, og få adspredelser havde de udover de familiære: Bryllup, barnedåb og begravelse.

Søndag formiddag skulde kornet efter lærskningen tages af loen, svinet skulde muges og lignende. Og havde man en sjælden gang været i kirke om formiddagen, så skulde der i sommertiden undertiden ses til høet eller til kornet. Men i julen, påske og pinse var man dog fri for grovere arbejde og kunde gå i by eller tage imod fremmede.

Børnene legede med, hvad de kunde samle i naturen, navnlig med småsten, og deraf byggede de huse og skable ved fantasiens hjælp af stenene heste, køer, svin og får; og i skolens frikvarter spillede de pind, tog klafonni etc. Men når de kom hjem, blev de straks sat i arbejde ved dyrenes pasning, eller inde ved bindehosen. Samledes ungdommen en søndag aften, så legede man to mand frem for en enke, eller, som man også sagde, man sprang bagestpar, og man dansede.

Den største af årets højtider, én, alle, både unge og gamle gik og glædede sig til længe forud, var Lund marked i Gjellerup omkring d. 1. september. Følgende træk viser slående, hvilken be-

tydning man tillagde dette marked: Ved en eksamen spurgte præsten en dreng, om denne kunde nævne de store højtider, og fluks lød svaret: *Yw'l – porsk – pind's o Lund markind!*

Det var en fast regel, når de unge fæstede sig bort, at de be-tingede sig fri en dag for at komme til Lund marked, det var næsten en del af lønnen. Ifølge almanakken varede markedet 2–3 dage, men i praksis en hel uge i ældre tid. Bønderne gjorde deres årlige omsætning der, de solgte de kreaturer, som de kunde und-være, eller købte, og konerne gjorde indkøb af købmands- og ma-nufakturvarer etc. Og endelig må nævnes, at mange unge for første gang der traf den pige eller karl, der senere blev deres ægtemage. Jo, der stod glans over Lund marked.

HELD OG UHELD

Når en veluddannet landmand i vor tid behandler sin jord, som den bør behandles efter sted og tid, og jorden får de næringsstoffer, som planterne behøver, så afhænger det næsten kun af vejr og vind, om han skal kunne bjerge en god høst i hus. Og når husdyrene får en fagmæssig behandling, vil disse også som regel kunne yde det, man venter af dem.

Indtræffer der så vanskeligheder af én eller anden art, som landmanden ikke selv kan klare, med hensyn til angreb på planterne eller sygdom blandt husdyrene, så har man i vor tid konsulenter, dyrlæger, laboratorier og specielle, lærde professorer til at finde ud af årsagerne og til at give gode råd.

Men i gamle dage, da man både savnede oplysning og de mange hjælpemidler, som man nu råder over, da var man meget afhængig af held og uheld. Man søgte efter bedste evne at forebygge uheld og at bekæmpe ondet, når dette indtraf.

*

I julen, da det nye år, efter gammel opfattelse, begyndte, tog man varsel af vejret i de kommende tider, og det fortsatte man med på de såkaldte mærkedage.

Det var almindelig skik over hele landet, selv om den ikke blev brugt i ethvert hjem, at manden tegnede en kridtcirkel, såkaldte julemærker, på en bjælke i stuen på hver af de tolv juledage. Faldt der nedbør, så skraverede han cirklen helt eller delvis, og så troede man, at man af disse cirkler kunde se, hvorledes vejret vilde blive i de kommende tolv måneder. Hver cirkel blev behandlet på samme måde, eller man lod den være urørt, hvis vejret var klart.

Skønt man naturligvis ikke af julemærkerne kunde få det mindste at vide om vejret i de tilsvarende tolv måneder, så er der ikke tvivl om, at der bag spådommene på årets mærkedage, så vel som de varsler, man tog af sol, måne, skyer etc. og af dyr og planter etc. lå slægtleds erfaring, og disse vejrregler var derfor langt fra latterlige.

Vel slog de ikke altid til; men hvad, vi får daglig gennem radio'n og dagspressen videnskabelige udtalelser om udsigten for vejret i den kommende tid, og selv om disse forudsigelser eller varsler i reglen passer, så hænder det som bekendt også, at de slår fejl.

Juleaften tog man varsel af, hvilken kornsort der vilde blive dyrest, på følgende måde. Ved aftensbordet tog manden tre eller fire skefuld grød, brød- eller kødstykker, en skefuld eller et stykke for hver kornsort, og lagde det ned til hunden eller katten, og så vilde dyret først tage det, der repræsenterede den dyreste kornsort – mente man.

I folketroen spillede visse mærkedage, især med helgennavne, en stor rolle, og hver bonde vidste, hvilken betydning for fremtidsudsigterne det havde, om vejret var godt eller dårligt på disse dage. Her skal vi se de vigtigste af de dage, som mange ældre folk den dag i dag lægger mærke til: Povlsdag (25 januar); Pedersdag (22 februar); Mathias (24 februar); Graversdag (12 marts); Gertrudsdag (17. marts); Bendtsdag (21. marts); Valborgdag (1. maj); St. Hansdag (24. juni); Margrethesdag (13. juli); Larsmisse (St. Laurentius d. 10. august) og Mikkelsdag (29. september). Men der var andre meget vigtige mærkedage 40 riddere (9. marts); Langfredag; Syvsoverdag (27. juni); Hundedagene fra d. 23. juli til d. 23. august; og de fire tamperdage ikke at forglemme, disse markerede hvert kirkeligt kvartals begyndelse, og det hed sig, at som vejret var på tamperdag, vilde det blive i de følgende tre måneder.

Uden her at komme nærmere ind på, hvilken betydning man tillagde ovennævnte dage og hvilke mundheld, der gennem overleveringen var knyttet til disse, vil jeg omtale »Valborg-bøn

Studekøretøj og studepranger.

nen«, der blev læst Valborgmorgen for at beskytte hus og hjem, folk og fæ etc. Det var jo særlig i Valborgnat, at heksene drev deres koglerier.

Den bekendte kloge gårdmand Anders Ulfkjær i Ulfborg stod altid tidligt op Valborgmorgen, ellers ikke, og så gik han ud i sin port og læste valborgbønnen, som han dog også brugte i andre tilfælde. Som et interessant, synligt bevis på, at han havde brugt denne formular meget i sin virksomhed, kan nævnes, at hans cyprianus er meget slidt og snavset, hvor denne trylleformel er indført. Formularen lyder:

»Tre gange at læse Volborg morgen før solen opstaaer et støkke for at troldfolkene ikke skal gjøre dit avling eller dine kreature nogen skade.

Stat i din port eller gaardsled Volborg morgen før solen opstaaer. Hjælpe Gud til et godt aar, en god stund og time

Rugmark, ødelagt af sandflugt.

Bording 1938. H. P.H. fot.

Amen!!! Nu binder jeg for mig og hustru, børn og bolig dette hellige fredens baand, hjælp mig Gud fader, Søn og helligaand. Amen. Jeg binder for mine tyre og stude, for mine køer, qvier og kalve, for mine heste, øg og føller, for mine faaer og lam, for mine galte, søer og grise, for mine gjes, høns, for gjesling og kyllinger, for oste og smør, for komelk og faaremelk, for alt dette binder jeg dette hellige fredens baand i dette aar og siden, mens verden staaer. Jeg binder alle troldfolk og alle vetter udi dette sogn eller i denne by ved det tornetræe, som jøderne pinte vor Herre Jesum Christum. Nu jeg sætter Satans skud for deres hjerter og rødder og nydstrekker eder for og bag, jeg læse alle troldfolk og alle vætter udi dette sogn eller denne by

Trylleformel.

Har været boret ind i en stolpe ved kalve,
der var forhekset. Tilh. forf.

i en djevvelslans som sønden og norden, østen og vesten og hvoromkring i dette aar og siden mens verden staaer. I navn Gud fader i navn Gud søn, i navn Gud den Helligaand. Amen.

Læses tre gange og fader vor derefter een gang og til aller sidst læses de tre troesartikler.«

Selv om denne trylleformular var kendt hist og her over hele landet, så var det naturligtvis kun et begrænset fatal, der kunde nyde »godt« af den; men der stod mange andre værnemidler til rådighed for folk til bekæmpelse af uheld.

I Holbergs Peder Paars anbefales stål som godt at lægge for sin port thi da kan selve Fanden ej udrette stort, hedder det.

Første gang, man i Ravnholt i Bording i det nye år trak hestene ud for at begynde på markarbejdet, lagde man jern over

kors i porten og trak dyrene der over, og om aftenen lagde man jern inden for stalddøren, når man trak hestene ind. Adskillige steder var det skik, at man lagde jern korsvis foran dyrene, når man begyndte at pløje, og stål blev sat over stalddørene og døre i stuehuset for at hindre heksene at gøre ondt.

Når man kalkede husene, så tegnede man et kors på lugerne, og det gjorde man også, når man tjærede stolperne i bindingsværket. Denne ældgamle skik holdt sig adskillige steder op i sidste halvdel af 1800-årene, og selv om man ikke troede på, at dette symbol kunde beskytte avlen etc., så brød man nødig med ned-arvet tradition.

Ingen værnemidler har haft en så udbredt og stor betydning som korsene, hvis oprindelige betydning ingen kender; men dette tegn forekommer i forskellige skikkelser, og det går i hvert fald artusinder tilbage før den kristne tid. Det var kendt fra Japan, China, Indien, Europa, Nord Afrika til Amerika. Og over alt kunde man i ældre tid se ligearmede kors skåret, indridset eller malet i vore hjem over porte, døre, skorstenshamre over arnen og på en mængde brugsgenstande.

Desuden gjorde man i mange tilfælde korstegn for at beskytte det, man arbejdede med, mod onde magter. Bonden såede de første kast over kors, når han begyndte at så, og han lavede kors i sine korndynger på loftet.

Konen eller pigen malkede de første stråler i spanden over kors, når en ko havde kælvet. Hun tegnede med en finger et kors i dejtruget og i dejen, når hun skulde bage; hun slog kors for ovnmundingen, når brødet var sat ind, og hun slog kors med kniven for enden af det første brød, som hun skar hul på. Også i surdejen blev der lavet kors, for at det skulde holde sig til næste bagning.

*

Intet af de huslige arbejder voldte, til tider, kvinderne så stort besvær som smørkærningen, hvor køerne måtte nøjes med sparsomt og dårligt græs og hø. Når mælkemængden var ringe, måtte man samle fløde i flere dage for at få nok til en kærning.

og så blev fløden sur og ildelugtende; men værre var det, at der hverken i teori eller praksis var noget, der hed staldhygiejne, og at kærnen heller ikke alle steder blev holdt ren.

Tre søloteskeer,

som en kone i Pøbøl puttede i brygkarret for at fremme en god brygning øl. Herning museum.

Under disse forhold forstår vi, at køerne, mælken eller kærnen ikke så sjælden blev forhekset – efter ældre tiders opfattelse. Men, der stod naturligvis en uendelighed af mer eller mindre gode råd til rådighed for den, der var inde i mystikken, og ellers søgte man råd hos mere erfarne naboer eller hos kloge folk.

Da en klog mand havde undersøgt forholdene i en hjemsgt gård i Madum, rådede han folkene til at skrabe spåner af en sølvske i køernes vandtrug; men det skulde være arvesølv. Det vides ikke, om det hjalp; men sølvskeen ligger nu som et interessant »dokument« i Herning museum.

Ellers var det et velkendt råd at putte en sølvske eller en sølvdaler ned i fløden, når man stod og kærnedede og der ikke vilde komme smør. Det var dog et endnu mere virksomt middel, at gløde en sten eller en hestesko (stål) og smide denne genstand i kærnen. Ofte rådede den kloge kone sin klient til at sætte en splint af flyverørn i kærnestaven; og når man så skoldede kærnen godt før og efter kærningen, så skulde det nok hjælpe.

For at beskytte mælken, medens den stod i en sort sætte på en hylde ved en loftsbjælke, var mælkefadet undertiden forsynet med et kors i bunden. Det var også godt at lægge tordensten, som

nogle kaldte smørlykke, mellem mælkefadene, og det var godt at gnide fadene med *röwhaller*, d.v.s. planten ulvefod, som man kunde hente fra heden.

*

Det var i almindelighed først, da man fik mejerier, at bønderne i hedeegnene kom til at dyrke rodfrugt, som mange ældre ikke troede kunde avles i de magre egne, og at man kom til at bruge kunstgødning, der gav planteavlen et vældigt skub. Og så begyndte man at indføre kraftfoder for at øge mælkemængden og forbedre mælkens kvalitet. Men folk var forsigtige, foderkager var jo dyre! Vi hørte s. 123 om Fjandbomanden, der på købmandens varme anbefaling vovede at bestille fire pund. Her er et træk, der er betegnende for overgangen til den nye tid:

Rasmus Christensen, der døde i Sdr. Felding som 88årig i 1956, fortalte, at han omkring 1883 tjente hos sin farbroder, Niels Jensen, i Albæk ved Randers. Niels leverede smør i fjerdingen til grosserer Ankerstjerne i Randers. Smørret er godt og fint, sagde købmanden en dag – men – det er ligesom, der mangler noget – bruger du ingen foderkager? Nej, det gjorde Niels ikke. Købmanden pressede på, og så købte Niels 100 pund.

Da Niels kom hjem med en sækfuld »valkebrætter«, som kagerne jo lignede, spurgte Rasmus: Hvad er det for noget? Dertil svarede farbroderen fortrædeligt: Hvad f. kommer det dig ved -- du kan bære sækken på loftet hen i den anden ende!

Næste gang, Niels leverede smør, smækkede købmanden med tungen, idet han smagte på produktet, og så sagde han: Ja, det er rigtignok noget andet – det er dog forbavsende, som det har hjulpet!

Dertil svarede Niels Jensen: Ja, er det kagerne, der har hjulpet, så er det forbavsende, for de ligger urørt oppe på loftet -- du kan forresten godt få dem igen.

Kneb det med at få en ko med kaly, og det hændte ofte, så stod der mange besynderlige råd til tjeneste for den, der havde

Mælksætte

med kors i bunden til at beskytte indholdet mod forhekselse. Jordfund. Fra 1600'arene. Herning museum.

Sølvspiseskeer.

Af den ene er der skrabt meget at skaffets ende ned i koernes vandtrug, da dyrene var forhekset. Herning museum.

forstand på den slags. Man smed en spand vand i enden på dyret, der var sprunget, eller smed koen ned i en grav eller en å; man stak den i ryggen eller øret, eller man gav den en slurk brændevin osv. I et særlig vanskeligt tilfælde var der en mand i Kølke, der sprang over koen bag efter.

Når Pæ Krænsens karl i Simmelke, var hos ornen med en so, så lagte P. K. ved hjemkomsten 12 håndfuld byg i dyrets trug, og så ventede man, at soen vilde få lige så mange grise. Andre brugte en lignende skik. Når Jørgen Skovbjerg i Arnborg var i Kidris mølle med en so, så fik han brød med i lommen, og dette skulde han på hjemvejen brække i 12 stykker til soen.

I tilfælde af større uheld eller epidemier, mente man, at det skyldtes onde ånder eller vætter, og da brugte man undertiden for at bekæmpe ondet en fremgangs måde, der utvivlsomt har sin rod i den grå oldtid.

Det hændte, at en egn blev hjemsøgt af den frygtelige *ildsyg'n* (miltbrand). Kreaturerne døde i massevis; og da kødet på de døde dyr var rødt, så troede man, sygdommen skyldtes, at der var noget i vejen med ilden. Derfor blev ilden slukket over.

alt, hvorefter man frembragte *nøddild* ved at spænde en vandret træstang ind mellem to lodrette stolper og dreje stangen rundt ved hjælp af et stykke reb, som to karle trak i, så længe, at det tilsidst slog ild i boremålet, og derfra blev hjemmene forsynet med frisk ild.

Mistede man ellers flere dyr, uden at man kunde opdage årsagen, så brugte man at grave et af de syge, men endnu levende, dyr ned i stalden eller forved døren, hvor dyrene skulde gå. Man har gravet heste, køer, svin, får ned; men man har også kunnet nøjes med at grave en kattekillling, hundehvalp eller en hugorm levende ned ved eller under dørtræet eller i porten. En sådan barbarisk skik må stamme fra, at man troede, én eller anden ond vætte krævede et offer.

Skønt jeg ellers ikke kan komme dybere ind på de råd, man anvendte mod de forskellige uheld og sygdomme, som husdyrene var udsat for i tider, da foderet var for ringe, må jeg dog nævne, at man mod kalvekastning hængte en *røv-balle*, dvs. kroppen af en flået ræv op i kostalden. Af samme virkning skulde det være, at indstalde en gedebuk blandt køerne, og man mente iøvrigt, at stærkt og ilde lugtende ting som dyvelsdræk, tjære, røgning med svovl etc. var dæmonfordrivende.

VOVLUNDGÅRD I RIND

Yderst i Rind sogns sydøstlige hjørne ligger Vovlundgård, der i sin tid, ifølge Trap, havde et areal på ca. 1320 ha. eller vel ca. 2400 tdr. land. I begyndelsen af 1800årene hed ejeren Jens Pedersen, men blev kaldt Jens Vovlund, og da var arealet »kun« 1035 tdr. Men besætningen var knap så imponerende, nemlig to bøller, 2 køer og et halvt hundrede får.

Jens havde tre sønner og to døtre, og af disse blev Ane gift med Kjeld Pedersen, og de fik en parcel fra gården. En søn, Peder Jensen, fik en anden parcel på 216 tdr. land, og han blev efter sin ejendom kaldt Pæ Grøndal. Datteren Karen blev, tyve år gammel, gift med Peder Troelsen fra Bjerre i Arnborg i 1859. og de fik Vovlundgård, hvorpå der endnu kun var et par små, magre stude, to køer og et får – de andre får var vist døde af sygdom.

Der var kun dyrket knap 50 tdr. land, og jorden var dårlig og i ringe kultur. Af redskaber var der en traplov, en træharve og en gammel vogn. Bygningerne, der var klinet op af ler og lyng og med lyngtag, var faldefærdige. Stuehuset var iøvrigt langt, men det var snævert. Det lå mod nord, og i nordsiden var der i et udskud en mælkekælder.

Peder Troelsen skulde give 1500 rigsdaler for gården, men så skulde han svare aftægt til Karens forældre, og det gjorde han i 33 år. Som karl havde han sparet penge sammen af sin løn. *lidt* havde han tjent som arbejdsmand – han fik nemlig kun fire skilling, dvs. ti øre, om dagen! Og så havde han tjent noget ved at købe får, som han fik græsset hos en husmand, så de delte fortjenesten. I alt havde han en kapital på 400 daler; men disse kom han ikke vidt med, og det hændte, at han måtte

prøve, om han kunde låne 5 eller 10 daler et sted. Dog fik han som regel til svar: Vi vilde såmænd gerne låne dig disse penge – bare du kunde betale dem tilbage igen! Men af og til solgte Peder en parcel. For lynghede fik han 10 kr. pr. td. land, og for opbrækket hede, der var dyrket, fik han 40 kr.

Både Peder og Karen sled. Besætningen øgede, og endelig kom de så vidt, at de fik et par heste, som de havde hårdt brug for; men så viste det sig, at de ikke havde råd til denne luksus, og så blev hestene solgt.

Det var dengang meget små priser, landmanden fik for sine produkter, kun 8 skilling for et pund smør, ja en kone i Nøvling betragtede endog 6 skilling som en høj pris. En ko kostede kun 20 rigsdaler, og et lam kunde koste et par – fåreavl var næsten den bedste forretning på den tid, da ulden kostede 2–3 mark.

Men, der var langt, når produkterne skulde afsættes, eller man skulde gøre nødvendige indkøb, thi der var syv mil til deres nærmeste købstad, Horsens, og en sådan tur tog to dage. Til landkøbmanden i Bærslund eller i Brande var der to mil.

Så kom krigen 1864. Peder blev taget til infanterist. Vel trak han sig fri; men da én bød ham 200 daler for at være stedfortræder, så trak han i trøjen.

Både Peder Troelsen og hans gode ven og »nabo«, hvad der var et vidt begreb, var med ved Dybbøl den 18. april, og da fik Peder en kugle gennem munden og lå nu på et lazaret (tysk?) i 6 uger. Da han var meldt savnet, var man i hjemmet ikke sikker på, at man så ham mere. Men en skønne dag dukkede han atter op i Vovlund.

Og nu blev der for alvor taget fat. Lyngen blev pletvis afbrændt og jorden pløjet tre gange, og sidste gang fik den et lag mergel. Det var så heldigt, at der fandtes mergel lige ind til stuehuset og et andet leje ved »Klink'hyw'«. Fra en køregrav tog han ved de omboende kølkarboeres hjælp en mængde mergel op, et år endog 1500 læs. Og når han havde fået det, han vilde have, så blev bundpartiet delt i fire *på'tgraw*, som man sagde, dvs. parts-grave, mellem fire husmænd.

I den nyopbrækkede jord tog Peder Troelsen seks afgrøder, først havde han rug i stykket i to år, så havre i to år og boghvede i to, og nu blev jorden sået til med kløverfrø, som han selv avlede; og så fik han et vældigt lag græs uden at have brugt kunstgødning.

På samme tid anlagde han et teglværk, hvor de i en årrække brændte mange hundrede tusinde sten, dels til eget brug og dels til salg, og dette arbejde blev, vel at mærke, udført ved gårdens egne folk, når undtages, at de havde *en stryger* til at forme stenene. Brændsel havde de nok af i mosen.

I årenes løb opdyrkede han 300 tdr. ld. hede, og derpå satte han en gård til de unge; 200 tdr. solgte han for 6000 kr., og for 80 tdr. fik han 4000, og han blev ved sin virksomhed efterhånden en velhavende mand. I en årrække solgte han på Brande marked kreaturer for 2000 kr., og disse bar han dagen efter op i sparekassen i Herning.

Med hensyn til gårdens ombygning kan oplyses, at han i 1880 satte en staldlænge til 40 kreaturer; i 1881 satte han en kørelade, der var 56 alen lang og 15 alen vid. En så mægtig lade havde man aldrig før set i egnen, og folk spurgte: Hvad mon du vil have den til – den får du da aldrig fyldt? Men Jens Lund, der tjente hos Peder Troelsen fra 1889–93, fortæller, at laden ikke alene blev fyldt, da han var der, men de havde store stakke stående udenfor.

De byggede også en stald til 14 heste, og i 1884 satte han et stuehus med skiffertag. Endelig må nævnes, at han plantede ca. 2 tdr. land læbælte.

Omkring 1890 høstede de fem mand med le; Peder Troelsen gik foran, og han kunde trække de andre *te wand's*, som man sagde; men midt i 1890erne anskaffede han både en meje- og en slåmaskine samt en hesterive. Og i 1907 havde de fået en vindmølle, der trak en hakkelsemaskine, et tærskværk og en kværn.

Besætningen bestod i 1904 af 28 køer, 10 stkr. ungvæg, 6 kalve, 4 arbejdsstude, 13 heste, hvoraf 3 følhopper, 16 svin og 50

får. På den tid havde han begyndt at kultivere o. 100 tdr. land lyngklædt mose, og da var der endnu 550 tdr. land hede tilbage. Gården var nu mindst 40.000 kr. værd; Gælden var betalt, og han havde 15.000 kr. i sparekassen, og så havde han endda sat børnene godt i veje. En søn, der var handelsmand, fik 10.000, og en datter fik en lignende sum.

Der blev slidt hårdt i Vovlund, og arbejdsdagen var lang. Folk sagde, at månen var *Pæ Trowelsens su'el*. Men pladsen var god nok. Der var intet nattearbejde, medens Jens Lund tjente der, udover, at manden undertiden spillede rakker eller lignende med folkene, men aldrig om penge.

Lidt adspredelse fik de i ældre tid om vinteren, når karle, piger, mænd og kvinder, samledes med deres bindehose og havde *mold aw'*. Det vil sige, garnet blev afmålt til hver binder og hængt op over krumme væderhorn, der var slået på bjælkerne over bordet, og så skulde binderne parvis prøve, hvem der hurtigst kunde blive færdig. Under dette arbejde fortalte en og anden en god historie eller sang en vise, og så sluttede man bindestueaftenen med en svingom på lergulvet.

Men naturligvis var livet på en så afsidesliggende gård ensformigt. Man holdt ingen aviser og kom sjælden i kirke, da det var en tur på 2×2 mil, og dengang *gik* man i bogstavelig forstand til kirke, undtagen ved særlig højtidelig lejlighed.

Et år kørte Vovlundfolkene til Rind for at overvære julegudstjenesten, men da kørte de forgæves, hvad der siden, ja indtil nutiden, gik megen snak om. De holdt som skik var, ind i præstegården for at få spændt fra. Da blev de gjort opmærksom på, at præsten endnu ikke var færdig med sin juleprædiken – for de var kommen en dag for tidlig! Det var naturligvis ikke så let at følge med tiden, når man ingen aviser fik.

Indtil 1884 blev børnene undervist hjemme to dage om ugen af en omgangslærer; men nævnte år blev der bygget en skole i Kølkar, og kort efter en biskole i Vovlund, hvor degnen fra hovedskolen underviste to dage om ugen.

Peder Troelsen var af en hård natur og indesluttet. August Dinesen, der kom meget til gården som ung, fortæller, at P. Troelsen aldrig bød velkommen, selv om vedkommende var det, og han sagde heller ikke tak.

Der var megen strid om, hvor Kølkeær kirke skulde ligge. P. Troelsen vilde have kirken til at ligge syd for bækken (Hallundbæk) og absolut ikke i Kølkeær, og så stejl var han, at han sagde: *A ska fa'r go i Kræ Jænsens wand'gro'f o lav mæ døf te paptist, end go i Kølkeær kjær'k!* Og han holdt for såvidt ord, som han ved en begravelse blev siddende på vognen, medens følget gik ind i kirken. Iøvrigt løste han sognebånd til Arnborg-Fasterholt.

Peder og Karens yngste søn, Jens Vovlund, fik gården, og så flyttede de gamle ind i et aftægtshus ved siden af gården.

En julidag 1904 var der dyrskue i Herning. Hedebønderne, mænd og kvinder, var i stort tal mødt frem, og de stinlede sammen om talerstolen, da landboforeningens formand, Jens Westergaard, talte og i smukke ord hædrede Peder Troelsen og Karen for deres dygtighed, og så overrakte han de to gamle slidere landhusholdningsselskabets sølvbæger. Peder Troelsen var bevæget, da han stod med bægeret, og Karen græd.

Den nye ejer, Jens Vovlund, gav sig til at handle med heste, og en dag solgte han sin hele besætning til en mand fra Horsens-egnen. Den dag græd Peder Troelsen.

Nu slog Jens Vovlund ind på fåreavl i stor stil, men solgte så gården til en mand, Sæderup, fra Ålborg, og denne mand satte korthornskvæg ind. Et år havde Sæderup en intelligent røgter, der fik et husmandssted i Vovlund og blev gift den 31. juli 1914. Om aftenen, samme dag de unge flyttede ind i deres hjem, kom sognefoged Peder Fejerskov med en mobiliseringsordre til den unge mand, og så måtte han afsted. Den første verdenskrig brød ud. Men han kom jo hjem igen. I 1920 blev denne husmand sognepræst i Sunds, og i 1937 biskop over Haderslev stift. »Hver purk kan blive bisp, når Vorherre kun vil«.

Niels Petersen (Mols): Rochjemkørsel.

I september 1913 døde Peder Troelsens gode ven og krigskammerat, Niels Dinesen, der boede på en parcel fra Vovlund. Det var nok den mand, som Peder satte mest pris på, og når de to veteraner drøftede gamle krigsminder, så tødte den ellers så ordknappe Peder Troelsen op. Da Peder hørte, at Niels var død, sagde han: *Så ska a åsse snå'r te'n!* Han gik i seng, stod ikke op mere, og søndag d. 19. oktober samme år sov han hen. Karen var død nogen tid før.

NYBYGGERE I KØLKÆR

I begyndelsen af 1800årene hørte det meste af Kølkkær, der bestod af flere tusinde tdr. land hede og kær, til de fire Fjederholt-gårde - den største gård havde 1500 tdr. land. Men i nordsiden var der lavninger og engdrag, der ejedes af Lindmændene, og der bjergede disse hø.

Ved folketællingen i 1801 var der endnu ingen beboere der ude; men ved den næste tælling i 1834 bor der tre familier, omfattende ti personer, i Kølkkær, nemlig:

1. I et hus Christen Pedersen, 55 år, husmand, gift med den 45årige Kirsten Pedersdatter, og de har en 19årig søn, Peder Christensen.
2. I et hus Christen Seerup, 62 år, fæster og gift med Christiane Susanna Pedersdatter, der er 50 år, og de har en 20årig søn, Christen, hos dem.
3. I et hus Peder Henriksen, 47 år, fæster og gift med den 48årige Inger Nielsdatter, og de har to pigebørn, Anna Marie, der er 10 år, og Anna, der er 7 år.

Disse nybyggere var ældre folk, og man kan vist gå ud fra, at det er statsbankerotten, der har jaget disse folk ud på denne så øde og fra civilisationen så fjerne egn.

Peder Henriksen havde fæstet 100 tdr. land hede af Dynes Fjederholt. I stedet for landgilde (fæsteafgift) skulde han arbejde 12 dage i slet og 6 dage i høst for Dynes; men da man sjælden havde brug for ekstrahjelp i Fjederholt, så slap Peder med at arbejde 2-3 dage i slet og hjælpe lidt ved rughøsten.

Peders søn, Jacob Skårup, der også blev kaldt Jacob Kølkkær, overtog ejendommen efter forældrene. Blandt de andre fire børn var en datter, Kirsten, der lærte at lave jydepotter henne i Vi-

borgeggen, vistnok i Gammelstrup. Hun blev gift med Lars Junker, og de kom til at bo i Hjøllund i Arnborg. Man kaldte hende Kjæn Påt'.

En anden datter, Kirsten Marie, blev gift med førnævnte Chr. Seerups søn, Peder Christen Christensen, og dette par fik det første barn, der blev født i Kølkeær. Derom fortæller Rind sogns kirkebog:

1835 den 25. septemb. Født Niels Christen Pedersen, døbt i Rind kirke den 18. oct. Fader: Lejer Peder Christen Christensen og kone Kirsten Marie Henriksdatter af Kølkeær. Faddere: Christen Seerups kone Susanna og kone Christiane Christensdatter og Anna Madsdatter alle i Fjederholt, og ungkarl Chr. Peder Christensen i Kølkeær. Barnet døde samme år.

Det var meget besværligt med barnefødsel, dåb, begravelse etc., fordi afstandene var så store, og der ingen ordentlige veje fandtes. Derfor håndte det, at en fader selv døbte sit barn; men ellers bar man barnet, der skulde døbes, over til Fjederholt, hvorfra man fik en flink mand til at køre dem til Rind kirke. Senere kørte man med stude til kirke. Og døde der et lille barn, så bar fire mænd kisten til Rind.

Der fortælles fra den tid, der ingen bro var over Fjederholt å, at en Kølkeær familie engang skulde have et barn døbt, og da fik de manden i Okkels til at køre for dem. Da præsten spurgte konen, om barnet var hjemmedøbt, misforstod hun spørgsmålet og svarede: *Ja misæ'l er en gjæmmelblöt, for den fild i æ o'!*

*

Gamle Christen Seerup, der nævnes ved folketællingen i 1834, stammede fra Serup ved Silkeborg. Christen og Susanna boede først i Søndergård i Kollund, hvor deres tre sønner blev født, og de må være gået fra gården under statsbankerotten. På det areal, de fæstede i Kølkeær, byggede de et jordhus, der vendte i ø.-v. med indgang i sydsiden. Man kom ind i et lille forrum, hvor der til venstre stod et par får, siden en ko, og til sidst havde de et par stude. Til højre for indgangen kom man ind

i stuen, hvor der var en simpel seng i nordsiden, en kakkelovn, der var muret op af grå sten med en jernplade over, og så var der et simpelt bord og en bæk.

Bag forgangen var et lille køkkenrum med tre kampesten i et hjørne, det var arnen, hvorpå Susanna lavede maden. I taget var der stukket en bundløs halmbikube, der fungerede som lyre, og så var der et lille vindue i sydsiden.

Omkring 1840 vogtede Dynes Fjederholts søn, Jens Christen, får i Kølkær, og da var han undertiden inde hos Chr. Seerups enke, Susanna, for at varme sig – sønnen Chr. Peder og den unge kone var enten ude at arbejde hos andre, eller de var ude at tigge. Da Jens Chr. Dinesen en aften skulde hjem med sin store fåreflok, var et får gået i bløde, og han havde ikke kræfter til at trække dyret op. Så hentede han Susanna, der trods sine 60 år trak hoserne af, bandt skørtet op, og så halede hun fåret op.

Som ung var Susanna knagende stærk – hun bar for eksempel 7 skæpper rugmel, ca. 80 kg, fra Langelund hjem til Feldbakke, dvs. 2 km.

Chr. Seerup og Susanna fik som nævnt tre sønner, nemlig: Peder Christen, der købte fæstestedet, som han senere solgte til Anders Feldbakke, og så flyttede han over til Gjødstrup. En anden søn, Jens Christen, døde ugift som 90årig i Amerika.

Den tredie og yngste søn, Christen Peder, var født 1814. Som ung tjente han i et brændevinsbrænderi øst på sammen med en pige, Kirsten Olesdatter fra Bording, og med hende blev han gift. De fortalte, at de hver morgen, medens de tjente i brænderiet fik en tør brødskorpe til en skål brændevin som davre!

Da de blev gift, fæstede de o. 70 tdr. land af Dynes Fjederholt, og så byggede de et jordhus i en brink – jorden kunde være så vandig der ude, at man måtte springe fra knold til knold for at færdes der.

Senere fik Chr. Peder fat på noget træ fra et kasseret hus, og nu fik de et bedre hjem. Murene blev stampet op af ler og lyng, og loftet bestod af rafter med åsiv og tørv over. I stuen havde de en *gry'dkak'elow'n*, dvs. en ovn, der var muret op med

omvendt jerngryde for oven. Og i sovekammeret stod en muret ovn.

De havde i mange år kun én ko. Først da de havde været gift en halvsnar, fik de én mere, og der gik mange år, inden de fik stude.

Så længe, de ikke kunde give jorden mergel og gødning, kunde de ikke leve af jorden. Om sommeren kunde de godt føde koen; men om vinteren måtte de tigge foderet til den, og ofte kneb det med føden til dem selv, for familien blev stor, idet de fik ti børn. Kneb det, f. e. i det tørre år 1868, at skaffe rug til det daglige brød, så var det også besværligt at få kornet malet, da Kølkeærfolkene havde over en mil, når de skulde have malet i Kidris mølle, og vejen gennem Kølkeær blev først anlagt senere.

Christen Peder var ikke just stor, men han var bred og gruttende stærk. Ofte bar han en halv tønne rug over til Kidris, og så kom han i nattens løb tilbage med melet. Og når der om vinteren var sne på, så blev det en endnu drøjere tur. Engang blev han en sildig nat så overvældet af træthed og søvn, at han sov hen, og da han vågnede, var han stivfrosset, og nu måtte han løbe frem og tilbage i heden for at få varme i kroppen og blive så lin, at han atter kunde lægge melsækken på sig. Om sommeren havde han undertiden desuden et fjerdingkar malt med, der skulde males.

Engang, de manglede foder til koen, gik han over til Okkels, og der fik han lov til at få et knippe halm så stort, som han kunde bære, gratis. Karlene morede sig med at lave et knippe, der vejede et skippund (160 kg), og midt i dette lavede de et hul, så Christen Peder kunde stikke hovedet op, og så fik han halmen læstet på sig og traskede glad hjem gennem åen til sin sultne ko. Der var ingen bro der.

En anden gang, da han tog kartofler op i Okkels, tilbød de ham, at han måtte få en tønne kartofler gratis, hvis han kunde bære disse hjem. Det gjorde han, men det var hårdt ved ham, og han havde mistanke om, at karlene havde kommet ni i stedet for otte skæpper i posen.

Inger Marie og Chr. Seerup i Kølkar.

Chr. Seerup blev født i et jordhus i 1813.

Christen Peder havde aldrig været syg, før han fik vattersot, og deraf døde han som 66årig.

En af hans sønner, Christen Seerup, blev født 1843 i omtalte jordhus. i 1868 blev han gift med Inger Marie, der var fra Tulstrup i Ikast. Først sad de til leje i Ikast. Han gik ud i dagleje og fik 12 skilling om dagen i vintertiden; men om sommeren kunde han få 4 mark.

Efter fire års forløb købte han 19 tdr. land hede, mose og grønne i Tulstrup, fik bygget et hus, fik også omsider en ko og senere et par stude; men da de ikke syntes, der var nogen fremtid der, så solgte han stedet og købte sit fødehjem i Kølkar. Det var i 1875. Og da flyttede Christen Peder til Søby, hvor han på en parcel byggede et hus. Han tog en ko og et par stude med sig.

men lod en ko blive til sønnen. Foruden en sum i afståelse skulde Chr. Serup give sin fader to tdr. rug årlig, dog kun én td., hvis faderen levede over to år efter handelen, hvad han ikke gjorde. Men på den tid kunde Chr. Seerup næppe banke to tdr. af sin egen avl, og det, han ikke havde, måtte han købe. Penge tjente han især ved at arbejde ved mergelkritning i Langelund. Lidt penge fik han fra i Tulstrup, og resten lånte han i sparekasen i Herning.

Det var et meget forfaldent hjem, Chr. Seerup overtog. Træværket var råddent, og det var det naturligtvis allerede, da faderen fik det stablet op. En dag kom der en vældig tordenskylle, og da måtte Christen og konen øse og slæbe vand ud af stuen, så uløst var taget. I dagligstuen var der en jernbilægger, men i sovekammeret en muret ovn med en hvælvet jerngryde ovenpå.

De fik nu bygget et nyt hus med en sidebygning, en *krom hwarre*; (kroghus) men i 1906 brændte stedet ved skorstensild, og en søn, Anton Seerup, overtog ejendommen. Da var der en besætning på 4 køer, en kalv, et par heste og 8 får. De gamle flyttede nu til Malmkær, hvor de boede i syv år. Give-Herningbanen, med station i Kølkær, blev åbnet i 1914, og året før byggede Chr. Seerup et hus i nærheden; men han blev trods sin høje alder ved med at være virksom, og han lå som 80årig og takkede folks huse. I ægteskabet var der 6 sønner og 5 døtre.

I Chr. Seerups barndom var der endnu kun 6 familier i Kølkær; men da man omkring 1890 arbejdede på at få en kirke der, var der 80 familier i Kølkær og Vovlund.

En anden af Christen Peders sønner, Ole Christiansen eller Ole Seerup, der blev født 1848, fortalte mig, at de mange børn ofte var glade, når de kunde få det tørre brød. Der var i hans barndom følgende syv familier i Kølkær: Christen Peder, Markus Ilskov, Pæ Dynesen, Anders Tværmose, Søren Krænsen, der var Oles kones bedstefar; Jacob Kølkær og Lauge Feldbakke.

Undertiden fungerede faderen (Chr. P.) som dyrlæge i egnen. Havde fårene fået *wand'hu'e*, hvad de fik af at æde *i'lgres*, så

Anton Seerups hjem i Kølkevej
opført efter branden i 1906.

si'mtral' han dyrene, dvs. han trak ved hjælp af en stoppenål hestehår gennem den vandfyldte pøge – men dyret gik gerne til alligevel. Der døde mange får af igler (lever-ikter).

Der var langt til dyrlæge og doktor, det kostede mange penge at hente en sådan mand, og så klarede man sig i almindelighed med hjemmeråd. Blev en hest eller ko eller et svin forfangen, så gav Chr. Peder patienten 3 *pekler brø'* med 3 stumper lækatteskind i hvert stykke brød. Men under denne handling skulde de tilstedeværende tie stille.

Ole Seerup fortsatte med faderens praksis, der naturligvis var ulønnet og også ubetydelig; men, når folk kom i forlegenhed, så blev Ole hentet. En dag, han stod og lavede disse piklinger til hos Willums, kom konen, og hun spurgte forsigtig sin mand: *Trow'r du no, de ka hjælp'*? Da skyndte Willum sig at bremse

Således ser det samme hjem ud nu i 1957.

konens veltalenhed med: *Å lok di kjæf!* Heldigvis kom hesten sig dog.

Engang havde Ole et føløg, der gav så megen mælk, da de vilde vænne føllet fra, at de ikke kunde sætte det hen. De fik noget på apoteket. Det kaldtes »slæt et'« det svarede for såvidt godt til navnet, som det slet ikke hjalp. Så tyede man til et gammelt råd. En teglsten blev glødet, man malkede hoppen på denne sten, og så gik mælken bort. Det samme råd blev også brugt, når man vilde vænne et barn fra patten, og moderen gav for megen mælk.

Undertiden havde folk vanskelighed med at få en ko med kalv. I et sådant vanskeligt tilfælde trak Mikkel Bjerregård i Ejstrup af sine bukser og sprang over koen på langs, idet man skulde holde dyrets hoved godt ned. Jvnf. side 190.

I Chr. Peders tid fik jorden ingen mergel, man nøjedes med den aske, der blev, når man brændte furerne af. Men Ole hentede mergel i Vovlund, hvortil der var en halv mil. Senere fandt man mergel i Klinkhøj; men så blev der lagt mergelspor til Toftlund. Laust Mortensen fik i førstningen fire kroner for hver td. land hede, han brækkede op, og han pløjede ialt syv tønder. Jorden lå så hen i tre år for at rådne, fik mergel, og så havde Ole en god avl med det samme.

I 1936 døde den 87årige Ole Seerup i Herning.

*

Maren Skellund tjente i 1853 som otteårs tøs hos Anders Feldbakke i Kølkær, og hun fortalte mig flere gode træk fra den tid. Det var sådan rare folk, og de sad godt ved det, sagde Maren. At det gik fremad, det kan man også skønne deraf, at Anders en dag klagede til Dynes Fjederholt over, at man havde sat ham højt i skat. Du har da en *gu'e husvæj* (bor godt) sagde Dynes. Dertil svarede Anders: *Kalder du det en god husveje -- a há mi gri'ssow' bond'en ind' i mi forgång'!*

Kølkærboerne hørte ganske vist til Rind, men de havde nærmere til Ikast, når de vilde til kirke, men også dertil var der langt. En dag tog Anders og konen Maren med til kirke i Ikast. De blev både trætte og sultne af turen og tog derfor ind hos Morten Kølkær på hjemvejen; og dette besøg stod lyslevende for den 90årige kvinde, da jeg en dag snakkede med hende: Hun var så *fåsjæt* på det lange hus med blyvinduer; men endnu mere overrasket blev hun, da hun kom indenfor, thi alt var så uhyre primitivt. Loftet var lagt af rafter med store tøv over, bordet var lavet af uhøvlede brædder, der var slået på et par jordgravede pæle, under bænken var der soveplads til børnene, og der var en lerkakkelovn.

Men mest overrasket blev Maren dog ved at se, at stuen var skilt fra *æ fo'sti* ved en lang fårehække og en rødmalet dragkiste, og bag ved stod der ca. 400 får og gloede på hende. *Å Gud i himlen, som de so u'r!* sagde den gamle kvinde.

Men, der var hjerterum hos Mortens. Konen lavede kaffe i en jydepotte, og til kaffen fik gæsterne nogle sorte men vel-smagende *bo'gmylspand'kager*.

Året efter sin konfirmation kom Maren Skellund som nævnt side 67 til at tjene hos et par gamle folk, Jens Krænsen og Inger, i Søby. I to sommermåneder havde de ikke brød i gården, man levede af kål, der blev kogt på forskellige blade, hvad de nu kunde plukke. Og Maren fortalte, at flere småhjem i Kølke intet brød havde i tre sommermåneder. Spredt langs en vej, man kaldt *a' Stårmgår* (Stormgade) boede følgende mænd: Jens Studsgård, Søren Krænsen, Anton Tværmose, Mads Christen og vistnok én mere.

*

En af de første nybyggere i Kølke var nævnte Søren Krænsen. Han fæstede, men købte siden, et stort stykke hede, kær og mose fra den østerste gård i Fjederholt, og derpå byggede han et primitivt jordhus, og så begyndte han med at tage *hall'fo'r* i græs, dvs. han delte som betaling den fortjeneste, der blev ved salget af fårene, med ejeren af disse.

En søndag kom de fire Fjederholtmænd og pløjede rundt om huset, og så kunde han få heden brændt af, uden at huset røg med. Så fik han fat på et par *knå't'er* (småstude) ligeledes *o' hal'*, og med disse arbejdede han lidt, og når dyrene så blev solgt på næste års efterårsmarked, delte han fortjenesten med ejeren.

Langsomt men støt arbejdede han sig frem, og så blev ejendommen delt mellem tre børn. En søn, Mads Chr. Sørensen, blev gift med en pige, Ane, fra Vrads, og de havde det småt nok. Blandt deres børn, var Søren Fjederholt Madsen, der blev født 1864. I hans barndom lå der en del småejendomme spredt ud over Kølke, og der var en snes børn, der gik i skole i dagligstuen i et hus, der siden er bygget om.

Efter sin konfirmation kom han til at tjene hos Lauge Feldbakke, og der skulde han sidde og karte eller binde hose om aftenen, hvad han var vant til hjemmefra. Men da han tidlig på foråret var færdig med at tærsk, måtte han også om dagen ind

o gy togaw'n (arbejde med uld), som man sagde, og det var han led ved – sådan en forårsdag!

I 1888 blev han gift med Dorteia Hartz fra Søby, og så overtog de Sørensen fødehjem. Der var mellem 30 og 40 tdr. land, og besætningen bestod af tre køer, et par stude og et par heste. Hestene havde faderen kort før købt af Pæ Grøndal i Vovlund, og det var de første heste, der kom til Kølkeær; men samtidig fik Lauge Feldbakke et par. Så længe, Søren blev ved med at dyrke kær og mose op, holdt han dog stude, da disse bedre kunde gå på blød bund. Efterhånden købte han flere engparceller af Lind-mændene, og så havde han tilsidst 85 tdr. land.

Sammen med tre andre småmand gravede han mergel op i Langelund om vinteren. De gav intet for mergelen, men ejeren af jorden, Kræ Hwålmus, skulde have halyparten af, hvad de gravede op.

Efterhånden kom de til at avle godt, og da de i 1929 afstod »Kjærgård« til en søn, havde de 16-18 køer, ligeså mange ung-høvder og fire heste, og da var gården naturligvis bygget om.

I 1930 byggede Søren Madsen en villa ved stationen, og der døde konen i 1933. Der blev elleve børn i dette ægteskab, men deraf døde der to. Søren havde haft nok at gøre med at passe sin ejendom; men ved et uheld kom han ind i bestyrelsen for klædefabrikken i Troldhede. Om dette embede sagde Søren, da jeg en dag besøgte ham: Først fik bestyrelsen rejsepenge og diæter; men så måtte vi nøjes med at få billetten godtgjort. Derefter betalte vi selv vor rejse til møderne, og så måtte jeg tilsidst af med et par tusinde kroner, så det blev en dyr fornøjelse.

Men det gik dog ikke så galt for Søren Madsen, som det gik for en familie i Nordjylland. Konen fortalte: Først kørte vi i bil, så kørte vi på veksler, men nu kører *vi o wå röw'*.

✱

Anders Tværmose, der var født i Bjødstrup ved Hammerum i 1830, blev gift med Karen Kirstine Nielsdatter fra Silstrup i Skarrild. Da de blev gift, købte de ca. 100 tdr. ld. hede og kær i Kølkeær, og der på byggede de et seksfags hus.

Karen havde et lyst sind og arbejdsmod; men da faderen kørte hende over til hendes nye hjem, og de somme steder måtte køre gennem vand, og der ingen vej var, da sank mødet. Sønnen, P. Tinus, mindedes, at han som hyrde gik og vadede i vand, hvor der senere blev agermark, og hvor besværligt, det var, når beboerne skulde bære deres korn to gange ti km over til Kidris mølle. Han mindedes også, at førnævnte Søren Krænsen en vinterdag med megen sne, kom trækkende med en stige, hvorpå der la en sæk med seks skæpper rug, der skulde til mølle. Da Anders Tværmose kom med en bemærkning om, at det kunde blive sejt nok, mente Søren, at han kunde slæbe dobbelt så meget. Men da han langt om længe kom tilbage, da var *æ kjællehi'er gon' a ham*, sagde fortælleren.

Da Anders Tværmose som ung mand slog sig ned i Kølkeær, skrællede han først morlaget af, og det brændte han, og så strøede han asken ud og såede rug i. Det første år var avlen god; men de følgende år blev den ringere og ringere, og der var ingen mulighed for fremgang, før man kom til at mergle jorden. Anders gik i dagleje i Birk eller Langelund, når han kunde få arbejde. Han drog afsted kl. 4 morgen og kom sent hjem; men så var de en krone rigere.

I 1864 blev han indkaldt til hæren, og både han og Karen græd -- nu stod hun med fem børn. Kommunen var så flink at bevillige familien to skæpper rug til deres daglige brød, men -- de fik aldrig rugen! Der var vel for langt fra Bærslund til Kølkeær. Men, at de havde det yderst småt, det kan man skønne deraf, at Karens søster en lørdag aften kom bærende med et stort rugbrød på sin ryg fra Pindvig i Skarrild over til sin sultne familie i Kølkeær, ca. 10 km.

Krigen fik ende, Anders kom uskadt hjem, og så tog han atter fat, og både avl, besætning og børneflokkene voksede -- de fik elleve børn. Den næst yngste af børnene, Tinus, der blev født 1869, kunde mindes, at de i hans barndom kun havde et par magre koer, et par små stude og nogle får.

Da Tinus var elleve år, kom han hen at tjene hos Henriksen

i Okkels. Der havde de to gode heste og to magre helmisser, der var så simple, at man flere morgener i træk måtte rejse dyrene op om vinteren. Det gik for sig på den måde, at man lagde en stige på siden af det sølle dyr, der ikke kunde rejse sig selv, og så bandt man reb om livet og stigen, både ved for- og bagbenene, og så tog Henriksen fat i den ene ende af stigen og drengen i den anden, og ved forenede anstrengelser fik man dyret på benene.

Undertiden havde man besvær med at få en ko med kalv, og kneb det, så sendte man bud efter Anders Vöwer, der boede i Søby. Når Anders skulde øve sin kunst, fik de tilstedeværende besked om, at handlingen skulde foregå i absolut tavshed. Når koen så var sprunget, trak Anders af sine bukser og sprang over koen! Denne ejendommelige ceremoni foretog han mange steder.

Peder Tinus gik til præst i Rind, men han blev konfirmeret i Herning gamle kirke, og han og moderen gik de 14-15 km over Fastrup og Birk til Herning. Men på hjemturen var de så heldige at komme til at køre fra Birk til Fastrup bakke; der måtte de stå af for at skåne hestene! Og så gik de resten af vejen hjem.

Når en Kølkærfamilie fik fremmede, som man vilde beværte, så halede man en bordskuffe ud, hvori man gemte brød og smør m. m., og så smurte man nogle solide rundtenommer til gæsterne, der fik en dram til. Det var gildesmaden i ældre tid.

Efter at Peder Tinus havde været soldat, overtog han i 1895 hjemmet imod at de skulde svare aftægt til forældrene. Dengang var der endnu kun tre små køer og et par plage; og så blev han i 1913 gift med Rasmus Hansens datter, Marie.

I deres tid skete den eventyrlige forvandling i Kølkær, efter at man fik mergel fra Toftlund, fik et mejeri 1921 osv. Og da parrets søn overtog gården i 1947, var der 40 høvder, deraf 18 køer, 5 heste osv. Og så blev der skilt en ejendom fra til en anden søn.

Blandt mænd, der på Kølkeær hede ved personligt slid nåede et godt resultat, er der grund til at fremhæve Christen Højland. Han blev født i Feldborg 1852 og døde hos en søn i Opsund i 1939.

Forældrene, Jens Jespersen og Ane Marie, fik elleve børn, hvoraf Christen var den ældste. Da han var lille, flyttede forældrene til Talund i Ørre. At de havde det meget småt, det kan man skønne deraf, at Christen allerede måtte ud at tjene, da han var mellem 4 og 5 år! Han skulde da hen til et par gamle folk i Vistorp. Vejen var lang og Christens ben korte, derfor varede det ikke længe, før moderen måtte bære sin lille dreng.

Siden tjente han forskellige steder. En sommer var han hyrde hos Jens Krænsen i Sundsby. Føden var tarvelig, men han spiste jo sammen med de andre, og når han drog ud i heden med sine dyr, måtte han nøjes med et stykke tørt brød med en kant ost til. Køerne gik og pillede lidt rødgræs på de magre agre, og de gav næsten ingen mælk.

I 1874 blev Christen gift med Dorte Marie fra Gjellerup, og kort efter måtte han ind som soldat i Viborg. Da hændte det, at han i nattens mulm og mørke stak af til Gjellerup for at se til konen, en tur på 2×40 km i lige linie. Det var naturligvis ulovligt, og derfor skulde han nok sørge for at være tilbage i rette tid.

Da han var færdig med tjenesten, købte han 25 tdr. land sort hede i Kølkeær af Jacob Kølkeær for 900 kr., der skulde betales i løbet af ti år, hvad de også blev.

Den 1. maj 1876 kørte en gårdmand fra Gjellerup deres få og fattige ejendele over til Kølkeær. En del rafter og grene, som Christen havde skovet på et dige, stak ud af læsset. Det var »tømmer« til deres hus. Den første nat sov de hos en anden Kølkeær-familie. Og så tog Christen straks fat på *o grøvl såj*, dvs. grave store tørv, hvoraf han byggede en hytte op, der var 3×7 alen. Taget lavede han af omtalte rafter og grene med flade hedetørv og lyng over. Nogle fjæl slog han sammen til en dør, og af fire pinde og et stykke glas lavede han et vindue, der

Chr. Hojland, Kølkevær, f. 1852.

H. P. H. fot. 1937.

blev sat ind i hyttens gavlt; men der blev hverken lagt loft over eller guly i rummet, og dog så det slet ikke så ilde ud, mente de. Under vinduet stod ægteparrets seng, midt på gulvet stod et lille bord og en bænk, og i rummets anden ende var der plads til deres besætning, to får. De fyrede i en kogekakkelovn udenfor hytten. Allerede den anden nat efter deres ankomst kunde de sove i deres eget hjem.

Men, der var hverken noget til folk eller fæ at leve af. Færene fik dog lov til at græsse i Anders Feldbakkens mose, og flinke mænd brækkede en stump hede op, så de kunde få sæet lidt rug og sat nogle kartofler.

Om sommeren kunde Christen tjene to kroner om dagen ved at stå i mergelgraven i Langelund; men om vinteren kunde han kun få 25 øre om dagen for at stå og tærsk, og derfor gav han sig til at klinke, lodde, sætte ruder i, binde løb, lave *røw-lingljammer* osv., hvorved han kunde tjene mere.

Det varede ikke længe, før de fik en ko, og så købte Christen en *mandhvålm* (balstyrig) *owner*, dvs. en ung tyr. Denne lavede han seletøj til, og så begyndte han at arbejde med dyret, skønt det kun var halvandet år. Men tyren blev efterhånden så stærk, at han kunde brække hede op med den; kom de til en sejt hårkamp-knold, og ploven standsede, så sagde Christen: Kom så! og så lagde tyren kræfterne i, og det blankslidte jern skar gennem knolden.

Dengang, de kom der, var der ingen af de fjorten Kølkærmænd, der havde heste.

Det var meget småt for dem, og mange børn fik de. En mand sagde: Kan Christen Højlands blive der, så gør han alle de andre til skamme. Men Christen blev.

Omtalte jordhus boede de ikke længe i. Christen gravede klyne (mosetjør) og af disse murede han et bedre hus op i ler, og så blev jordhuset brugt til dyrene; men senere satte han et hus af sten, som han selv brændte, og fremad gik det.

Men uheld havde de også. En vinter døde et af deres børn; vejene var ufarbare, og der var heller ingen af beboerne, som havde heste. Så bar fire mænd kisten til Rind kirke!

Tre år i træk mistede de en ko, og det var et stort tab for en fattig bonde; men værre var det, da lynet i 1900 slog ned, afbrændte hjemmet og dræbte Dorte Marie.

Men hjemmet blev rejst igen; Christen fik fat på en husbestyrerinde, med hvem han blev gift. Han købte tre tdr. land eng og fik efterhånden en lille god ejendom ud af det; og i 1914 modtog han Det kgl. danske landhusholdningsselskabs store sølvbæger. I 1927 solgte han ejendommen for 21.500 kr., og da var der en besætning på to jyske heste, seks køer og fire unghøvder, hvortil kommer, at Chr. Højland var fader til nitten børn.

PÆ KRESTEN FRA KØLVRÅ

Blandt de mange prægtige hedebonder, som man uvilkårlig måtte lægge mærke til, var Peder Chr. Jensen fra Kølvrå ved Karup. Han døde i Herning i september 1934 næsten 85 år gammel.

Faderen, Jens Andersen, var født 1793 i Neder Uhre, og moderen, Else Kathrine Jespersdatter var f. 1807 i Neder Simmelkær. De havde en lille sandmarksgård på mange tdr. ld. men det meste var hede, og besætningen bestod i Peder Christens ungdom af fire stude og 5-6 køer samt en stor fåreflok.

I dette ægteskab blev der født otte børn, hvoraf Peder Chr. var den *ongest*. Indtægterne var små, men udgifterne var heller ikke store: 8-9 daler i skat, 1 daler i kommunepege, og så var der lidt konge- og kirketiende, tørv og rug til fattighuset samt tørv, hø og halm til degnen. Det var, hvad der skulde udredes af gården; og deres eget forbrug var yderst beskedent, hvorfor Jens Andersen kunde samle lidt penge, og han havde ingen gæld på gården.

Om landbruget i hine tider fortalte P. Chr. mig blandt andet følgende interessante træk: Han havde læsset gødning med en trægreb, pløjet med en gammel træhjulplov og set folk arbejde med harver med trætænder.

Boghvedeavlen spillede dengang en stor rolle. Det var ikke nemt at undvære boghvede, sagde han; men, *de wa mæ æ bojer, som mæ æ kwend-fålk, de ku ta skå en næt*. Traf det ind med frost en nat, blev boghveden ødelagt. Man såede altid boghvede i blegjord, der ingen gødning fik. Lidt før den blev moden, blev den slået og lagt i *dyngier* eller *sturwer*, og så lå den en tid og blev vendt engang imellem, indtil den blev moden.

Når boghveden var bjerget, fik jorden gødning, og så blev

der sået rug i om efteråret; men slog gødningen ikke til, så fik resten af jorden lov til at ligge til foråret, og da blev der sat kartofler i stykket, hvortil man brugte *klal'gy'e*; det var fåre-gødning, der blev plukket i stykker, og så lagde man en klat ved hver kartoffel. De følgende to kærve rug fik ingen gødning, og avlen blev selvfølgelig derefter. Så blev jorden lagt ud til græsmark, men uden tilsåning. Første år voksede der nogle syrer eller såkaldt rødgræs, og når kørerne første gang, pinsedag, kom ud på en sådan mark, som man kaldte *æ nyllinger*, så kunde de godt *mjal'k'es*. Om en mand, der f. eks. på et marked havde fået for meget at drikke, sagde man: Han har nok været o' *æ nyllinger!*

Deres hovederhverv, det vil sige, det, hvorved de direkte tjente penge, var hosebinding. De søgne dage var der ikke én, der havde en ledig time. I vinterhalvåret spandt konen, hvad et par store knægte kartede; men Pæ Kresten strikkede, hvad han var bedst til. Faderen sad op i sengen og bandt et par timer før dag, og så snart det blev lyst, skulde han ud til andet arbejde.

Den ældste søn *strøg sim*, dvs. snoede halmreb til at sy taget på husene med, og derved tjente han om aftenen sin løn, når han var færdig med udarbejdet. Først skulde han lave de simer, som de selv skulde bruge, og hvad han kunde lave derud over, det var hans egen fortjeneste. Han fik 20 øre pr. 100 favn.

Det uddtøj, man strikkede, blev solgt til Jens Knudsen i Hostrup, Mikkel Jepsen i Torning eller til Søren Truelsen på Vesterholm, og det blev til penge, for der blev kun købt få købmandsvarer: Lidt sæbe, soda, salt, ¼ pund kaffe, en kardus tobak og til højtliderne en flaske brændevin. Det var alt; men ellers levede de af gårdens egne produkter. Man slagtede en gris og 6-7 får, og så havde de kød til hele året.

Af boghveden blev der lavet gryn, af byg malt til ølbrygning og af rugen mel til brød og til *mjöl'grød*, hvoraf de fik mere, end Pæ Kresten syntes om.

Om sommeren var smørsalget en god indtægtskilde, men

om vinteren havde de kun lidt mælk, da køerne hverken fik roer eller kraftfoder dengang.

Hveranden lørdag gik moderen de halvfjerde mil til Viborg i sine stakovyrede træsko med smør, de havde samlet de sidste fjorten dage, og så stod hun til torvs med det. Og når smørret var solgt, gik hun den lange vej tilbage igen, altså tilsammen en tur på syv mil! hjem til det meget arbejde, der ventede hende. Min gamle fortæller sagde en dag: Jo, mor havde det strængt. Hun var først oppe og kom sidst i seng, fødte og opfødte en stor børneflokk, som hun syede om. Der var mange par ben, der skulde have hoser, og hun lappede tøjet så længe, at man ikke kunde se, hvorledes det oprindeligt havde set ud.

Sidst på vinteren blev der kartet og spundet til en stor ulden væv til hylsklæder og klæder til mandfolkene. Solidt var det; men der var ikke tale om, at det blev farvet, kradset eller overskåret. Den slags blev brugt til bukser og vest; frakke brugte man kun ved højtidelig lejlighed, og til Pæ Krestens konfirmation blev der, som før nævnt, lånt en frakke af en nabo med den motivering, at knægten voksede fra den, og der var ingen yngre broder til at tage den.

I 1859, da han var ti år, kom han til at tjene hos et par gamle, gerrige folk i Vallerbæk. I løn skulde han have en specie (4 kr.). Hver aften sad de tre mennesker og bandt hose til kl. 10. Hændte det, at de fik en mørkningssøvn, så skulde den spildte tid indvindes, og så sad de undertiden og strikkede til kl. et!

I *æ se'ti'* (rugsæd-tiden) sidst i september skulde Pæ Kresten om aftenen efter endt arbejde ud i engen med studene, og da blev det somme tider så mørkt, at han ikke kunde se dyrene. Henad midnat kom manden og hentede studene og drengen hjem.

Når han gik ude på den øde hede, så længtes han voldsomt, og så bad han inderligt til Vorherre om, at han måtte komme hjem, så skulde han nok gøre, hvad man bad ham om! Aldrig har jeg grædt så mange tårer som der ude, sagde P. Chr.; men da der var gået 14 dage, så tog længselen af.

Kun to dage om ugen, fra kl. 12 til 3, var børnene i skole; men, når de en varm sommerdag havde været oppe fra kl. 5, så var de ikke meget modtagelig for boglig lærdom. I 1864 blev Pæ Kresten konfirmeret i Frederiks, og dengang kunde man endnu tydeligt høre på børnene fra Grønhøj, at de stammede ned fra de tyske kolonister.

En i sin tid bekendt original, Kræmmer Hans, boede ikke så sjældent hos Jens Andersen. Hans var håndsnilde, syede kasketter, lappede gamle paraplyer, syede ved gammelt fodtøj, bandt bøger ind og skruede gamle pibedele sammen, som han så solgte på sin vandring. Han havde også en mængde gamle bøger, som han solgte, og det skyldtes denne mand, at P. Christen fik interesse for læsning.

Om datidens overtro og kloge folk kunde P. Christen fortælle adskillige kuriøse træk. Han fortalte om Knæ Anders, der nok stammede ned fra en klog kone i Mønsted. Han kunde signe forskellige sølleheder. Og han fortalte om Henrik Kokborg i Sevel; men denne havde en tid boet i Haderup. Da de engang mistede en stud i Kølvrå, fik de bud efter Henrik. Diagnosen blev stillet på følgende måde:

Henrik: *Hår der ingen væt i æ nøs?*

Jens Andersen: *Jåw' Ka Skræjjer hå wan dø!*

Henrik: *Strø'g hun o'n?*

Jens Andersen: *Jåw'!*

Henrik: *Hwa vel I ha hind i æ nøs al'r?*

Efter sin konfirmation tjente P. Christen hos en halvgal stoder i Hindbjerg i Levring; men det år, han skulde i tjenesten, tjente han i Egelund, og da stod han og tarsk fra november til hen i april. I 14 måneder lå han som soldat i Århus, hvorefter han tog plads hos en proprietær og engmester Feddersen i Karup, og derfra blev han gift med Bodil Kathrine Rydal, og de fik hendes fødegård i Karup; men både jorden, husene og besætningen var i en ussel tilstand, og det kneb hårdt for dem at eksistere, skønt de ingen gæld havde. Deres største rigdom

var deres børn – de fik elleve. De havde kun to stude og tre køer, men deraf kunde de ikke leve, og så gik Pæ Kresten ud som murer og tømrer, skønt han intet håndværk havde lært, og derved tjente han noget.

Peder Christen var en intelligent mand, der læste meget og fulgte godt med. Nogle år, det var vistnok først i 90erne, var han medlem af Karup sogneråd, og dengang havde kommunen kun 25.000 kroners gæld.

Da de havde boet i Karup i 22 år, solgte de gården og flyttede til Faurholt i Ikast, hvor de købte en mindre ejendom på 50 tdr. land. Der var en besætning på tre heste og en halvsnes køer. Tiderne var nu bedre end før, og de havde god økonomisk fremgang. I 1908 solgte de gården og flyttede til Herning, hvor de døde.

MAND OG STUD FOR PLOVEN

I ældre tid var det ikke ualmindeligt, at en pige og en karl tjente så længe sammen på en gård, at deres husbond gjorde deres bryllup.

I en gård i Gjellerup holdt man bryllup for deres tjenestefolk, Jens Nielsen og Margrethe, i 1862, og året efter kørte gårdmanden dem over til en ussel ejendom, som de havde købt langt ude på Ilskov hede.

Den forrige ejer var rendt fra stedet, og huset, der havde stået tomt et par år, så forfaldent ud. Så trøstesløst var det hele, at gårdmanden ved sin hjemkomst sagde: Den næste køretur, de unge får, bliver til fattiggården.

Der var 30 tdr. land, hvoraf kun lidt havde været dyrket, så der var nok at tage fat på. De købte en stud, og med denne og Jens som forspand begyndte Margrethe at brække hede op. Mergel hentede de fra Sunds Nørremark, en tur på halvanden mil hver gang — merglen kom fra Munklinde. De havde en ubeslået, træakslet vogn, og lassene var ikke store, men store nok til én stud ad en sandet vej; men Jens holdt på en vognkæp og trak med! Da de en tid efter fik fat på en ko, blev de bedre kørende med denne og studen.

Ved hjælp af en spade, skovl og trillebør flyttede og jævnedes Jens jorden, og havde Margrethe en ledig stund, så hæklede hun sjaler for Truelsen & Søn i Herning og tjente derved lidt.

Fremad gik det. Heden blev dyrket, avl og besætning voksede, der blev bygget, og skilling lagt til skilling blev til en daler og til mange dalere. Nu og da købte Jens Nielsen et stykke hede af en nabo, der ikke var afholdsmand, og som jævnlig manglede penge; og til sidst havde Jens godt 100 tdr. land, et par heste

og 7-8 køer; ejendommen var gældfri, og så havde de endda 14.000 kr. i sparekassen. De to havde slidt hårdt, og de var krum-bøjede af slid; men redelig flid og nøjsomhed havde også her givet et smukt resultat.

I dette ægteskab blev der seks børn. Deres eneste søn, Niels Nielsen, fik fødehjemmet. Han sled ikke så hårdt som forældrene havde gjort, men det behøvede han heller ikke. Da han døde i 1933, købte Johannes Birk gården for 32.600 kr. og da var der 110 tdr. land, et par heste og 8 magre køer.

Hvor Jens Holdt, som man kaldte ham, og Margrethe begyndte midt på heden for godt en menneskealder siden, der ligger nu en smuk, hypermoderne gård, Markkjærholt, med alle de moderne, mekaniske hjælpemidler, der står til rådighed for nutidsbonden, og de har for tiden 22 gode malkekøer, undertiden flere, samt en mængde svin osv. Trods de naturligvis arbejder med traktorer, har de dog endnu et par heste.

I denne egn spiller kartoffelavl en meget stor rolle for landmændene. Det var afdøde gårdmand Jens Hagelskjær, Brandkærgård i Ilskov, der ved sit eksempel og ved at opmuntre omboende mænd, hvis indtægter var for små, fik disse til at slå ind på kartoffelavl, hvortil de sandede jorder egnede sig særlig godt.

På Markkjærholt har de i år (1957) sat 18 tdr. land med kartofler. Er avlen god en sommer, så har de kunnet avle ca. 3000 tønder. Tidligere, da man pillede kartoflerne op med håndkraft, lå en større stab og kravlede ager op og ager ned i seks uger; men nu, man har maskiner, er også dette arbejde blevet lettere og meget hurtigere.

Men, som Johannes Birk siger, nu er det blevet forretning at være landmand. Udgifter til renter, lønninger og skatter, til kunstgødning og frø, til maskiner og vedligeholdelse osv. osv. er svulmet således op, at der er spekulation ved at få det til at løbe rundt, hvis indtægterne ved en eller anden gren af bedriften svigter -- og det hænder jo.

Blandt pionererne på Skophus hede må også nævnes Pæ Klæmmensen og Mariane. De boede først i Gudumkær, og da tog manden akkord på at føre Vejlevej over Knudemose til Her-ning; men mosen var bundløs, og Peder tabte de penge, som han havde opsparet. Det var først i 1860'erne. Så flyttede de til Hollingholt, men købte o. 1880 Lille Gedhus, en yderst forfal- den og ringe ejendom. De fik plantør Niels Jensen i Ilskov til at flytte deres få og fattige ejendele – Peder var dog ejer af 5 kr. og 40 potter brændevin; men dette kvantum slog ikke til ret længe.

Begge var knagende dygtige. De fik fat på en russer-hest, og så spændte Peder denne og Mariane for ploven. Men for at tjene nogle penge tog manden hvert forår over til Møltrup som teglbrænder, og så drev Mariane ejendommen ved hjælp af et par stude, som Anders Degn i Gullestrup havde lånt dem. Hun pløjede, harvede og såede, og hun hentede mergel i Munklinde. Allerede klokken halvfire om morgenen kørte hun hjemme fra, thi blev varmen slem, så vilde studene bisse, og så var de ikke til at styre. Når hun hentede mergel, sad det mindste af børnene på læsset, men hun gik naturligvis selv.

Imellem, at hun dyrkede jorden, passede huset og deres mange børn, gravede hun grøfter for at få deres lave jorder afvandet, og hendes slid bar frugt, og de avlede godt.

Men bygningen var både meget ringe og for lille. Så hentede de ler langvejs fra og hjalp hinanden med at lave mursten. Pæ Klæmmensen fik lavet en primitiv teglovn, og så skulde de til at brænde sten. Da trak der en voldsom tordenbyge op over egnen og den ødelagde deres ubrændte sten. Peder græd; men Mariane sagde: Det nytter ikke at græde! Så tog de fat igen, fik lavet en ny ovnfuld sten, og de fik bygget.

Da de holdt guldbryllup, lå der en rar ejendom, som en søn havde overtaget, og selv havde de bygget på en hedelod og var ved at oparbejde en ny ejendom.

HÅNDVÆRK OG HEDEBRUG

I 1860 fæstede et ungt ægtepar, Christen Sørensen fra Kølvrå og Ane Kirstine fra Vistorp, 40 tdr. land hede med en strimmel grønne i Neder Simmelkær.

De hjalp hinanden med at bygge et hus og så flyttede de ind med deres indbo: En seng, et bord, en skammel, to stole, en dragkiste og en vævestol, og så satte de sig ved siden af hinanden og sang: »Et helligt liv, en salig død.«

Christen og hans moder havde vævet i Ansgård i Kølvrå, den gård, der under verdenskrigen blev flyttet til frilandsmuseet i Lyngby, og dette håndværk fortsatte han med, thi det gav flere penge end at dyrke hede op. Han vævede vadmel, drejl, dynevår, lærred osv. Han begyndte kl. 4 morgen og kunde væve 10 alen *lat* (lærred) til kl. 11 aften, og så havde han tjent en krone.

Vævede han bolster (dynevår), så var det hårdt ved armene, thi det skulde have 6–7 slag for at blive fjertæt. Foruden ham var der i Over Simmelkær et par koner, der vævede.

Men Chr. Sørensen tog også fat på landbruget. Han brækkede hede op med deres tre køer som forspand, stude havde han ikke selv; men han vænnede undertiden unge stude for andre, og så arbejdede han med disse. Senere fik han en hest.

Første gang, han høstede rug, avlede de kun fem fjerdingkar. Det slog naturligvis ikke til til familien, men så købte de fra Schæfferigården i Sinding.

Christen og Ane Kirstine fik fire sønner og sidst en pige d. 24. 2. 1871, og hun, der blev døbt Kirsten Sørensen, lever endnu (1957) på gården. Hun gik i skole hos Jensen i Simmelkær og blev konfirmeret af Volquartz i Ørre. Som ung pige kom hun på Vallekilde højskole hos Trier, en bror havde været der

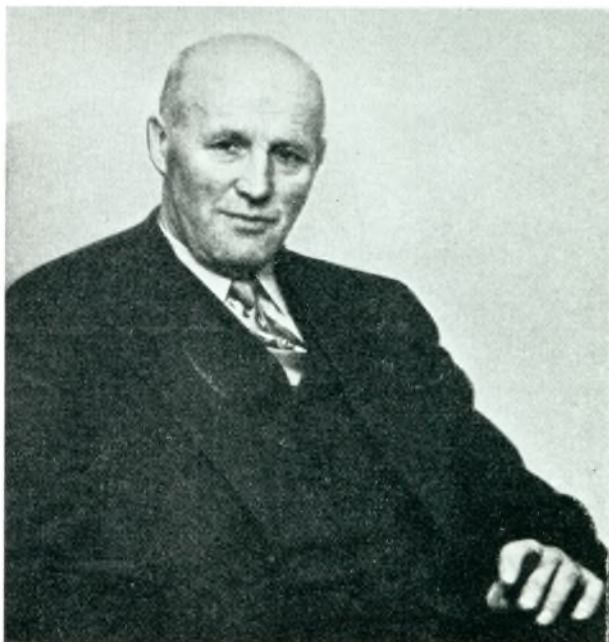
Kirsten Olesen i Neder Simmelkjær, f. 1871.

H. P. H. fot. 1956.

før; men ellers var der ingen der fra egnen på den tid, der kom på højskole.

Ved en begravelse kom en af hendes brødre til at snakke med en ung karl, Jens Olesen fra Fårbæk. Han må have fundet behag i Kirsten, for han bød dem hjem. Jens arbejdede som skrædder hos moderen, der drev en gård, og han havde en påfaldende stor forretning, idet han en tid havde seks mand. Selv havde han en god uddannelse, havde også arbejdet i København, og det er vel forklaringen til, at han fik så meget arbejde.

Han havde to træde- og en håndsymbaskine og to lærlinge, syede udelukkende herreklæder samt kørekapper til både mænd og kvinder. Kirsten mindes, at Jens fik 50 kr. for et sæt brudeøj og 40 for et sæt cheviot, når han leverede tøjet; men han fik kun 8 kr. for at sy et sæt hjemmevævet vadmelklæder. Et sådant kunde han sy fra kl. 4 morgen til 10 aften; og med henblik på sit fag sagde han: Jeg er mere værd end otte køer.

Anders Olesen, Skovlund, Neder Simmelkjær.

Kirsten og Jens blev gift i 1894, og så overtog de hans hjem, og hans moder kom på aftægt. Det var ikke så lille en ejendom, thi de havde en tjenestekarl, og de havde to heste og var efter egnens forhold flot kørende, idet de havde en fjedervogn, hvis agestole var betrukket med rødt plys, og når Jens og Kirsten kom kørende iført deres ræveskindsbesatte kørekapper, så hilste almindelige bønder ærbødigt på dem – eller på kapperne.

I 1901 flyttede Jens og Kirsten over til hendes hjem i Simmelkjær, hvor de først byggede til stuehuset samme sommer, og året efter til udhuset, og så byggede de i 1905 til laden. De havde to heste med fra Fårbæk, og de havde 5-6 køer der gav megen mælk; men det var sent, de kom til at levere mælk til mejeriet i Åmose i Hodsager sogn. Kirsten måtte da meget tidlig op, thi

Kold Olesen ved kartoffeloptageren.

H. P. H. fot. 1957.

mælkevoغن kom allerede kl. 4; men hun var jo vant til at bestille noget; hun fyldte møddingen ud og arbejdede i marken foruden alt det huslige. Heden var dog opdyrket, da Jens og Kirsten overtog ejendommen, og da de holdt sølvbryllup i 1919, havde de 12 køer, men da havde de købt mere jord.

Da Damholt mergelbane kom til at gå 2–3 km syd for hjemmet, stod Jens op før de andre og hentede mergel der; men senere fik de mergel fra Feldborg, det var nærmere. Da sønnen, Anders Olesen, den nuværende ejer, var hjemme i 1920'erne, hentede han en snes favne mergel fra Feldborg – prisen var 20 kr. pr. favn.

Jens og Kirsten fik syv børn. Anders Olesen, der er født i 1898, kom ud at tjene, da han var 8 år. Han kom hen til et par barnløse folk i Grove, hvor han havde gode kår; men så fik han ledvand i et knæ og måtte en tid gå med krykke, og så kom han hjem. I 1919–20 var han på Vestbirk højskole, hvor de havde en

Anders Olesens gard, Skovlund, i Neder Simmelkjær.

H. P. H. fot. 1957.

dygtig landbrugslærer, Bertelsen. Derfra kom Anders Olesen hjem.

Hidtil havde man ikke dyrket videre med kartofler, de fedede kun 3-4 svin om året, avlede rug og grå havre. Men nu satte A. O. kartofler i 7-8 tdr. land, og de avlede o. 100 tønnder pr. td. land. Kartoffelavlens tog et voldsomt opsving i 1930'erne på grund af, at der blev oprettet kartoffelmelfabrikker og organiseret avl og afsætning både til hjemmemarkedet og til eksport, og under verdenskrigen blev der gode priser på kartofler.

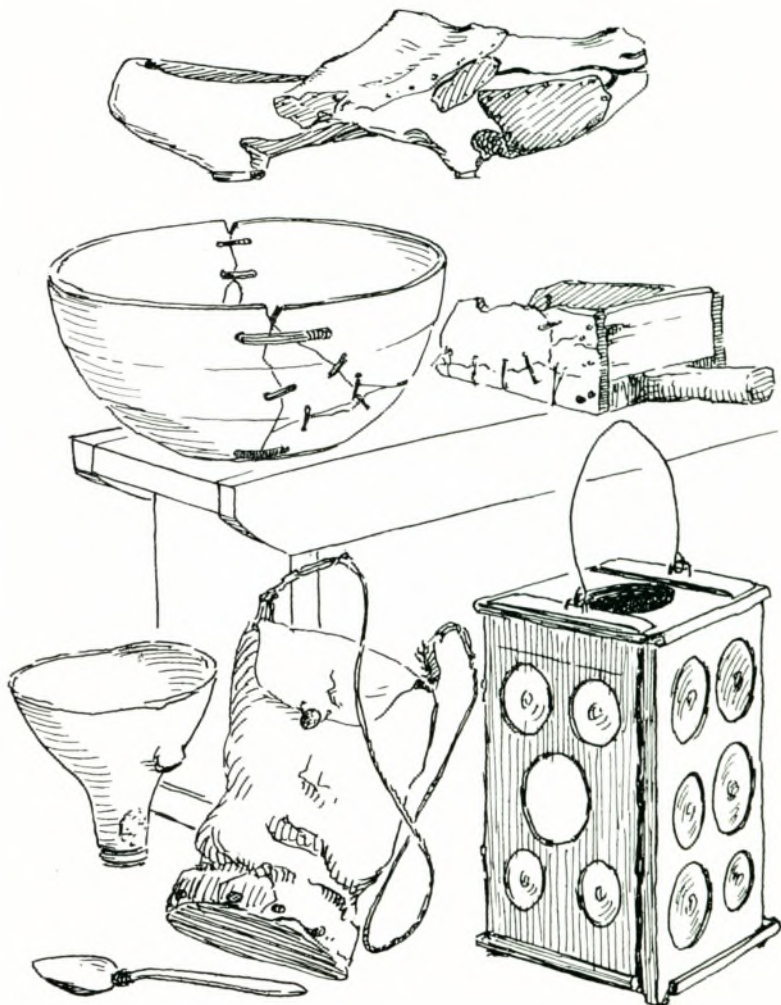
Anders Olesen, der har eliteavl af bintje, havde i 1956 21 + 9 tdr. land med kartofler. Til kartoffelmelfabrikken i Karup skal han efter kontrakt levere 460 tdr., men han har været oppe på

1400 tdr. Når sommeren er god, kan han avle 150 tdr. pr. td. land. Priserne varierer naturligtvis, efter som avlen er god eller mindre god og efter efterspørgselen. I 1955, da avlen var dårlig og efterspørgselen stor, var topprisen 47 kr. pr. td.; men prisen har været nede på 3 kr. tønden.

Med hensyn til sit forbrug af kunstgødning da oplyser Anders Olesen, at han for 50 år siden brugte 12 tdr. fosforsyre-gødning, 3 tdr. kali og 2 tdr. kvælstofgødning, og nu i 1957: 132 tdr. (13.200 kg) fosforsyre-gødning, 90 tdr. (9.000 kg) kali og 110 tdr. (11.000 kg) kvælstofgødning.

Anders Olesen, der er en fremragende landmand, formand for Sunds-Simmelkjær-Ilskov landboforening, har naturligvis købt en del jord til. I 1917 købte han 3 tdr. eng for 3000 kr. og 33 tdr. hede for 330 kr.; for seks år siden gav han 1000 kr. for 10 tdr. land hede; men nylig måtte han give 3000 for 9 tdr. Hedejord egner sig særlig godt til kartoffeldyrkning; men nu er der ikke megen tilbage der. Der var opdyrket 56 tdr. land hede, da Anders Olesen tog fat, og nu er der ca. 140 tdr. under plov. Efter 1929 blev heden traktorpløjet, først lejede han til dette arbejde, men nu har han selv to traktorer.

Besætningen består af 30–40 kreaturer, 20–30–40 svin, men ingen heste. Og gården er nu moderne opbygget. Netop nu er der skilt 40 tdr. fra, hvorpå der til sønnen, Kold Olesen, er bygget et hypermoderne hjem; og nu begynder den unge mand med samme areal som stamfaderen; men under andre forhold.

Økonomi.

Nr. 1 En lappet træsko. Nr. 2 En havareret træskal bliver samlet med sejlgarn. Nr. 3 En defekt kasteskovel repareres ved hjælp af sejlgarn. Nr. 4 Øldunken gik itu, men halsen kan bruges som tragt. Nr. 5 En hyrdetaske laves af et gammelt støvleskaft. Nr. 6 Fødder af ituslåede ølglas blev brugt som ruder i en trælygte. Nr. 7 En brækket hornske samles med sejlgarn. Herning museum.

DE TRE SLÆGTLED

Hvor en barbenet og langhåret bondeknold for hundrede år siden drev med sin fåreflok ind over heden, der brækkede han som mand heden op med et par træge stude for en primitiv træhjulplov.

Hans søn nåede så vidt, at han kunde dyrke faderens jord med et par brune heste for en jernplov.

Sønnen i tredje slægtled starter sin traktor med de forskellige redskaber og dyrker den samme jord.

Før skar bedstefar -- undertiden -- byg med en primitiv kornsegl, som man havde gjort siden den grå oldtid, og om vinteren bankede han kornet af med en kæp på stuens lergulv.

Sønnen svang leen, når kornet skulde høstes, og om vinteren svang han plejlen i loen, når kornet skulde tærskes, og han rensede det ved hjælp af et sold og en kasteskovl.

I tredje slægtled ruller en moderne mejetærsker hen over bondens ager og besørger såvel mejningen som tærskningen og rensningen i en ruf.

Bedstefar begyndte med at bygge en oldtidspræget jordhytte af lyngtørv til sin familie og besætningen, et par får eller måske en ko, og han nåede så vidt, at han kunde overlade sønnen et bedre hjem, hvori der dog var lergulve og åben skorsten etc.

Denne søn fik bygget et endnu mere tidssvarende hjem med bræddegulve, komfur, reguleringsovn, petroleumslamper etc.

I tredje slægtled steg indtægterne og dermed kravene til livets bekvemmeligheder: Der blev bygget et moderne stuehus med centralvarme, elektrisk lys, tæppebelagte gulve, billeder og en mængde herligheder, som bedsteforældrene aldrig havde hørt tale om. Og samtidig med denne udvikling er udhusene

udvidet og fornyet gang på gang, fordi de ældre huse hverken kunde rumme avlen eller besætningen.

En søndag morgen står en ny tids bonde på sin toft og skuer ud over de frodige græs-, korn-, roe- og kartoffelmarker. Så går han hen, kører bilen frem af garagen og råber ind: *Er frowen færdig -- no »gor« vi i kjær'k!*

*

Foruden den personlige indsats, der var en forudsætning for den eventyrlige forvandling, der skete i løbet af tre slægtled, er der mange andre vigtige faktorer, uden hvilke vi havde været oldtiden meget nærmere. Først og fremmest må nævnes mergling og brugen af kunstgødning, hvormed den gølge hede blev gjort frugtbar, og så de mange praktiske redskaber og maskiner, som både lettede arbejdet og gjorde dette bedre.

Af uvurderlig betydning for bondens omsætning og økonomi var andelsbevægelsen, hvorigennem bønderne forbedrede deres produkter og fik en rimelig betaling for disse og for deres arbejde. Og gennem andelsforetagender kunde de gøre fordelagtige indkøb.

I almindelighed regner man med, at verdens første andelsmejeri blev oprettet i Hjedding ved Ølgod i 1882; men det er ikke helt korrekt, thi allerede i 1875 oprettede syv gårdmænd Kaslunde mejeri i Odense amt, hvor driften blev ledet og mælken afregnet efter andelsprincippet. Men, det var eksemplet fra Hjedding, der gav anledning til, at der dukkede andelsmejerier op rundt om i en utrolig fart. I 1883 kom der 11 nye, i 1884 26, i 1885 38 og i 1886 62, indtil tallet kulminerede i 1888 med 217 nye andelsmejerier. Nu i 1957 er der 1250. Det er tal, der slående viser, hvilken gennemgribende betydning mejerierne fik.

Men dertil kommer mange andre andelsforetagender: Andelslagterier, hvoraf der findes 62; Dansk andels-ægexport; Dansk andels gødningsforretning; Jydsk andels-foderstofforretning; forskellige vareindkøbsforeninger, salgsforeninger, eksportorganisationer osv. Af uvurderlig betydning har landbo- og husmands-

foreningerne, landbrugsskolerne, de rådgivende konsulenter etc. været. Og tids- og fagskrifter har ligeledes haft stor betydning for landmandens dygtiggørelse.

Af selskaber, der blev stiftet med det formål at hjælpe befolkningen til at udnytte de øde og hidtil gølge arealer, må fremhæves Det danske hedeselskab, der blev stiftet i 1866. Arealer, der ikke egnede sig så godt til landbrug, blev beplantet og forvandlet til skove; lave arealer blev afvandet og sandige jorder blev overrislet, og der blev plantet læbælder rundt om. Gennem staten blev der ydet økonomisk støtte til mergling osv. I denne forbindelse må også nævnes de mange haveselskaber, hvis virksomhed kan spores direkte eller indirekte næsten ved hvert hjem.

I 1906 blev et andet selskab, Hedebruget, stiftet med det formål at virke til hedens opdyrkning og yde økonomisk støtte til folk, der tog fat på dette arbejde. Og resultatet af det mægtige opdyrkningsarbejde blev, at af de godt en million ha hede, der fandtes i Jylland i 1866, er nu 700.000 ha opdyrket, og derpå findes 25.000 landbohjem.

Dansk landbrug er, som bekendt, berømt for sit høje stade, vel også med rette – all er jo relativt.

Omkring 1902 var et selskab af østrigske landbrugsstuderende her i Danmark for at gøre studier. Da selskabet havde været rundt i flere almindelige bøndergårde, var der en af deltagerne, der kunde lidt dansk, der sagde: Ja, det var nu die hærremæner, men hvor har vi die bonder? Forskellen mellem de danske og østrigske forhold var så urimelig stor, at de fremmede måtte tro, det var herremænd og ikke bønder, som de havde besøgt.

Et halvthundrede år efter besøgte nogle tyske redaktører, efter indbydelse, Danmark. Efter at de havde været inde i et almindeligt husmandshjem, sagde én af deltagerne: Ja, det er godt nok, hvad vi har set – men det kan vi bare ikke fortælle vore læsere, for skriver vi, at danske husmænd har telefon, et bibliotek og andre herligheder, så tror læserne, at det er løgn.

Og så vil jeg slutte med: Efter den sidste verdenskrig, da landet tilsyneladende flyder med mælk, honning og penge (jævnfør Folketings-bevillingerne), rejser danskerne i store skarer til fremmede lande i sommertiden. Når de så vender hjem, mon de fleste så ikke uvilkårligt mindes H. C. Andersens strofer:

Jeg tror, der er skønnest i Danmark.

SUMMARY

Moorland peasants through three generations.

For centuries Central Jutland remained a vast heathery desert, in which, however, were found oases of scattered houses, but the fact that once it was covered with forests is clearly illustrated by spots of oak coppices with wood flowers, by large trunks found in the bogs, and by many place names like, for instance: Birk, Lind, Elmholt, Bøgelund, and Egelund (i. e. Birch, Lindum, Elm, Beech, and Oak).

The predominance of the moor a hundred years ago is exemplified by the fact that in the district of Hammerum, the largest in this country, with its 117,118 hectares, there were parishes where only 5 per cent. of the area were cultivated, the rest was moorland, fen, bog, and natural meadow. By 1950 75 per cent. of this district had been cultivated, 15 per cent. had been turned into woodland, and only 9 per cent. remained as moorland.

About the middle of the 19th century moorland areas of 100–150 hectares often belonged to minor farms, several had more, “Vovlund” at Rind had more than 1000 hectares and “Skop-hus” in the district of Sunds has had about 1500 hectares.

At that time the moorland presented no commercial value, but to the surrounding farmers it was indispensable. There they fetched heather for heating the baking oven. Heather was the thatching material most commonly used as straw was scarce, and bunches of heather were laid in the bottoms of the beds—where today we have spring mattresses.

Heath peat was the fuel generally used on the open fires where the food was cooked, and in the “bilægger” (i. e. a stove fed from another room) the stove of those days. The mud-built

outer walls were protected against rain and frost during the winter months by a thick layer of heath peat, a cover called "træk". Each spring the "træk" was removed and thrown on the dunghill and a new one was set up in the autumn.

To give an example of the importance of the heath peat it may be mentioned that towards the end of the 17th century 250 cartloads were brought home annually to the vicarage at Sunds.

Large quantities of crowberry brushwood were picked on the moors, and poor people used these twigs for making "röw·lingref" and "röw·lingljømmer", i. e. crowberry ropes and brooms that were sold in the towns and to the merchants.

If the fodder gave out too early in spring, and that happened frequently, top-heather mixed with lichen was gathered for the livestock, and that was excellent fodder, better than straw and wilted hay. Finally, it should also be mentioned that large herds of young cattle and thousands of sheep lived in the moors and fens during the summers.

To the herdsmen the berries of the moor, cowberries, bilberries, and crowberries, were a welcome dessert after the dry sandwiches or the dry bread, which sometimes was all they could get. And if the rye happened to freeze during the pollination period and the crop was poor, there are many examples of poor moorland peasants who had to mix "ljöng·bron" i. e. leaves and bark of heather with a little bit of rye, grind the mixture and bake bread of it. The result was a bark-loaf.

For centuries the population figure remained practically unaltered, but after the great agrarian reforms towards the end of the 18th century, the abolition of adscription in 1788, and the cessation of communal ownership of land, etc., better times followed and there was a marked increase in the population. The census in 1787 showed that Denmark had a population of 842,000 of whom 538,000 were engaged in farming and related trades. However, the next census in 1801, that is 14 years later, gave the figures 929,000 and 686,000 respectively. Especially the

number of small-holders and day-labourers had increased tremendously.

Unlike today, the surplus population of those days could not turn to the towns and become engaged in industrial work. Consequently, many youngsters who wanted a home of their own had to obtain a site from their native homes, or—when this was not possible—settle in the remote parts of the Jutland moors and lead a miserable life with toil and moil until gradually conditions improved—if they did. But other youngsters migrated to America or Australia.

The copyhold of a moor area could be obtained with little or no money, and then many young couples started by building a very plain mud-hut whose walls consisted of square heath peats, and whose roof was made of laths covered with large peats. And there the husband lived with his wife, children, a couple of sheep or a cow, if they were so well off, until they could afford to move into a better dwelling.

But even the houses of comparatively well-to-do farmers as well as their furniture looked like relics of the past until the latter half of the 19th century. The floors everywhere were made of clay, and frequently a visit to a home in the first part of that century revealed that instead of a wooden ceiling, a “lad” i. e. laths with flat turfs or heath peats, was used.

Curiously enough, it was the end of the Three Years' War in 1850 that—in many places—became the cause of the discontinuance of this ancient tradition as a board floor was put down in one room with a view to the celebrations in connection with the home-coming soldiers.

When a farmer at Vorgod thought of having a wooden floor in one of his rooms an old man said, “Well, I never—when I first came here we couldn't get boards above us, and now they want boards to walk on!”

The shortage of timber in that area is clearly reflected by the old houses in the moorland districts. The timber frames were thin, often crooked, and as little timber as possible was

used. In several cases, for instance, a door made of straw separated the kitchen from the adjoining rooms, and in many poor homes a bottomless skep was inserted in the roof to serve as a louver.

Without going into details regarding the furnishing of the home, the sitting-room—the most important room of the house—deserves mentioning. Here everybody met for their meals under patriarchal forms, and during the winter months they met here for different sorts of handicraft until, at bedtime, they disappeared into the deep alcove at the back of the room.

The most important piece of furniture was a long bench fixed to the wall facing the yard, a long table, and stools for the women on the opposite side of the table, and then generally there were a couple of armchairs. The most valuable piece of furniture was a large, square ironstove—if one could afford it—otherwise a brick-stove would have to suffice. In it were fitted black pots with their openings facing the room. And if one could not even afford that a mud-stove was built with an old saucepan upside down on the top of it.

But if one had an iron-stove a pan containing malt was placed on the top to dry so that it could be used for brewing beer. Heath peat was fed into the iron-stove from the kitchen.

The room consisted of three bays. Along a beam above the table there were straps for the farmers' horn-spoons, and above the table the train-oil lamp was fitted—if one possessed one. Further, there was a shelf for the milk dishes, the so-called "mjælk'sæt'er", in which the milk turned into a mixture of cream, dust, and evil smells, but during the winters that was the only place where the milk could be kept from freezing.

Spinning wheel, yarn reel, linen basket, and a few other things, too, were normally found in the sitting-room, but all of it was extremely Spartan, and as far as decorations were concerned they were limited to a framed, written keepsake in memory of some deceased relation, or perhaps a framed wedding song.

Every year many sheep were killed, but they were small. Their tallow was used for candle-making, but it was necessary to be very economical with the candles, and in many places spills, or "ly's pind" would have to suffice when one went into the kitchen. The spills were made by cutting up resinous pines, which were found in many bogs. In many poor homes these spills were all they had even in the rooms, or they sat working in the light from sulphurous peat from the bog, or the faint light from a train-oil lamp. The train was made especially from cod-liver, and the wick was the pitch of the rush plant. If they ran out of train they used the fat from, for instance, dogs, horses, or badgers, and if the fat was not liquid an iron-cup was put on top of a pot filled with embers.

In the eighteen-sixties a few homes got small, primitive paraffin lamps, but most people used the above-mentioned sources of light until the end of the 19th century.

The fire was kept from day to day on the open fire-place in the kitchen by covering the ember well with ashes, and if, unfortunately, the fire went out one had to borrow some from one's neighbour, or strike a fire by means of a tinder-box, i. e. steel, flint, and tinder or touchwood. Some examples exist of how fire has been made by rubbing two pieces of wood, but that was most difficult and often failed. Matches were not introduced in Central Jutland till about 1840, and decades passed before the farmers in general adopted this luxurious habit, and if the men wanted to light their pipes they had to fetch the embers from the fireplace.

From early times and until shortly before World War II some farmers made their own rye-bread, but then home-making of rye-bread practically disappeared, even though a few farmers continued. In small homes the baking oven was in a corner of the kitchen garden, or at some suitable distance from the house. In other houses, however, the oven was fitted under the stove in the kitchen, and the large farms had a big brick oven in the scullery.

If the rye-harvest failed, different sorts of substitutes were used, like for instance: barley, buckwheat, spurrey, sorrel, peas, potatoes, and—as mentioned before—heather leaves and bark. Potatoes were not in general use till the beginning of the 19th century, although the German settlers had introduced this root crop as early as 1760 when they “colonized” the moorland.

The farmers’ daily food consisted of three main meals. In the mornings they had milk and bread, that is if they had milk, otherwise they had a dish made of bread and non-alcoholic beer. For supper they had porridge made of pearl barley or buckwheat, or sometimes “mjølgrød” i. e. porridge made of rye flour. Quite a few examples indicate that they had porridge three times a day.

During the 19th century the usual lunch consisted of potatoes, bacon, and flour gravy, and for afters they had milk or gruel.

In many homes where meat was short, cabbage played an important part, and in many places, even on farms, such a lot of cabbage was boiled on Sundays that it lasted for 3 or 4 days. The cabbage was boiled with a piece of leaf-fat, i. e. rind stored up from the last killing of a pig, with sheep or pig’s trotters, or some picked bone, and if the wife had nothing of the sort she put bread crusts in it—if she had some. She also added potatoes, carrots, whole barley groats, and flour thickening. To spice the cabbage thyme was used.

Sometimes they had boiled, yellow peas, and on special occasions soup with meat and flour balls. On very special occasions also bread balls were added to the soup. Among other dishes served now and then were omelettes with bacon, and a bread pancake with bread slices instead of bacon, and if a cow had calved they had raw-milk pancakes, but ordinary pancakes and doughnuts were few and far between—it took too much time making them, and the knitting had to be left for the while.

When a sheep or a pig had been slaughtered they had black sausages (black pudding), and when—most infrequently—a big

ger animal had been killed, chitterlings were served for many days. The farmers would not eat horse-meat, until towards the end of the 19th century they eventually gave up the old prejudice, and old people told that they remembered when veal was not eaten. As late as in the author's childhood calf-heads were thrown away, whereas sheep-heads were cut up and fried on a grill.

If a family lived near a lake or a rivulet a few fresh fish were sometimes served. But otherwise it was quite an ordinary thing that a couple of farmers joined forces and fetched a cartload of fish from the sea during the spring or the autumn. Especially cod, "ho" (piked dogfish) and "skår" (ray) were in favour. Split cod was bought at the markets or from the grocer's.

Till the middle of the 19th century, when fines became too heavy, home-distilling was the general thing, but now the farmers had to give it up and start buying the spirits.

Beer was home-brewed. Malt was made from barley, but the hops had to be bought, and if that was too expensive various substitutes were used, e. g. bog myrtle, wormwood, and yarrow. An old man narrated that his mother had brewed sweet gale beer. "Did it taste well?" I asked him, and the reply was, "It was acrid—but it was better than water!"

For a long time coffee-drinking was not very common among the ordinary farmers. On a farm in Central Jutland life in 1864 was fine: there was plenty of meat, and there was porridge three times a day and coffee five times—a year. In some homes the total annual consumption of coffee was $\frac{1}{4}$ lb. Tea was not bought at all, but in some places they had "te'wand" (tea-water) made on elder flowers, buck-bean, thyme, speedwell, etc., and this "tea" was taken without sugar. For the coffee, however, there was a lump of rock candy. It was not till kitchen ranges became general that wheat-bread could be served with the coffee, and if the big oven had just been used for baking, there might be a pretzel with butter afterwards.

Until the end of the 19th century people had somebody make

the frieze and sew the clothes they used for everyday wear. The frieze was undyed, grey for everyday wear, but dyed dark-blue for Sunday wear. By and by finer ready-made clothes were bought, but here and there old men might still be seen wearing sheepskin coats and with a leather patch on their trousers. In olden days it was not unusual to see women with leather aprons or even leather skirts.

A peculiarity about the Mid-Jutland farmers who knitted large numbers of hoses, or stockings, for sale, was that both summer and winter they themselves wore hoses without feet, the so-called "stum'per", "stundt'hoser", or "springtriller". During the winters they wore clogs with a wisp of straw in each. Even during the first decades of this century moorland peasants might be seen wearing "stumper" in the summer.

In a few places the medieval hood remained in use as a headgear till about half-way through the 19th century, and the hood was used by men as well as women. But otherwise most men wore a red or grey "low" (cap) with a tasselled top, whereas women wore a head-cloth.

Iron was so precious that in olden days, for example, laths were attached to the houses by means of wooden pegs, and wooden spades as well as wooden forks, wooden shovels, wooden ploughs, wooden harrows, and unmounted wooden carts were used. Several moorland peasants managed by means of these primitive implements even in the middle of the 19th century, but then shovels and spades were mounted with a bit of iron and the forks were provided with iron tips, and eventually all-iron implements were adopted.

It is a matter of course that in consequence of the poor tools of those days the soil was very badly treated, and as long as no marl was used the corn as well as the grass crop was extremely poor—the grass had to grow by itself and accordingly the quality was most inferior.

Although marl was not unknown in Denmark towards the end of the 17th century and was used on large farms to a cer-

tain extent at the expiration of the 18th century, it was not till the latter part of the 18th century that the farmers actually commenced using the marl that was an absolute necessity to the settlers in the moorland districts, especially as no manure was available either.

They started by burning away the heather or digging heath peats within the area concerned and then burn the peats. The ashes then acted as a fertilizer, and comparatively good rye and buckwheat could be grown for the first couple of years, but after that the heather soon covered the area again. It was not till the settlers marled the soil—usually with great difficulty—that so good crops were grown that it meant progress also to the livestock.

The first farmers to settle on the barren moor during the 19th century with practically no other capital and nearly no other assets than two pairs of strong hands and will-power had to toil and suffer incredibly in order to exist. If they got as far as to obtain a cow, the man and the cow had to pull the plough while the wife steered it. However, if the wife was the stronger, she was the one who pulled together with the cow—as indicated by many examples. In a few exceptional cases the man was so strong that he was able to pull the plough alone. But otherwise a farmer was persuaded to make a furrow now and again.

During the first years—in order that his family could get the daily bread—the husband had to work on the farms, threshing in the winter and thus earning 10—25—35 øre (1d.—3d.) a day in addition to his keep. Further, he worked at marl-throwing, peat-digging, harvesting, potato-digging, etc., when he was lucky enough to get a job.

In the meantime his wife had to look after the work in and around their home. If they managed to get a couple of oxen, she used them when fetching marl, usually a long distance away and along poor roads. Several women both ploughed and harrowed the soil, harvested and threshed the corn, etc. It was

also quite customary for the wife to assist at the digging of marl.

A woman in Central Jutland stood in the marlpit and helped taking 75 cartloads of marl a day, and she had had twelve children. Another farmer's wife also stood in the marlpit, and she was the mother of thirteen children! Nobody was spared.

At the age of seven a girl was working on a small farm where she often had to do the ploughing, and later when she served at "Brandholm" she was also told to do the ploughing there, and she worked in the marlpit although there were 4 or 5 farmhands.

A woman in Lind near Herning dug the marl her husband then pushed to the top, and six days after her confinement she was in the marlpit again. Another woman, living on the Trøstrup moor near Timring was out on the moor collecting three stooks of heather of twenty bundles each the day after her confinement, and many other examples of the astonishing robustness of the women on the moor may be mentioned.

One morning a neighbour came into Anders Skinderholm's farm at Sunds and saw the wife doing the washing. She said, "Anders is having a nap, he has had a hard night." "How come?" the neighbour asked, and this was the surprising answer, "Well, I had to send him for the midwife!"

To most of the moorland peasants in Central Jutland the little bits they made on the side, both by working for others and by various domestic industries, meant so much that they could not exist without.

In 1890 Mikkel Ostensen took over a moorland farm at Gejlbjerg in the Parish of Skarrild. As the soil did not yield enough for the family, Mikkel had to take a job as a thresher. The pay was 25 øre (3d.) a day plus keep. And during the summers he dug a lot of heath peat. The pay was 5 øre ($\frac{1}{2}$ d.)—say five øre—per cartload of 6 scores of heath peat. Some made ropes and brooms of the crowberry plant, or twisted hair-rope of hair from horses, cows, or pigs. Others again made "løb" (straw baskets). But there was one particular kind of handicraft that came to

play an important role for the farmers of this district, so important indeed to their economy that it frequently became their principal job, and that was the knitting of hoses.

Everybody, both men and women, young and old, knit hoses for sale, and everybody carried his or her knitting about everywhere when no other and more important job necessitated the use of their hands. When people walked or drove into the fields they knitted, if the man rested during the ploughing he took out his knitting, and the shepherd was supposed to be knitting at the same time as he looked after the sheep. And when the children returned from school, the greeting was, "Fø no fat o æ hures!" (Now, get hold of the hose!). Even when they had an afternoon bite the hose was not neglected.

Naturally, they prepared the wool themselves. Children and men helped carding, and the women spun and twisted the yarn. The saying went that a good wife should be able to twist the yarn, knit a hose, rock her baby, and churn butter at the same time. And it could be done. The two threads to be twisted she steered with two fingers at the same time as she did the knitting. She rocked the cradle with one foot and turned the spinning wheel with the other. The churning she managed in the simple way that she put a bottle of cream in the cradle, and then the cream was shaken until it turned into butter.

But Ane Bbjerg of Bording, who is mentioned several times in this book, went even further, as she also read the paper and had a bite from a sandwich on the table next to her. That must be the limit of rationalization! Well, after all, it was a bet.

Often distances were unbelievably long, and then it must be remembered that at first no roads led across the moor, a few tracks through the heather was all there was. People living at Vovlund in the Parish of Rind had about 9 miles to walk to get to the nearest mill or to Rind Church, and there was a 33 mile walk to the nearest market town (Horsens).

The settlers on Kølækær Moor had to carry a bag of rye for about 5 miles when they wanted it ground at Kidris, and the

distance was even longer if they wanted a baby baptized in Rind Church. In the latter case, the baby was first carried the long way to Fjederholt, and then a nice farmer was persuaded to drive them to church. But if a baby died the men at Kølkar had to take turns carrying the coffin the long way. Some children had to walk about 5 miles to get to their school, and in a few cases the children had to walk twice 9 miles when they were preparing for their confirmation. These circumstances often meant that the school was neglected. The teacher was often a farm-hand or an elderly man who was hired to teach the children the Three R's, the Scripture, and the catechism. His pay was only small, but the parents could not afford much.

The educational level was very low. People did not start subscribing to papers or magazines till late in the latter half of the 19th century, and the only books were a hymn-book, a bible or prayer-book, and an almanac. But then again, there was little time left for reading.

However, the youngsters were accessible to spiritual influence. In the special knitting-rooms on the farms where people met alternately during the winter months to knit, legends, tales, etc., were told, and ancient folk-songs were sung together with new ones, living through oral tradition from one generation to another. There the youngsters learnt to sing, listen, and narrate.

Thanks to the co-operative movement, which flourished particularly after the establishment of the co-operative dairies (from 1882) and the co-operative bacon factories, etc. a vigorous cultural revolution was brought about within a few decades, a development which is most clearly described in this way: From olden times the farmers lived on their own products, they were self-sufficient, today they buy practically everything, both their food, their clothes, and many of the everyday articles they used to make themselves.

Gradually, the farmers obtained incomes they had never dreamt of as long as they themselves churned the butter. They started growing root crop, used clover and grass seeds, used

concentrates and fertilizer. Crop and livestock increased, better and bigger houses were built, the farmer's own home underwent a terrific change.

Benches and stools, etc. were replaced by furniture with strange names. The board-floors were varnished and eventually covered with carpets. The walls that used to be white-washed were painted or papered, and paintings, cushions, curtains, bric-à-brac in endless varieties now entered the homes. An adjustable oven was installed, later to be replaced by central heating or oil burners. And whereas the grandmother did her cooking over the open fire, her daughter had a range, which is already out of date, as the wife of the third generation cooks by electricity or bottle-gas. Perhaps the wife of the fourth generation will benefit from atomic energy?

Whereas the founder of the family managed by means of a sickle or a scythe for harvesting the corn, and by means of a stick or flail for threshing, the crop in the third generation became so big that he had to have a harvesting machine or a self-binder drawn by horses. However, these mechanical devices are already old-fashioned, and today a combine harvester drawn by a tractor rolls across the farmer's fields, harvesting, threshing, and cleaning the corn in a jiffy. And many other modern machines are at the disposal of today's farmer, whose grandfather started in a primitive mud-hut on the black heath with only two wheels altogether: the wheel of his push barrow, and the one on his wife's spinning machine.

To the farmers' nutrition potatoes played an important role, they are indispensable. Moorland soil is particularly suitable for the growing of fine and healthy potatoes, and by and by it became a profitable business to grow potatoes for export, and very often very high prices were obtained.

The fact that the Danish farmer has frequently, and not unjustly, been praised for his competence is due—in addition to the hereditary, valuable qualities that characterized at any rate the first generations, viz. industry and frugality—to the

many other assets at his disposal. Besides the ones already mentioned a few more deserve mentioning. In 1866 The Danish Heath Society was founded with the object of assisting the population in making the most of the barren moorland areas, through planting, marling, draining, or irrigating as the case may be. And in 1906 The Moorland Cultivation Society was founded for the purpose of helping those who tackled the cultivation of the moors.

In 1866 the Jutland moors covered an area of well over 1,000,000 hectares of which today 700,000 hectares have been reclaimed, and 25,000 farms have been erected on them.

Everything, nature, man, and beast, etc., has been changed beyond recognition within three generations.

PERSONREGISTER

- Aakjær, Jeppe 101, 121
 Aavad, Karl, Sinding 33
 Ahle, Tames, Vorgod 34
 Albrecht af Mecklenborg, Konge 74
 Alsted, herredsfuldmechtig, Herning 46
 Andersen, Ane Marie, Sinding 121
 - H. C. 21, 232
 - Jens, Torup, Sunds 87
 - Jens, Kølvrå 214
 - Jens, Munklinde 23, 170
 - Laurids, Kvindevad, Sinding 121
 - Niels, Albæk, Snebjerg 82
 - Peder, Gjellerup 82
 - Povl, smed, Snebjerg 82
 - skovfoged, Gludsted 143
 Ankerstjerne, købmd., Randers 189
 Arentsen, Jens Chr., Skarrild 58
- Bak, Chr., Kollund 109, 174
 - Jens, Ø. Børsting, Fjends h. 123
 - Søren, Agerskov, Bording 167
 Batl, Gaml, Idom 43
 Bendtsen, Johanne, Grove 52, 72, 123, 173
 Berntsen, Klaus 38
 Bertelsen, Hans Chr., Tjørring 87
 Birk, Johannes, Ilskov 220
 - Peder, Ikast 157
 Birkebak, Abalone, Arnborg 79
 - Thomas, Arnborg-Skarrild 82, 102, 109, 167
 Bisgaard, lærer, Tjørring 171
 Bjerg, Ane, Bording 62, 129, 154, 165, 180
 Bjerre, Jens, Vildbjerg 76
 - Laust, Fjand 94
 Bjerregård, Anders, Timring 123
 - Mikkel, Ejstrup 205
 Bjørnbak, lærer, Viby 171
 Bluhme, præst i Bording 174
 Boelsgård, Chr. Nøvling 46, 165
 - Else, Nøvling 47, 128
 Bordinggård, Chr. Gjellerup 94
 - Søren, Gjellerup 61
 Borg, Thomas, Sunds 20, 107
- Boserup på Stubberkloster og Sinding-gård 111, 119
 Brændgård, Chr., Gullestrup 85
 Bøgeskov, Ole, Ikast 76
 Bøvl, Niels, O. Isen 164
- Casper, Kjælle, Rind 176
 Christensdatter, Cecilia Ane, Fastrup 134
 Christensen, Chr., Grove 158
 - Chr., Kølkeær 198
 - Jens P., Søby 115 f.
 - Peder, Kølkeær 198 f.
 - Rasmus, Sdr. Felding 189
 Christiansen, Palle, Kollund 48
 Clason, Nis, Hamborg 45
 Clausen, Jens, Fjalde 151
- Dahl, Jens, Grove 158
 Dal, Laust, Kongenshus 123
 Dam, Jens, Branduhre 76
 Danielsen, Anders, Råsted 69, 168
 Degn, Anders, Gullestrup 221
 - Frands, Haunstrup 141
 Degnbøl, Karen, Lem 66
 Dideriksen, Niels, Vildbjerg 88
 Dinesen, Aug., Herning 196
 - Jens Chr., Rind 156, 200
 - Niels, Vovlund, Rind 197
 Donsig, Pæ, Kollund 90
 Dyrberg, Martin, Hestlund 141
- Egebjerg, Pæ, Skarrild 45
 Eriksen, Aug., Kibæk 60
- Fabricius, pastor, Snebjerg 60
 Falck, Christoffer, regimentskvartermester 100
 Falkenskjold, præst i Rind 87
 Feddersen, engmester, Karup 217
 Fejerskov, P., Rind 196
 Feidbakke, Anders, Kølkeær 56, 200, 206
 - Lauge, Kølkeær 208
 Fenger, Povl, Toftlund, Ikast 118
 Fjederholt, Dynes, Rind 45, 200, 206
 Fløe, Kræ Pallesen, Kollund 88
 - P. Sørensen, Kølkeær 34

- Fløe Søren Pallesen, Kølker 86
 Frandsen, Mikkel, Gullestrup 66
 Frederik d. Femte 101
 Frederiksen, Anders, Linå 171
 — Mads, Haunstrup 45
 Frost, P. N., præst i Hejnsvig 40
 Gjedde, præst i Kragelund 48
 Glavind, Thomas, Ølgod 78
 Godt, Højris, Ikast 78
 Gravesen, Kræ, Sunds 90
 — Troels, købm., Vesterholm 46, 93
 Grejster, Mæt, Hedegård, Ikast 76
 Grimstrup, Søren, Timring 158
 Grønkjær, Kirsten Marie, Ilskov 165
 Hagelskjær, Jens, Ilskov 220
 Hamborg, Ellen Marie 67
 Hans, Flyw, Skophus 28, 119
 Hans, Kræmmer 217
 Hansen, Anders, Aulum 82
 — Chr., Ådum 32
 — Jens Chr., Tjørring 87
 — Rasmus, Kølker 108
 — Rasmus, Nøvling 105
 Harreskov, Ane Marie, Sunds 164
 Hartz, Dorthea, Søby 208
 Hauge, Chr., Tjørring 121
 Hausnap, Chr., Møltrup hede 123
 Hedegård, Troels, Ikast 76
 Henriksdatter, Kirsten Marie, Kølker 199
 Henriksen, Okkels, Rind 209
 — Peder, Kølker 45, 198
 Holdt, Jens (Jens Nielsen), Ilskov 220
 Holm, Jens, Brandholm 129
 — Niels, Stauning 78
 Holstener, Mikkel, Sunds 87, 154
 Holtum, Niels, Arnborg 94
 Honneröw, Povl, Tulstrup, Ikast 50
 Hurtigkarl, N., præst i Grønbæk 98
 Hvas, Henrik, Timring 158
 Hwålmus, Kræ, Langelund, Gjellerup 208
 Hyldgård, Karen, Barde, Vorgod 68
 Højland, Chr., Kølker 211 f.
 — Dorte Marie 211 f.
 Ibsen, Jens, Haunstrup 139
 — Karen Marie Haunstrup 139
 Jensen, lærer i Simmelkjær 222
 — Ane, Vovlund mark 58
 Jensen, Chr., Varhede, Aulum 93
 — Conrad, Uhre, Karup 87, 166
 — Ib, Haunstrup 129
 — Jens Chr., Sunds 86, 88, 90
 — Jensine Kirstine, Agerskov, Bording 166
 — Jensine Marie, Sdr. Felding 110
 — Karen, Vovlund, Rind 192
 — Niels, Albæk, Snejbjerg 189
 — Niels, plantør, Ilskov 119, 221
 — Peder (Pæ Grøndal), Vovlund, Rind 192
 — P. Chr., Haderup 81, 214
 — P. Chr., Kølvrå 176
 — P. Chr., amtsrådsmedlem, Studsgård 22
 Jepsen, Jens P., Sunds 120
 — Mikkel, Torning 215
 Jespersdatter, Else Kathrine, N. Simmelkjær 214
 Jespersen, Jens, Talund, Ørre 211
 — Povl, Sunds 106
 Johansen, læge, Nr. Snede 142
 Junker, Lars, Hjøllund, Arnborg 199
 Jørgensen, Borup, Bøvlingbjerg 88
 Kahlen, Ludvig von, kapt. 101
 Kibæk, P., Sandfeld, Brande 115
 Kiersgaard, Hans, forvalter, Bording 37
 Kjeldsen, Anton, Søby 84, 167
 Kjelster, Mariane, Ørre 59, 128
 Klæmmensen, Pæ, Skophus 221
 Knudsen, Jens, Høstrup 215
 — Jens, Christianshede 48
 — Niels, Ilskov 34, 79
 Køkborg, Henrik, Sevel 217
 Krarup, herredsfoged, Herning 93
 Kristensen, N. M., Karup 130
 Krænsen, Jens, Søby 207
 — Jens, Sundsby 211
 — Jens, Hundkjær, Snejbjerg 124
 — Pæ, Simmelkjær 190
 — Søren, Kølker 209
 Krøjjgård, Chr. og Stine, Sunds 162
 Kølkkjær, Jacob, Kølker 211
 — Morten, Kølker 206
 Kårre, Rasmus 23
 — Søren, Agerskov, Bording 23, 30
 Larsen, Ane Marie, Barslund, Grove 53
 — Jens P., Vistorp 138

- Larsen, Johanne, Skjerlund, Brande 131
 -- Kirsten Marie, Assing 129, 173
 -- Lise, Vistorp 135
 -- Mæt, Barslund 74
 -- Niels, Bukkær, Assing 110
 Lauridsen, Anders, Arnborg 147
 -- Anton, Arnborg 107
 -- Niels, Ronnum, Skarrild 140
 -- Peder, Ilskov 119
 -- Peder, lærer og hedebonde, Kølvrå 175, 138
 Lausen, Pæ, Haderup hede 26
 Lillelund, Mads P., Sindinggård 99
 Lund, Jens (Nøvling) 195
 Løgager, Mariane, Vinding 16, 59, 62, 71, 76, 150
 Love, Niels, Lind, Rind 57
 Madsen, Johannes, Sinding 73
 -- Ole, Vørgod 56, 70
 -- Søren Fjederholt, Kølkær 207 f.
 Margrethe, dronning 74
 Markus, smed i Arnborg 87
 Mathiasen, Jens, Skjern 113
 -- Johanne, Skovgård, Vind 148
 -- Mathias, Vind 147
 -- P. Chr., Timring 48, 79, 147
 Medom, Visgård, Sinding 87
 -- Anders, Møltrup hede, Timring 150
 Meklenborg, Peder, Barde 69
 Meldgård, Niels P., Vognstrup, Vinding 109
 Meldhede, Maren, potteskone i Årre 43
 Mikkelsen, lærer i Feldborg 173
 -- Eskild, Lind, Rind 40
 -- Peder, Vistorp 135
 -- Tonning, lærer i Gjellerup 155
 Moltke, greve Fr. Ludvig 71
 Mues, Jesper, Herning 90
 Mæster, Kræ, rakker i Rind 44
 Møller, herredsfoged, Højris, Ikast 112 f.
 -- Lise, Staulund, Haderup 129
 -- præst i Grove 138
 Møllerup, Karen, Hestlund, Bording 42
 Mølsted, Niels, Timring 79
 Nielsdatter, Inger, Kølkær 198
 -- Karen Kirstine, Kølkær 208
 -- Maren, Hover 44
 Nielsen, Ane, Høgild, Rind 161
 -- Chr., Nøvling 91
 -- Jens og Margrethe, Ilskov 219
 Nielsen, Jens Chr., Sunds 106
 -- Laust, Ljørring 46
 -- Niels, Ilskov 220
 -- Ole, snedker, Herning 57
 -- Peder, Brejning 145
 -- P. Chr., Lindbjerg, Gjellerup 164
 -- Rasmus, højskoleforstander, Hammerum 168
 Nørgård, Jørgen, Tjørring 88
 Olesdatter, Ellen Kirstine, Snebjerg 165
 -- Kirsten, Kølkær 200
 Olesen, Anders, Skovlund, N. Simmelkjær 225 f.
 -- Jens, Hejnsvig 145 f.
 -- Jens, hoscrammer (Skibild) 45
 -- Jens, skrædder, N. Simmelkjær 223
 -- Kirsten, Skovlund, N. Simmelkjær 223
 -- Kold, N. Simmelkjær 225
 Oluf den Hellige 58
 Ostersen, Jens Chr., Gejlbjerg, Skarrild 44, 56, 140, 146
 -- Mikkel, Gejlbjerg 140
 Pallesen, Kræ, Kollund 81
 Pedersdatter, Christiane Susana, Køl-kær 198 f.
 Pedersen, Chr., Kølkær 198
 -- Chr., Fjølsterang 143
 -- Iver, Lind, Rind 130
 -- Jens Kølbæk, Gullestrup 74
 -- Jens P. Egebæk, Skarrild 131
 -- Johanne, Skovbjerg, Arnborg 128
 -- Jørgen, Gjellerup 58
 -- Kjeld, Vovlund 192
 -- Marie, Grove 160
 Post, Laust, Egelund, Haderup 136
 Pot, Jens, Haderup hede 28
 Povlsen, Gert, Engesvang 69, 81, 88
 -- Jens, Tværmose, Sunds 86
 -- Knud, Tvis 103
 -- Kræ, Fæsterholt 78
 -- Kræ, Karup 50
 -- P. J., karetmager, Herning 87
 -- Povl Iversen, Simmelkjær 111
 Pæjzen, Kræ, Sønderos, Sunds 107
 Pøhl, Peder, Fjalde 44
 Rabis, Ane, Voldby, Tem 45, 48
 -- Anders, Funder 79
 Rambusch, læge, Sjørup 135
 Rantzau, Gert, greve, Herningsholm 52

- Rasmussen, Lars, Sdr. Felding 142
 Rindom, Jacob, Brejning 150
 Romlund, Jens, Hodsager 144
 Ronnum, Mikkel, Søby 29
 Rydal, Bodil Kathrine, Karup 217
 Råhede, J. Chr., Barde 68
- Sabroe, Peder 78
 Sandfeld, Jørgen, Ronnum, Skar-
 rild 41, 141
 — Niels, underviser, Arnborg 167
 Seerup, Anton, Kølke 204
 — Chr., Kølke 198, f., 202
 — Chr. Peder, Kølke 200
 — Ole (O. Christiansen), Kølke 204 f.
 — Sofie, Kølke 61
 Sig, Mette, Grene, Arnborg 159
 Skellund, Maren, Herning 56, 67,
 133 f., 206
 Skibild, Ole, Nøvling 72
 Skinderholm, Anders, Sunds 130
 Skjærlund, Søren 41
 Skole, Peder, Aulum 81
 Skov, Else Marie, Ravnholt, Bor-
 ding 69
 — Laust Jensen, Ravnholt 45
 Skovbjerg, Johanne, Fæsterholt 128
 — Jørgen, Arnborg 190
 Skrumsager, Københoved 66
 Skræjer, Ka, en heks 217
 Skuel, Pæ, lærer i Herning 170
 Skuellærer, Kræ, Sdr. Ommø 145
 Skøt, Niels, Grove 138
 Skårup, Jacob, Kølke 198
 Smokrog, Palle, Linå, Sunds 32
 Smæltvig, Jens, Ørre 151
 — Jens P. 152
 Snedker, Chr. Tanderupke 78
 Spillemand, Pæ, lærer i Agerskov,
 Bording 166
 Stafen, præst i Sunds 84
 — Søren Christensen, Ikast 118
 Studsgård, Chr., Harreskov 48
 — Jens, lærer i Kølke 167
 — Jens Chr., Harreskov 125
 Ståg, Måtn, en fisker 68
 Svendsen, Peder Vad, Hollingholt 78,
 84, 93
 Svinbæk, Søren, Brande 129
 Sæderup, Vovlundgård 196
 Søe, Jens, Kragssø, Grove 28
 Søgård, Chr., Haderup 75, 123
- Søndergård, Anders, Vorgod 114
 — Mads, Gullestrup 165
 Sørensen, Ane Kirstine, N. Simmel-
 kjær 222
 — Chr., N. Simmelkjær 222
 — Kirsten, N. Simmelkjær 222
 — Mads Chr., Kølke 207
 — Morten, Opsund 124
 — Ole Peder, Trøldhede 167
 — proprietær, Laulund, Herning 113
 — Sidse Marie, Opsund 124
 — Th., Agerskov, Bording 170
- Tamsen, Maren, Sunds 61
 Teglgård, Niels, Timring 32, 164
 Tellesen, Elisabeth, Herning 44
 — P., Assing 84
 Thestrup, Søren, kasserer 12, 18 f.,
 37, 99, 108
 Thomsen, Julius, Drungstrup, Sdr.
 Felding 87
 — Kræ, Skjærlund, Brande 60
 Thusholt, Jens 161
 Tornvig, Jens, Gejlbjerg 56
 Toustrup, Jens, Vinding 82
 Trier, Vallekilde 222
 Troelsen, Peder, Vovlund, Rind 192 f.
 Truelsen & Søn, Herning 219
 — Søren, Vesterholm, Herning 215
 Trøstrup, Anders, Birkmose, Tim-
 ring 71
 Tværmose, Anders, Kølke 208 f.
- Uglsø, lærer, Sunds 180
 Ulfke, Anders, Ulfborg 184
 Usseltoft, Jørgen, Brande 81
- Vejlgård, Ane, Olling, Assing 129
 Villeste, Maren, Trøstrup hede, Tim-
 ring 130
 Volquartz, præst, Ørre 220
 Vovlund, Jens, Vovlundgård, Rind
 192, 196
 Vøwer, Anders, Søby, Rind 210
 Wedel, L. M., præst 18
 Willum, Søby 204
 Wilse, M. Jacob Nicolaj, præst og
 topograf 16
 Wium, købmand, Holstebro 87
 Wåj-vær'n, Jacob, Kibæk 33
 — Wålle, Harreskov, Kibæk 20
- Øvig, Peder, Arnborg 104

STEDREGISTER

- Agerskov, Bording 23, 170
 Albæk ved Randers 189
 - - i Snejbjerg 30, 81, 166
 Alheden 15 f., 60, 101
 Amtrup, Snejbjerg 164
 Ans 93
 Ansgård, Kølvrå 57, 222
 Arnborg 16, 94, 104, 109
 Assing 60, 129
 Aulum 81
- Barde, Vorgod 68, 168
 Barslund, Grove 29, 53, 63
 Birkebæk, Arnborg 82
 Birkmose, Timring 62, 71
 Bodholt, Bording 165
 Bording 23, 48, 58, 60, 88, 175
 Borris 60
 Brande 88
 Brande hede 16
 Brandholm 129
 Branduhre 76
 Brejning 150
 Brændgård, Herning 85
 Bukker, Assing 110
 Busk, Gjellerup 155
 Bøgild, Ikast 124
- Christianshede, Bording 48, 69, 101
 Clasonsborg 22, 45, 48
- Danevirke 11
 Drungstrup, Sdr. Felding 48, 87
 Dybbøl 193
- Egebjerg, Vridsted 138
 Egelund, Haderup 123, 136, 217
 Eising-Bierget 17
 Ejstrup 78
 Engsvang 60, 69, 81
- FASTERHOLT, ARNBORG 168
 FASTERHOLTGÅRD 61
 FASTRUP 134
- Faurholt, Ikast 218
 Feldborg 75, 211, 225
 Feldborg hede 99
 Felding, Sdr. 91, 167
 Fjalde, Brejning 44, 145, 150
 Fjand, Nr. Nissum 94
 Fjederholt, Rind 22, 45, 198
 Fjølstervang 27, 33, 129
 Foldager, Ørre 87
 Fonager, Vinding 62
 Fønnesbæk, Ikast 157
 Frederiks 217
- Gedhus, Grove 221
 Gejlbjerg, Skarrild 41, 56, 140, 146
 Gjellerup 60, 82
 Gottenborg, Arnborg 167
 Grenc, Arnborg 107, 147
 - Hoven 21
 Grimstrup, Timring 158
 Grove 72
 - hedegård 158
 Grønhøj, Frederiks 217
 Gråhede 16
 Gudumkær, Gjellerup 221
 Gullestrup, Herning 65 f., 165
 Gunnerup, Rind 41
- Haderup 26, 28, 91, 130, 143
 Hagedsted ved Holbæk 138
 Hallundbæk i Ejstrup 99, 167
 Hammerum herred 22, 99
 Hampen sø 17
 Harreskov, Assing 48, 125
 Haunstrup, Snejbjerg 22, 45, 129, 141
 Hausnap, Sindling 87
 Havris, Tvis 150
 Hedegård, Assing 44, 84
 - Ikast 76, 81, 88
 Hejnsvig 40, 145
 Herning 87, 170
 Heringsholm 93, 112, 152
 Hestlund, Bording 42, 141

- Hindbjerg, Levring 217
 Hjøllund, Arnborg 87
 Hodsager 34, 164
 Hold, Ikast 87, 164
 Holing, Herning 85, 154
 Hollingholt 78, 84
 Holmegård, Rindom 66
 Holtum, Arnborg 168
 Hoven 32
 Høver 44
 Høggild ved Karup 26, 135
 Højris, Ikast 78, 112
 Hørbylunde, Funder 23
- Hskov 22, 34 f., 79, 219
 Ilved 131
 Isen, Over, Ikast 76
- Kalundborg 125
 Karstoft, Skarrild 60
 Karup 88, 130, 218
 Kidris, Rind 201, 209
 Kjærgård, Sunds 117
 Knudmose, Herning 20, 88, 221
 Knudshøj, Bording 30
 Kodal, Nr. Omme 44
 Koldkjær, Vinding 165
 Kollemorten 131
 Kollund, Rind 11, 48, 86, 88, 174
 Kongenshus 22, 123
 Korsdal, Lem 66
 Kragelund 48
 Kragshøj, Grove 28
 Kratbanke, Stakroge 59
 Krejbjerg 74
 Krog, Ørre 152
 Krøjjgård, Gjellerup 58
 Kvindevad, Sinding 99
 Københoved 66
 Kølkeær 13, 34, 45, 56, 108, 198 f.
 Kølvrå ved Karup 23, 32, 92, 176, 214, 222
- Langelund, Gjellerup 203, 208, 213
 Langkjær, Brande 129
 Laulund, Herning 112
 Lervadskær, Herning 44
 Lillelund, Herning 46
 Lind, Rind 40, 130
 Lindeballe 147
 Lindbjerg, Gjellerup 164
 Ljørring 59, 141
- Linå, Sunds 32, 171
 Lundgård, Tjørring 87
 Lyneborg hede 19
- Madum 82
 Malmkær 203
 Markkjærholt, Hlskov 220
 Mecklenborg 101
 Michelborg, Vind hede 100
 Munklinde 23, 219, 221
 Mølsted, Timring 79
 Møltrup hede, Timring 123, 150, 221
- Nyborg, Haderup 72
 Nygård (Skophus), Sunds 152
 Næstholthus, Snejbjerg 171
 Nørlund, Bording 37
 — Ikast 24, 118
 Nøvling 72, 112, 128, 150, 164
- Okkels, Rind 44, 199
 Olling, Assing 129
 Opsund, Brejning 124
 Overgård, Gullestrup 55
- Pihuse, Grove 52, 123, 173
 Pindvig, Skarrild 209
 Præstbro, Hoven 32
- Randbølhede 17, 60, 101
 Ravnholt, Bording 45, 60, 72, 79, 129, 154, 186
 Refshale, Kragelund 123
 Remme, Ikast 78
 Rind 87, 176
 Romvig, Ørre 84
 Ronnum, Skarrild 140 f.
 Rosenlund, Søby, Rind 115
 Rusland 102
 Rødding, Vildbjerg 48, 88
 Røjen hede, Sunds 28
 Rønkilde, Bording 69
 Råsted 168
- Sammelstedby, Ørre 18
 Sandfeld, Brande 41
 Seerup ved Silkeborg 199
 Simmelkjær 74, 99, 106, 214, 222
 Sinding 33, 73, 93, 112, 145, 164
 Sjørup 135
 Skarrild 58, 76, 167
 Skave (Clasonsborg), Skarrild 22

- Skibbild, Nøvling 46, 79, 128
 Skinderholm, Sunds 90, 174
 Skjærlund, Brande 60, 131
 Skodborg-Vandfuld herred 112
 Skophus, Sunds 22, 28, 55, 119 f., 153
 Skovbjerg, Arnborg 128, 190
 Skovlund, N. Simmelkjær 226
 Smækbjerg, Timring 147
 Snejbjerg 58, 82, 93, 112, 141
 Spartoft, Tvis 59
 Spjald 87
 Staulund, Haderup 129
 Stenumgård, Råsted 69
 Stubbergård, Sevel 111
 Sunds 25, 32, 61, 84, 106, 120, 130,
 154, 162, 170, 196, 219
 Sædding 113
 Søbjerg, Bording 30
 Søby, Rind 67, 76, 84, 115, 161, 167,
 202
 Sønderager, Herning 88
 Søndergård, Kollund 199
 Sønderos, Sunds 30, 90

 Talund, Ørre 72, 211
 Tanderup, Snejbjerg 112
 — kær 78
 Timring 48
 Tjørring 124
 Toftlund, Ikast 118
 Torup, Sunds 87
 Toustrup, Vinding 82

 Trøstrup, Timring 32, 130
 Tulstrup, Ikast 31, 50, 202
 Tværmose, Sunds 86
 Tyregod 74
 Tyvkjær, Ikast 81, 88

 Uhre ved Karup 88, 214
 Ulfborg 184
 Understrup, Ørre 93

 Vallekilde 222
 Vasehuse, Tvis 103
 Velhusted, Assing 174
 Vester 131
 Vesterholm, Herning 46, 93, 175
 Vestbirk 225
 Videbæk 24
 Vildbjerg 76, 112
 Vind 91
 Vinding 71, 74, 76, 176
 Vistorp, Grove 99, 135, 211, 222
 Vognstrup, Vinding 109
 Voldby, Tem 45
 Vorgod 56, 70
 Vovlund, Rind 22, 58, 66, 132
 Wanneborg, Rind 161

 Ørnehoved, Tjørring 121
 Ørre 10, 18, 128

 Ådum ved Tarm 32
 Åmose, Hodsager 152, 224
 Årre ved Varde 43

EMNEREGISTER

- Afstande til skole og præst 167 ff.
 alkoveseng 79
 almuesindet 10 f.
 andelsbevægelsen 37
 andelsmejeri 157, 230
 arbejdstid 180
 armu'er = armod 74
 arne og ovne 52 ff., 63
 arresteret for skolemulkt 165 f.
 avishold 177
 avl, ingen 133
- Bageovn, fritliggende 57
 — 136
 barkbrød 58
 barnedåb, besværlig 199
 barselkone står i mergelgrav 130
 — plukker lyng 130
 — putter hø ind 130
 begravet i sand 114
 bem' = plovås 82
 beslag på redskaber 81
 besætning 27, 32, 101, 105, 111, 115,
 116, 117, 119, 120, 121, 125, 129, 133,
 147, 158, 161, 163, 176, 192 ff., 213,
 214, 218, 220, 224, 227
 bier i en kiste 30
 biindtægter 140 ff.
 bikube som skorsten 33
 — som lyre 200
 — sædeløb 107
 bil kunde undværes 162
 bilægger 51, 53 ff.
 bindhosen skal passes 154 f.
 bindeindustri 152 ff.
 bindestue 153, 154, 168, 195
 bindtøj 136
 — produktion af, 1845, 155
 biøwt'er = timian 137
 bjæt' = holdt hvil 78
 ble'g = nypløjet jord 109
 ble-gbø'ger, ble-gbyk', ble-gju'er,
 ble-grow 109 f.
- blodpølse 61
 blyvinduer 125
 bøggrød = boghvedegrød 57
 boghvede i brød 59
 boghvedeavl 214
 boghvedegrød 67
 — 3 gg. om dagen 58
 bøgmylspand-kager 67, 207
 bol ild = lille bål 41
 bow'er = forlemmer af får 62
 brakgrøft 124
 brom' = blade af rævlinger 146
 brom-hu's = ovn til afbrumning 147
 brommes aw' = afblade 146
 brunt sukker 70
 bryn = tagskæg 52
 bræddegulv, noget nyt 33 ff.
 brækkede hede op med tre køer 222
 — med 4 heste og 2 stude 85
 brændevin 23, 69, 107, 221
 brændevinsbrænderi 200
 brændevinsfisk 69
 brændsel 24
 bræsel = groft tæppe 79
 brød, det daglige 55 ff.
 — for lyngknipper 163
 — intet 56
 — uden br. i 3 mdr. 207
 brødkniv 96
 brødskorpe i brændevin 200
 brød slæes op 59
 brønd, sat af tørv 35
 — uden 136, 138
 bröpdand-ekåk 66
 brå-ndrow = rug på afbrændt hede
 108
 brå-ndskow-l = skovle fra Brande 81
 buffet 38
 bukkeblade 69
 byg 109
 — gryn 65
 — i brød 59
 — melsgrød 67

- bær i heden 25
 bæslingsnæj'ker = selvlært snedker
 90
 bågplaw = plovens hjul 86
 bøj'e = tilsagt at møde 114
- centralvarme etc. 53
- Daglejer 20
 dagløn 122, 125 f., 140 f., 144, 158 f.,
 162, 192, 202, 209, 213, 221, 223
 dagsrejse 93
 dans 34
 Dorf-Buch = vide 102
 dow'els = dyppelse 62, 64
 dryw'end = kørende 103
 dröwt = drivevej 171
 dråw'gres 143
 dyr skånes 11
 — nedgraves levende mod uheld 191
 dyvelsdræk mod kalvekastning 191
 dør, uden læge 135
 döre, løbbundne 32 f.
 dów'linger = trænegler 91
 dåb, besværlig 28
 dåw'er = davre 56, 64
- Eliteavl af bintje 226
 ellys 48
 engvanding i Barde 168
- Fanden på huset 36
 fattighuset i Bording 48
 fedt af hunde og heste som lampe-
 olie 44
 fedtlampe 47
 fem øre for at grave et læs hede-
 tørv 140
 fiddies = flettes 147
 finker 67
 fisk 69 f.
 fjedervogn 224
 fjerpen 165
 fjælgulv 34
 fjæt'lamp' 44 ff.
 flot hjem 38 f.
 flæk're'f = reb af flæg 145
 fløk'ruld' = ister 65
 flås = opslag 76
 foder til kreaturer 25
 fodtøj skånes 72 f.
 folkeløn 61, 125, 129, 131, 134, 138,
 215, 216
- folketal 19
 folk og fæ i samme rum 206
 fo'mjælkssmør = fåremælk, kogt og
 brugt som smør 62
 foreninger 178
 forfangent dyr 204
 forhekset stud 217
 fortidstro 10
 fo'si, ta'r = tørre ribben af får 62
 fremmedbesøg i Danmark 231
 frugthave 103, 163
 frø såes 95
 fugle i hård vinter 52
 fut'mjælk = centrifugemælk 133
 fy'n = kæruld 143
 fyrstikke 41
 fyrtøj 45, 86
 fælle = pløje tyndt første gang 87
 føden 136 f.
 får i stuen 50
 — måtte ikke muges med greb 81
 — på heden 25
 — som medgift 61
 — udnyttes 60
 fåreavl 152
 fårehoved, stegt 61
 fårehyrde 19
 fårelår 62
 fåremælk og oste 62
 fåreslagt 11, 61 f.
 fåretælle 44, 62
 — tøjre 143
- Gafler, ingen 57
 gammelmænd = nyscerøllike 137
 gangstol, primitiv 51
 gedemælk 62
 gja'rbrøgg'er = røllike 69
 gjær = spergel 59
 — i brød 59, 108, 159
 gjæ're o' = yndede 62
 glover = glatte 54
 glugger = vindøjer 40
 glå's = glatte, rense 54
 Golfstrømmen 167
 grise, antallet bestemmes 190
 griseso i forstuen 206
 gry'dkak'elow'n = muret kakkelovn
 med en gryde for oven 200, 203
 græsmark ligger i 16 år 109
 grævlingfedt som lampeolie 44
 grød 3 gg. om dagen 57 f., 64

- grød med æggekage i marken 58
 grøw'l = graveredskab 82
 grøw·lgre'f 82
 grøw·lsáj' 211
 gudsfrygt 10
 gu·erå' = en slags kiks 67
 gulerødder 65
 gulv af mursten 35
 gwålle = satte kornet hen i laden 78
 gy·crow = rug, sået i gødet jord 109
 gødning slæbes ud på marken 27
 gårdmænd arbejder for husmænd 106 f.
- Hakkelsemaskine 95
 halmsime 143
 halt'fo'r = indtægten ved får deles 207
 hammelreb af flæg 145
 -- af senegræs 145
 -- af skind 145
 harehårshat 77
 harrejærring = arbejde med harvning 103
 harver med trætænder 88
 havre 109
 hede brækkes med 4 heste og 2 stude 85
 -- med 3 køer 222
 hedebland 24
 hedebregten 231
 hedegårde, store 22
 heden 15 ff.
 hedens pris pr. td. 227
 hedeopdyrkning 98 ff., 159, 193 ff.
 hedeselskab, Det danske 179, 231
 hedetørv brændes som gødning 99, 103, 107 f.
 -- brugen af 24 f.
 -- graves 21, 25, 53
 held og uheld 182 ff.
 hest kunde ikke rejse sig 210
 -- koster 10 kroner 91
 heste, 6—8 for en plov 86
 heste, de første i Kølkær 208
 hestefedt 66
 hestekød, uspiseligt 66
 hestepærer i svinetønden 160
 hjemmedyrlæge 203 f.
 hjulplove 82
 hjøli há·res = leen skærpes 92
 ho' = pighaj 68
- holstenerne kaster mergel 113
 hornske repareret 228
 hosebinding 138, 152, 215
 hoser af skind 152
 -- af tøj 152
 hoser i elleve år 72
 hosekræmmer 45
 hue, strikket 76
 hugorm i sengen 80
 -- nedgraves levende mod uheld 191
 humle-surrogater 69
 hundedage 110
 hus bygges 124
 hus muret op af klyne 213
 husflidsmand 213
 husmænd 20
 husvøj = husplads 206
 hvergarnstøj 77
 hwål = arreten 157
 hygiejne, temmelig ukendt 53 ff.
 hyldeblomster 70
 hylsklæder = uldne lagner 79, 216
 hyrdedreng må bæres i plads 211
 hyrder 134
 -- spinder garn på en lynggren 143
 hyrdetaske af et gammelt støvleskaft 228
 hytte af et fårehus 161
 hyw·lbo·r = trillebør 95
 hælsi·m = tyndt reb 143
 hætte med strud 74 f.
 højskole i Hammerum 168
 -- i Munkkilde, aften- 120
 -- Vallekilde 222
 -- Vestbirk 225
 højskoleelev på egen kost 169
 høns i stuen 50
 -- lægger æg i sengen 50
 hønseavl 64
 høst, ødelagt 55 f.
 -- arbejde 121, 125
 hák' = klø 84
 håndkværn 127
 há·rkamp'er = en slags siv 111, 143
 há·r = hårde, skærpe 92, 97
- Ild gemmes natten over 45
 -- gnides ved to pinde 45
 -- lånes 45
 ilderfamilie i sengen 80
 ildpuster 45
 ild·syg·n = miltbrand 190

- i-lgres = planter, soldug og vibefedt
 203
 indretning af huset 136
 -- af jordhus 199 f., 211 f.
 indsidderer 20
 inventar 36 f. Se også udstyr
 i-sang-ler = istappe 52
 ister 65
- Jerngreb 82
 jernplov 82
 - den første i sognet 87 f.
 jernskinner på vognhjul 91
 jernskovl 82
 jernspade 82
 jerntipper (spidser) på grebe 81, 84
 jordemor 28
 jorden dyrkes med spade 103
 jordhuse 26 ff., 131, 199, 207, 211
 jord-marv = mergel 99
 jordæbler = kartofler 60
 julemærker varslor om vejret 182
 jyddepotte i stedet for vindue 33
 jydepottekone. Hjøllund, Arnborg 199
 jydepotter 150
 jæn-hand-l = én plovarm 128
- Kaffe 10, 137, 148
 - sjælden 69 ff.
 kaffepunche 23
 kageknuser 96
 kakkelovn, muret 41 ff.
 kakkepotte 52
 kal-dans = middagsret 62
 kal-gor = have 11
 kalvekastning, råd mod 191
 kalvekød, uspiseligt 66
 kal-våst = en slags sylte 62
 kardinaldyder 9
 kardus = Ringkøbings tobak 55
 karl fæstes 97
 -- løber bort 97
 karse 66
 kartoffelmelfabrikker 226
 kartoffeloptager 225
 kartoffelpriser 228
 kartoffeltyskere = kolonister 60
 kartofler 60 ff., 65, 109, 136 f., 220,
 226 f.
 -- i brød 59
 kartofler 3 gg. om dagen 57
 kasteskovl 44, 95, 228
- ki-eldstå-g = stige i brønden 35
 kirken i Rind 195
 -- i Kølkær 196
 kjællinger = stakke af hedetørv 107
 kjællringhuset, Ørre 18
 klat'gy'e = gødning lægges i små-
 klatter 215
 klaver 38
 klædefabrik i Troldhede 208
 klæder 71 ff.
 klø i skolen 170 f.
 knæbukser 76
 knö-ön at'r = sneet inde 52
 knåt'er = små stude 207
 kolonister på Alheden 17, 37, 60,
 100 f.
 kø med kalv, vanskeligt 189, 205, 210
 komfur 53
 kone er håndlanger ved kirken 130
 -- graver grøfter etc. 221
 -- og kø for ploven 123
 -- og en russerhest for ploven 221
 -- udfører 6 forskellige arbejder sam-
 tidig 155
 -- vælges 105. Se også under kvinder
 konfirmand 160, 216
 -- går forgæves 2×2 mil 174
 -- i soldatertøj 175
 -- slår hø i engen fra 3½ til 9 mor-
 gen 174
 konservative bønder 110 f.
 kornet bankes af på gulvet 27
 kors som værnemiddel 187
 kortspil i skolen 171
 kraftfoder i brug 122, 189
 kraftkarle 121 ff.
 kratte 89
 kreaturpris 118, 193
 kret' = køre mergel op på trillebør
 113
 kret'graw' 113
 krigen 1864 11, 193, 209
 kroghus 30, 125
 krom-hværrer = kroghus 30, 203
 kræng = snild 151
 kunstgødning 229
 kvinde bandt korn op og strikkede
 129
 -- arbejder i mergelgrav 10, 118, 128.
 130
 -- er stærk 128 f.
 -- graver etc. 143

- kvinde pløjer, sår, høster etc. 132
 kæmpeplov 85
 kæpstok omdannet 83
 kærne 51
 købekjole 77
 købmandsvarer 215
 kødhakkemaskine 96
 kørsel, hård 93
 kål 61 f., 64 ff.
 — levede af k. i to måneder 207
 — uden kålblade 207
 — uden kød 160
 kålhusser = karlehoser 131
 kå's = karse 66
- Laj = loft af rafter og tøv 32 f., 68,
 124, 128, 136, 161
 landboreformer 19
 landbrugets høje stude 231 f.
 landbrugsskole, Hammerum 178
 landevej, Århus—Ringkøbing 82
 landgilde 198
 le med spjarrer 89
 lege 180
 lerklining af huse 33
 liget blev båret et par mil 213
 ligkister af løb 151
 limgrav = mergelgrav 99
 litteratur 170, 178
 ljømmer = fejekoste 125
 loft af rafter etc. se laj
 low = hue 76
 lyngbrom i brødet 25, 58
 lyngen brændes af 103
 lyngens brug 24 f.
 lyngplukker 130, 161 ff.
 lyre = røgåbning i taget 40
 lysbrå'nd = forkullet tande 175
 lyskly'n = svovlholdige mosetøv
 40 f.
 lyspind, flækket af mosetræ 41 f.
 lystels = lys 28, 33
 læderbetrukket dyne 79
 læderklæder 78 f.
 — fodtøj 72
 — trøje 73
 læge, hentes ikke 135
 lækatteskind til forfangent dyr 204
 længsel 216
 lærer forbedrer kaldet 173
 løb = halmkurve 151
 løbbinder 142
- løn 124, 128, 129, 131, 139. Se også
 dagløn
 løwspand-kager 66
- Malkede 22 køer 134
 malkemaskine 96
 malkepigen synger 96
 malkning 187
 malle = marv 61
 maltskuffe 51
 malurt 70
 mand og ko for ploven 123
 — og stud for ploven 219
 — og stud trækker læs 105
 — trækker ene ploven 122
 mandhålm = balstyrig 213
 marked i Lund (Gjellerup) 17, 22, 82,
 91, 181
 — i Videbæk 69
 maskiner 220
 meje- og slåmaskine 194
 mejeri i Åmose 152, 224
 — i Søby 29
 mejetærsker 90, 95
 meldmad 64
 mergel og mergelgravning 10, 82,
 98 f., 111 f., 124, 193, 203, 206, 208,
 219, 221
 mergelbane, Damholt 225
 mergelgreb og mergelpig 83
 misvækt i ti år 58
 mjælkes = gav mere mælk 215
 mjølgrør = rugmelsgrød 56 f., 67,
 215
 mold av' 168
 mur væltes for at få bohave ind 126
 mursten laves 221
 mynte 70
 mælkekusk arresteret 158
 mælkekørsel 157 f., 141
 mælken beskyttes 188 f.
 mælken standses 205
 mærkedage 183
 møbler 37 f.
 mødding 27
- Nist = gnist ild 46
 nyllinger 108, 109, 215
 netter = nadver 57, 64
 nøddild, gnides i træ, mod sygdom
 blandt fæet 191
 nøs = kostald 217

- o'g = agede 161
 ol = 80 stykker (æg) 147
 ond-nen = middagsmad 64 f.
 opbevaring af kød 62
 overtro 217
 ovnhus, til at bage brød i 76
- Pandekager 65
 pandekåk = æggecake 66
 paptist = baptist 196
 petroleum 46 f.
 petroleumslampe 43
 pipe tændes ved tørvegløder i marken 86
 pige graver tørv, høster etc. 129
 — arbejder i mergel 82, 129, 130
 — pløjer 87
 pjaltkræmmer 45 f.
 plantning og plantagearbejde 119, 141
 plejl 89, 94
 plove 82 ff., 85
 plogilde, dyrt 107
 plovpenge 118
 plovstav 87
 pløje med lygte på ploven 121
 pløjning 82 f.
 plåw-bier = pløjetid 103
 plåw-bjerring = pløjetid 103
 plåw-höw-der = her heste 86
 plåw-slæ'f = gammel, mager krikke 87
 ponniarbejde = småsyssel 151
 pors 69
 pottetovn 49, 161, 200
 pro's = prås, et lille, tyndt lys 41, 47
 præstegang, lang vej 210
 påt'graw = partsgrave 193
- Reb af hå-rkamp'er 143
 — dråw-gres 143
 — hår 144 f.
 — rævlinger 145, 148, 73
 — senegræs 144 f.
 — siv og flæg 145
 — skindstrimler 145
 redskaber 162, 192
 reise-hætte 71
 rensemaskine 95
 rev-ler = lange rækker 108
 ris-liem = fejekost af ris 65, 148
 ris-mælk juleaften 137
 rodfrugtavl 95
 rok, mors gamle 149
 ron-ver = væder 36
 rotter i sengen 79
 rowplåw 84
 rowslæ'f = plovslæb 11
 rug 109
 rugbrød båret 10 km til sulten familie 209
 rugmelsgrød juleaften 137
 ruskumsnusk = middagsret 66
 ryger og spytter 170
 ryw-swamp som tændstikker 45
 rødgræs (syre) i brød 59, 66
 røjer = stakke af hedetørv 107
 røgter bliver biskop 196
 rølliker 69
 røw-bælle mod kalvekastning 191
 røw-haller = ulvefod 189
 røw-linger = rævlinger forarbejdes 68, 73, 91, 126, 145, 147, 149, 150, 213
 røw-lingblå' = afpasset stykke rævringreb 148
 røw-ling hæk' = kæp med en jernkrog 145
 råmælkspandekager 66 f.
 rå-nder = sidder på rad (om høns) 48
- Salvie 70
 sandflugt 55, 185
 sange 170
 segl (høsteredskab) 89, 93 f.
 se'ld = kasse til at timse mel i 167
 selv-binder 95
 selv-forsyning 55
 se-nbaj = se-nbårk = fuld af senegræs 109
 senge 24, 79
 se-ti' = sædetid 216
 sild til bryllup 29
 simer 215
 simestrygning (snoning) 150
 siv til lampevæger 41 f., 43 f.
 siv til tag 32
 skank = ben med kød på 65
 skatter 214
 skiddenæg 54
 skind-bo-rer = naturgræs andet år 109
 skindfel = skindtæppe 79

- skjorter, uldne 79
 skjærgres spises 123
 skoldkager 68
 skole i Herning 170
 — i Ilskov 172
 — i Kølker 195
 — i Vovlund 195
 — mellem svine- og fårest 170
 skolegang 131, 138, 164 ff., 217
 skolemad 136
 skolemulkt 164 f.
 skolen forsømmes 164 ff.
 skolestuen 166 ff.
 skorsten, åben til stuen 40
 — ingen 33
 skove, fortids 15
 — på heden 19
 skov-stednavne 15
 skrivning i sand 165
 skronni = lækker panderet 67
 skrædder 223
 skröw' et' = skrev ikke 165
 skæppemål 94
 skærekiste 95
 skønhedssans 179
 skåldt'kå-g = skoldkage 137
 skår = røkker 68
 slågt 11
 slirgâng' = til sled 91
 slæws = besværlig 119
 slåmaskine 95
 smob æk' = rense pillede æg i mun-
 den, jvnf. lyden 54
 smørkærning 155, 187
 smørpris 193
 smørsalg 215 f.
 smørsurogat 160
 sneet inde, hård vinter 52
 snorre = smelte 65
 so farer i stuen 50
 sod i kål 54
 søjhus til en ko 68
 sold 94 f.
 soldat går 80 km om natten for at be-
 søge konen 211
 solens skygge i vindueskarmen som
 tidsmåler 115
 sommer, tør 55, 111
 sovekammer, der ikke bruges 38 f.
 spade, ingen 81
 spjarrer = høstredskab 89
 springtriller = fodløse hoser 71
 spē'nd = jævning i kål 65
 spændehus 26
 stadsvogne 92
 stand = reparere 151
 stenlob, hvor en pige blev dræbt 17
 stenolie = petroleum 46 f.
 stenoliclampe 41 f.
 stige som slæde 209
 straf, arbitrært, i skolen 170
 strud på en hætte 74
 stryger = former mursten 194
 strøg tæl = snoede simer 150
 strømper 152
 stud og mand for ploven 220
 stude, fattigmands 105
 studekøretøj 184
 stue, vestjysk 51
 stuehus, primitivt 34
 stump'er = fodløse hoser 71
 stunt'hus-er = fodløse hoser 71
 stuow'ner = unge stude 162
 stærke drenge 171
 stærk kvinde i Kølker 200
 stærk mand 201
 støvler i 60 år 74
 stål som værnemiddel 186
 stålgrøb 82
 surrogater for brødkorn 58
 surgrød 57, 67
 su'r wäst 62
 svamp til fyrtoj 45
 svingplov 87
 svovlstikker 45 ff.
 swyn-fø = svineføde 61
 swø'fsnår = piskesnøre 143
 swät' Pæj'er = et kortspil 171
 syløn 223
 sødgrød 67
 søfko'l = søbekal 66
 sølvskeer, hvoraf der skræbes spåner i
 kreaturerne drikketrug mod for-
 hekselse 190
 sølvskeer i brygkarret 188
 søndagsarbejde 180
 säj' = græs og lyngtør 35
 såmaskine 96
 Teglbrenner i Møltrup 221
 teglværk i Vovlund i Rind 194
 testikler som palæg 61
 te'wand' = te, kogt på vilde planter
 70, 137

- timian 65, 70
 tjene 10 øre om dagen ved at strikke 155
 tjenestetid 160
 tjærekande 91 f.
 togaw'n = arbejde med ulden 208
 torskehoveder 68
 tow' = uld 52
 traktorer 228
 tran af torskelever 43 ff.
 tranlampe 42 f.
 trikotageindustrien 156
 trylleformel 184, 186
 træksler i vogne piber 91
 træ-greb-plov-harve 93, 214
 træharve 109, 192
 træ ved husene 25, 103, 161
 trælygte med ruder af ølglas-fødder 228
 træredskaber 81
 træsko 72 f., 228
 -- på i kirken 72, 76
 -- stakovrede 216
 trøt ti-er = hårde tider 131
 trøw's = trivedes 160
 tråw-kål = karle i mergeltruget 124
 tykmælk 58, 64
 tæl = tyndt reb 149
 tæ'r = fortærer 133
 tommen på studene 84
 tort brød og ost 211
 torvespade 83
 tåg'er = fiskegarn 165

 Udrydningsskrå 55
 udrønd-e = udrådnet 108
 udskud til får 35
 udstyr, hjemmets 26 f., 36 f.
 udvandrere 21
 ugeblade 178
 uldkræmmere 32, 125, 154, 163
 uldpris 193
 u-ff's = svamp til fyrtoøj 45
 u-ndkjæp' = vognkæppe 93

 Valborgbønnen, en besværgelse 183
 valle drikkes 69
 varsel for avlen 183
 vaskemaskine 96
 vejspor, gamle, i Timring 17
 velstand, tegn på 90
 verdenskrig, den første 196
 vinter 35, 50 f.
 vinterklædt hedegård 26
 vogn, ubeslået 90, 219
 vogne, holstenske og sjællandske 92
 vognhjul 91, 157
 vognsmørelse 92
 vridemaskine 96
 væggetøj fordrives 50
 vælling 64
 vævning 222

 waffer 67
 waj-mol = vadmel 77
 wand-hu'e = fåreigler 203
 wand's, te = gøre træ 194
 wald-wäst = middagsret 62

 Yw-lmo-len = kornmaling til jul 137

 Æbleskiver 67
 æg piskes i læderforklæde 78
 æmmerdrægier = ugerede små brød 68
 arenpris 70

 Økonomi 180, 228
 økse med, når man harver 88
 øl 69
 ølbrygning af pors 133
 øllebrød 62

 Åpskjær, når kornet er mejet 94
 år, det tørre i 1868 201
 å-skårre = lyngtørv brændt til gødning 108

BILLEDFORTEGNELSE

Kort over Hammerum herred 1826	12
93årig lyngplukker	16
Gamle vejspor på Trøstrup hede	17
Sammelstedby på Ørre hede	18
Fårchyrde på heden	19
Thomas Borg i Knudmose	20
Der graves hedetørv	21
Kølvrå ved Karup	23
Hedebrand syd for Videbæk	24
Vinterklædt hedegård	26
Hytte med trækk	27
Husmandssted, Grove	29
Kroghus, Sunds	30
Hedegård, Grove	31
Kvinder kliner gamle huse, Fjølstervang	33
Fattigt hjem, Hodsager	34
Dagligstue i Hodsager	35
Nørlund i Bording	37
Tranlampe	42
Petroleumslampe	43
Fedtlampe	47
Prås	47
Medicinflaske som lampe	47
Petroleumslampe	47
Potteovn	49
Gammel vestjysk stue	51
Fritliggende bageovn i Kølvrå	57
Brødene slåes op, Kratbanke	59
Åben arne i Grove	63
Lergulv fejes, Gullestrup	65
Johannes Madsen Sinding i lædertrøje	73
Mand med hatte	75
Hårhårshat	77
Mergelgreb	83
Trægreb	83
Mergelpig	83
Tørvespade	83
Valkebræt, lavet af en kæpstok	83
Tohjulet træplov	84
Hedeselskabets kæmpeplov	85
Plejl	89
Kratte	89

Billedfortegnelse

Segl	89
Le med spjarrer	89
Dronningborg mejetærsker	90
Æ hjölli há-res	92
Der pløjes med stude	100
Sognefoged Thomas Birkebæk. Skarrild	102
Hedebonde Peder Øvig. Arnborg	104
Hedebonde Jens Chr. Nielsen. Sunds	106
Jensine Marie Jensen. Sdr. Felding	110
Anders Søndergård. Vorgod	114
Hedebonde Jens P. Christensen. Søby	116
Sunds kirke og sø	120
Johanne Larsen. Skjærlund, Brande	132
Maren Skellund. Herning	134
Bondestue på heden	139
Løbbinder Lars Rasmussen. Sdr. Felding	142
Jens Romlund. Hodsager	144
Jens Chr. Ostensen. Skarrild	146
En risliem	148
Her ved moders gamle rok	149
Bindestue fra Hammerum herred	153
100årig hosebinder, Jens Chr. Dinesen. Herning	156
96årig hosebinder, Mette Sig i Arnborg	159
Albæk biskole. Snebjerg	166
Anders Danielsen i Tvis	169
Hskov skole	172
Gammel lærer og hedebonde, P. Lauridsen. Kølvrå	175
Hammerum landbrugsskole	178
Studekøretøj og studepranger	184
Rugmark, ødelagt af sandflugt. Bording	185
Trylleformel	186
Tre søvleskeer i brygkarret	188
Mælkesætte med kors i bunden	190
Sølvspiseskeer mod forhekselse	190
Roehjemkørsel	197
Inger Marie og Chr. Seerup i Kølkar	202
Anton Seerups hjem 1906. Kølkar	204
Anton Seerups hjem 1957	205
Chr. Højland. Kølkar	212
Kirsten Olesen. N. Simmelkjær	223
Anders Olesen. N. Simmelkjær	224
Kold Olesen. N. Simmelkjær	225
Skovlund i Neder Simmelkjær	226
Lappet træsko	228
Havareret træskål	228
Defekt kasteskøvl	228
Øltragt af en dunk	228
Hyrdetaske af et gammelt støvleskaft	228
Trælygte med ruder af ølglass-fødder	228
Hornske, repareret med sejlgarn	228

Alfr. Kaae, Ulfborg, har tegnet omslaget og genstandene side 83, 89 og 228.

H. P. HANSEN

har tidligere blandt andre bøger og skrifter udgivet:

Natmandsfolk og Kjæltringer. I—II. 1921—22.

Fra gamle Dage. I—III. 1921—30.

Om Renlighed i gamle Dage. 1928.

Trøstrup fra Torsted. 1930.

Løb og Løbbinding. 1937.

De gamle fortalte. I—III. 1939—50.

Hyrdeliv paa Heden. 1941.

Kloge Folk. Folkemedicin og Overtro. I—II. 1942—43.

Folk bander. 1943.

Jydepotter og Løb. 1944.

An Wât's Saga. 1946.

Spind og Bind. Bindehosens — Bindestuens

og Hosekræmmerens Saga. 1947.

Jyske Originaler. 1948.

Skøjere og Rakkere. 1952.

Bondens Brød. 1954.

Syner og Varsler. 1957.

Til læseren

Sidder De — måske ved et veldækket bord — og ryger en cigar, der har kostet mere, end en hedebonde kunne tjene en sommerdag fra kl. 3—4 morgen til solnedgang — eller De måske ryger en beskeden cigaret, der dog har kostet lige så meget, som én af disse slidere, som bogen her omhandler, kunne tjene ved at stå og tærskes en vinterdag —, og De måske oven i købet taler om dårlige tider og om en anstrængt økonomi, så man må spinke og spare for at kunne eksistere, læs da om hedebonderne, hvorledes disse ved uhyre nøjsomhed og flid arbejdede sig frem fra knugende fattigdom til relativ velstand.

Det er sund læsning for sindet.